

Дагъистана лъул адабият

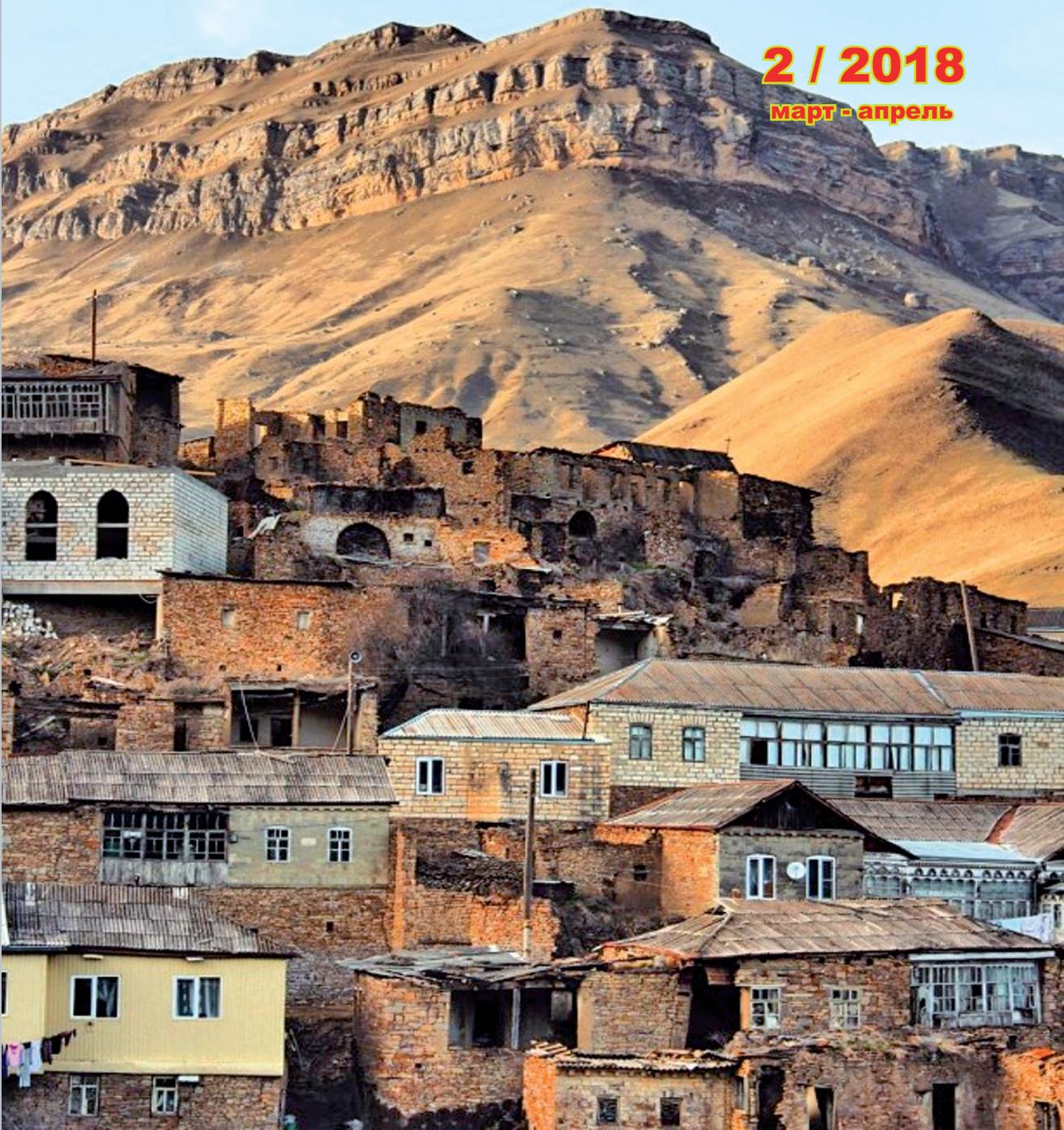
16+

ISSN 0235-0130

Гъудуалъи

ЛИТЕРАТУРИЯБГУН ХУДОЖЕСТВИЯБ ВА ЖАМГИЯБГУН ПОЛИТИКИЯБ ЖУРНАЛ

2 / 2018
март - апрель

ТЪҮДҮЛҮЙ

**Киғи моңида жаниб қо нухаль баҳыулең литературиябгун
художествияб ва жамғиябгун политикияб журнал**

Литературно - художественный и общественно - политический
журнал

Издается один раз в два месяца

Учредитель: Министерство
печати и информации РД

Журнал баҳыизе байbihъана
1952 соналда
Расул Xамзатовас

Журнал основан в 1952 году
Расулем Гамзатовым

2
2018
март - апрель

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
«Редакция республиканских
литературных журналов «Соколе-
нок» и «Литературный Дагестан»

Бетіерав редактор
Мурад Ахимадов

Жавабияв редактор
Мухамад Патахов

Жавабияй секретарь
Тубхат Зургъалова

Редакцияльулаң коллегия:
Мухамад Ахимадов,
Мухамад Габдулхалимов,
Мухамад Мухамадов,
Къурбанмухамад Мухамадов
Патимат Габдурахманова,
Залму Батирова,
Мухамад Хамзаев,
Махмуд-Апанди Мухамадов,
Гайшат Малачиева,
Гайшат Галиева,
Хамзат Гизудинов.

Электронный адрес редакции:
[litdag@mail.ru](mailto:litag@mail.ru)

ЖУРНАЛАЛДА РУГО:

РЕДАКЦИЯЛЪУЛ РАХЪАЛДАСАН	3
КИНИДАХЪ КУЧИДУЛ	4
Ясазе ахъулел	4
Васазе ахъулел	5
РАСАНДИЗЕ РИКІКІУНЕЛ	8
ЦОЦАЗДА ГЫКЪУЛЕЛ.	11
ГІАДАТАЗДА ХУРХАРАЛ	12
МАХСАРОДУЛ КУЧИДУЛ	13
БЕРТАДУЛ КУЧИДУЛ	15
ҮНКҮМУХЪИЛ КУЧИДУЛ	16
МИКҮМУХЪИЛ КУЧИДУЛ	22
РОКЪУЛ КУЧИДУЛ	25
РОКЪУЛ КЫСАБИ	29
ҚЫАЛУЛ КУЧИДУЛ	32
Гыдерил Хочбар	32
Надир-шагъ шущаҳ виххизави.	36
Пұмаханасде	40
АхъулгохІда кқарағ рагъ	41
Хлажимурадил гъунарал	42
Ахъбердиласде	43
Япониязул рагъ	44
БАЛЛАДАБИ	47
Къуруль хуттарағ Пали	47
Мүгірузул Пали	49
Бахтикал кечі	50
Анкъго вандасул яп хъамиялъул къиса	52
МАГІАБИ	55
БИЦЕНАЛ	58
Гъабсағатиц, дагъаб нахъайиц	58
Гъабухъе буқунеб жо дунял	58
Гыттайнаш жо қлодо гъабуге	59
Клиго нухлув	59
Гъунар киназул цИнкілаб	60
Хъабчиль ватарав глақыл	61
ХІАЙВАНАЗУЛ ХІАКЪАЛЬУЛЬ МАРГЪАБИ	63
Хіамаги бағғи	63
Церги мокъоқыги	63
Гъалбаңғи, бағғи, церги	64
ПАЖАИБАЛ МАРГЪАБИ	64
Ралъдал чу	66
Цилғин	72
КИЦАБИ	79
АБИЯЛ	82
БИЦАНКІАБИ	86
ГЪАРА-РАХЬЯЛ	90
ХЪАМИЯЛ	95

Журналальул хъвай - хъваглай гъабун буто
хъвай-хъваглай гъабияльул ва Дръялда СМИизул
ва печатальул хіакъальуль. РФяльул закон
шүнийядда хадуб халккеяльул Регионалияб
управленияль.

Регистрац. номер ПИ №ТУ05-00373 от 23.12. 2016 г.
Выданный управлением Роскомнадзора по респу-
блике Дагестан.

Типография: Издательский дом “Дагестан”

Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала, пр-т Насрутдинова, 61

ДРУЖБА №2 2018 г.

март - апрель

На аварском языке

Выход в свет 12.04. 2018 г.

Тираж 801 экз

Печать офсетная. Бумага офсетная

Формат 70x108 1/16

Усл.печ. л. 8,4 Усл. изд. л. 8,7

Заказ № 0401 Цена свободная.

Редакция и издатель: Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан “Редакция
республиканских литературных журналов “Соколенок” и “Литературный Дагестан”.

Адрес редакции и издателя: 367000, РД, г. Махачкала, ул. Данилова, дом 55.

Редакциялъул рахъалдасан

«Гъудулъи» журналалъул гъаб номер џогияздаса џодагъаб батIияб буго. Гъалде жсанире рачун руго халкъиял кIалзул асаразул киналго тайпаби.

Халкъиял асаразул тIахъал гIезегIанго рахъана магIарул мацIалда церегIан соназда. РукIана шигIриял асаразулги маргъабазулги, кицабигун абиязулги хасал тIахъал. Амма жеги букинчIо киналго тайпаби дандеросараб тIехъ. Нижеда лъикIабльун бихъана, журналалъул ругел ресазда рекъон, фольклоралъул киналго тайпабазул дагъа-макъалниги асарап данде росизе.

Абизе кIоларо, нижеца тIаса рищарал асарап бишун лъикIал ругилан. Нус-нус соназ гIелаз гIелазухъе къолаго нильехъе щвараб гъеб хазинаялда гъоркъоса хасгъабун гъал лъикIал, гъал џоял загIипал ругилан гIорхъичIвай гъабизе захIматаб жо буго.

Кин букинчилиги, божарал руго, гъаб журнал кодобе босарал, гъаб журнал џIаларал гIадамазда џо къадаралданиги цебе чIелин умумуз нильеет тарараб кIалзул хазинаялъул бечельи. Хасго гъельул кIвар букинча нильер школазул џIалдохъабазеги учительзабазеги, гъединго халкъиял асараздехун ракIазул џIайи бугел џогидал гIадамазеги.

Гъанибго рехсон телин, журналалъул гъаб номер хIадур гъабулаго нижеца пайды босарал тIахъал:

1. Зайирбег Галихановас данде гъабун 1963 соналда къватIибе биччараб магIарулазул кицабигун абиязул ва бишанкIабазул тIехъ;
2. Дагъучпедгизаль 1974 соналда басмаялде бахъара «Хочбар»;
3. Дагъистаналъул тарихалъул мацIазул ва литератураялъул институталь 1975 соналда бахъара «Аваразул халкъиял лирика»;
4. Дагъучпедгизаль 1990 соналда къватIибе биччараб «МагIарулазул халкъиял маргъаби»;
5. С.XIайбулаевасги М.-К.Гыматовасги данде гъабун 2001 соналда бахъара «МагIарулазул халкъиял кучIодул»;
6. 2007 соналда къватIибе биччараб XI.МухIамадсалихIовасул «МагIарулазул гъари-рахъиял ва хъамиял».

Кинидахъкучидул

ЯСАЗЕ АХІУЛЕЛ

* * *

Вай, дур дада чАхъаяй
Дардаманаlъул гагу.
Дадал васал чАхъаяй
Хайдакъальул багIаргIеч.
Бакъда хIотолъ букIунеб
Бакъан берцинаб мокъоkъ,

ХIорльуданиб букIунеб
Мукъур сурмияб микки.
Берал руго берцинал,
Щиб къуниги къоларел,
Къунсрул руго гъайбатал,
Азар гIиял багъаял.

* * *

БагIаргъоло чIамаяй,
ЧIегIергъоло бекаяй,
Гюдоб чIабар чIабтилай,
ЧIалу-рахи гIарцулай.
Дур рукъальул къадада
Къого сурахIи баяй,

Гъельулги хъибилалда
АнцIго гъадаро баяй.
БатIи-батIияб тIогъол
ТIутIун гъаюрай гIадай,
Берци-берцинаб харил
Херхун гъаюрай гIадай.

* * *

Берцинальха хъамурай,
ХъахIимаккалъа иищарай,
Иищун къватIий йосарай,
КъватIаздаго нур барай.

Эбелалье йокъулей
Ракъа гъечIеб чамасдак,
Адаязе хирияй
Ххам борцунеб гIарцул натI.

* * *

Вай, нижер берцинай,
Нижер берцинай,
Квасул нухи гIадай
Нижер берцинай.

Вай, нижер чIухIарай,
Нижер чIухIарай,
Квасквасул цер гIадай
Нижер чIухIарай.

* * *

ХIанчи чирчилилде,
Шарал хурий яхарай.
ЧIороло борчилилде,
Балъда нахъа кIусарай.

Берцинал къачIаледе,
Къолое хур лъильараий.
БагIарбакъ баккилалде,
Бахъун балъгун ятарай.

* * *

Берал щудулай,
Хлатгал мокъокъилай,
Бакъан хланчилай,
Къадру тлавусилай,
Васал сородулей,
Ясал щидахуней,
Халтлуде регли бугей,
Голилазул дагла ккарай,
Къерилазул къал бергъарай.

* * *

Огъ, берцинай, берцинай,
Бецичлого ссан тарай,
Огъ, чухларай, чухларай,
Шарачлого хур тарай.

Гланкабазе тли барай,
Тпутлаца раҳъ чикларай,
Гванз куйдузе хер барай,
Хухазе накку барай.

* * *

Берал руго чалухал,
Чу къуниги, къоларел.
Къунсрул руго берцинал,
Азар гиял багъаял.

* * *

Хлан къотлел ятайги,
Къанцл гъабулей ятайги,
Къоло щуго куй хъураб
Кванил рокъой ятайги.

ВАСАЗЕ АХЛУЛЕЛ

* * *

Гъоцло кутлун, кал гъурав,
Цибил кутлун, бер гъурав,
Рачлихъ чакар гладинав,
Чвантиниб гарац гладав,
Охол ролъул хинкл гладав,
Хасел ролъул чед гладав,
Къурулъ милъиршо гладав,
Якъаралъуб квенги – мун;
Къечаралъуб лъимги – мун.

Тушбабазда речІчулеб
ШорбутІльундай вахъина,
ШухІдаего хъвадулев
Хъергъульундай лъугъина.
Дандиялги хадур тун,

КланцПунгодай ина мун,
Цере ругел нахъа тун,
Векерундай мун ина, –
Дунял сверун вуссунев,
Бабал сурмияб микки.

КланцПун чоде вахарав,
ШухПун ярагъ борчарав,
Бехе унеб хехаб гІор
Жанив кланцПун бахарав.

Хариль бугеб аздағо
КИихІи къотПун рехарав,
Лъабнухида хъала бан,
Тушбабигун вагъарав.

Ярагъ чаран, чу гъалаг,
Чвархъан вегъила тІаде.
Чу гъалагав багъадур
РештПина эбелалда.

Ярагъальул чвархъухъе
ЧагІи нахъ балагъарав,
Чодул малал тІваркъухъе
ТІуркПун эбел йорчІарав.

БацІида кІалдиса
Щигъан бахъарав,
Щиркъида бадиса
МагІу бикъарав,
Борхыилchoхъонисан
Чол нух бахъарав,

Чабхъада гъунарал
Глемер росарав,
Дурго эбелалда
Чильун вихъаги,
Чияр эбелалда
Дурц гІун вихъаги.

Мунгун гІолилаца
Чу къолозегІан
Чода бараб гІетІаль
БеркІал чурайги!

Мунгун дандияца
Ярагъ базегІан,
Инсул азбаралда
Чу басандайги!

МутагІилльун вукІине
ГІандивеги витІила,
ГІалимчильун вахъине

МельелтІеги витІила.
ТІахъазул хулжалги щПун
ВачІина эбелалде.

Мунгун гІолилалье,
ГІелбащадалье
ГІарцул гвагъар бараб
ГытПинаб канлыи.
ГІолилал власазе,
Гъудулзабазе

Гъавагун квачІ балеб
Гогъаб барти чу.
Меседил чолода
Чуги базабун,
Чабхъаша ракІаги
Дуца тушбаби.

* * *

Инсул къагIазда цeve
Къурдулаго ватаги.
Къолбол васазда цeve
Векерухье вачIаги.
Эхеб унеб хехаб гIор

Хапун чое рекIаги.
Чол къолокъ бахъунеб хIур
Гъаваялда бетаги.
Харилье квшешаб борохъ
Чол цIалае хъвагIаги.

* * *

Эгье хъахIаб чу рекIун,
Чвархъиялда вачIаяв.
Чол багъаяб къили лъун,
Дваргъиялда вачIаяв.

Нодо хъахIаб ци чIваяв,
Ца гIебаб хъабан чIваяв,
ХъахIилаб ральадалда
БагIарааб цIа бакаяв.

* * *

БагIаргIечул рохьоре
Чанги нухал гъарила.
Чан толарев мун дирги

Чанадизе хъвадила,
Харда къегIер гIадинан,
Васандизе лъугъина.

* * *

Гъабилесеб тарав,
Телеб гъабурав,
МалъичIеб босарав,
КъечIеб кванарав,
Тамахъо цIалаго,
Гурде бухIарав,
Гъабураб-бахъараб
Хъабхъил цIурачед.

Расандизе рикікунел

* * *

**Мунги дунги – кІиялго,
КітІикІатІар – лъабалго,
Лъебел ГІали – ункъалго,
ГІалил хІама – щуялго,
ШайхмұхІамад – анльалго
Рильтъя цадахъ ахикье,
Ахбазан бакІаризе.**

* * *

**Маргъя, маргъя цикІулди,
Царал гІундул кІичІулди,
Кіиго ГІали вагъулди,
ГІалил лъимал гъулгъуди,
ГъологІучал квалквади,
Кив вукІараев, кІалберцин?**

* * *

**Гъадаб балагъуда тІегъ буго,
ТІогъиб маххул хеч буго,
Аххада гъабал руго,
Гъабахъ ГІадамал руго,
ГІадамахъ кини буго,
Кини цІун багІар буго,
БагІар гІуруца ана,
ГІурул кету лъабчІвана,
Лъарал кету ункъчІвана,
Ункъо букІарааб чөгъен
ЧехъатІаде рехана.**

* * *

**ВукІанила КІартилав,
КланцІанила нохъоде,
Беканила квеғІаб бох,
КватІанила рокъове,
Вуханила кІодоца,
КлатІанила инсуца.**

* * *

Чаландарил динг, динг,
Дун вуссана, ва ясал.
Росе хъуби, речІче гачи,
Горцун ругин жакъа гъал.
Чаландарил динг, динг,
Дие пос глемерльаги,
Гачи нужер цИкІклаги,
Цу-цун хъуби нахъе росе,
Ва ясал!

* * *

Азалидул зангал ругел, дир ганкіл,
Зайт кунал къунщби ругел дир ганкіл,
Мегір цурал гиял ругел дир ганкіл,
Галах цурал чуял ругел дир ганкіл,
Чода цакъал вассал ругел дир ганкіл,
Васахъ лъикіл цалал ругел дир ганкіл,
Цзоров цакъав эмен вугев дир ганкіл,
Гъасда цакъай эбел йигей дир ганкіл.

* * *

Беке-бекерун цер ана.
Царада нус батана.
Нус Бичасе къуна.
Бичас гіала къуна.
Гала къеда бухъана.
Къеца хъуби къуна,
Хъуби цадаб лъуна.
Цеца түрччи къуна.

Түрччи лъарае бана.
Лъараца цам къуна.
Цам гъвалие бана.
Гъвалица таті къуна,
Бежизейин цеда лъуна,
Цороезейин рагъда лъуна,
Къвагъан бачун, гъадица
Күтун босун анила.

* * *

Аб кікіл, доб кікіл,
Гачи кікіл, чума кікіл,
Накікільвар, лъабгін,
Глани хух, ціціани хух,
Цор бихъараб баҳынхінчі,
Бихъулареб гъвала хінчі,
Никівайзул гъел-гъел,
Гъалбадерил чу-чу,
Чотіа рекіун Галисканди,
Гартинире мусудул,
Сивунире баҳарзал,
Хюринире къуркъби,
Къадалье борхъал.

* * *

Чагазухъ буга буго,
Буга лъарае бана,
Лъарацаги цам къуна,
Цамги глақдае бана,
Глақдаца бече къуна,
Бачица бурутI къуна,
Буртица тлатИ къуна,
Бежизеян цеда лъуна,
Цюроzeян горда лъуна,
Бачун Уртил катица,
Хъамун ана жиндийго,
Хадуб араб Хирендо,
Хлатул кал цун бачана.

* * *

Гъаб магарда тегъ буго,
Тлогъиб маххул хеч буго,
Ахада гъабал руго,
Гъабихъ гладамал руго,
Гладамахъ гени буго,
Гени багар гъабула,
Багар гобил гъабула,
Гер меседил гъабула,
Яс куракул гъаюла,
Кету нахул гъабула,
Махх чарамул гъабула,
Чу магарда гъабула,
Гала хъонда гъабула,
Хъиндахъ цибил гъабула,
Цолбол кету гъабула,
Катил гундул гъарула,
Гондокъил рагчI гъабула.

Цоцазда гъикъулел

* * *

Кваналеб гъудгъуд букинила, парапалеб тіамах букинила,
– Дир кіал бацічине бачіа, тіамах! – ан ахінила гъудгъудаль.
Бачінарин ахінила тіанхица.
– Тіамах квине бачіа, буруті! – ан ахінила .
Бачінарин ахінила буртіца.
– Буруті чівазе бачіа, баці! – ан ахінила.
Бачінарин ахінила баціца.
– Баці чівазе бачіа, гьой! – ан ахінила.
Бачінарин ахінила гьойца.
– Гьой чівазе вачіа, вехъ! – ан ахінила.
Вачінарин ахінила вехъас.
– Вехъасул къвачіа букизе бачіа, гүнкікі! – ан ахінила.
Бачінарин ахінила гүонкікіоца.
– Гүнкікі чівазе бачіа, коту! – ян ахінила.
Бекерун бачінила кету.
Кету гүонкікіода речічінила.
Гүнкікі къвачіда речічінила.
Къвачіа вехъасда речічінила.
Вехъ гьойда речічінила.
Гьой баціда речічінила.
Баці буртіда речічінила.
Буруті тіанхида речічінила.
Тіамахги гъудгъудалда кіалдібе кіанціун анила.

* * *

– Ворея цо? – Цо росдал бетір мун.
– Ворея кіиго? – Кіиго бералда канлъи лъикі бихъула.
– Ворея лъабго? – Лъабго бохил бакінида вукіине лъикі.
– Ворея ункъо? – Ункъо бохил юргъачода лъикі.
– Ворея щуго? – Щуго гвангъараң ңаяль канлъи лъикі къола.
– Ворея анлъго? – Анлъго оң бараб мехаль, кутан лъикі халтіула.
– Ворея анкъо? – Анкъо вас годекінин вугони, рагін лъикі букина.

* * *

– Мун кибе, гъеду?	– Рукъзал щибизе?
– Керен чіван оң босизе.	– Шужу ячине.
– Оң щибизе, гъеду?	– Шужу щибизе?
– Рохъобе бачине.	– Лъимал гъаризе.
– Рохъобе щибизе?	– Лъимал щибизе?
– Рахал раччизе.	– Кодобе тіохол къайи къун,
– Рахал щибизе?	Бакъалда жоялда цере тезе.
– Рукъзал гъаризе.	

Гадатазда хурхарал күчідүл

* * *

Баги, баги чвахун цІад,
Чабхильан ицц баккизе.
Чвахаги тПохда гонгал,
Гъалида мочу базе.

Баги, баги чвахун цІад,
Чахъабазул хІал хъезе,
Чвахаги тПохда гонгал,
ЦЦланазул мугъ бекизе.

* * *

ЛъаргІисахун цІал бачІун,
ЦПоросахун иакІкІ бачІун,
Баги нилъей чвахун цІад,
Чахъабазул хІал хъезе,
Чвахаги тПохил гонгал,
ЦЦланазул мугъ бекизе.

* * *

ХІалхъубасул кІал,
Кариласул бер,
Лъадад чурайги,
Цадуд бухтайги,
Босе, Аллагъ, гъаб
Дир лъимадул
Чорхоль бугеб унти!

* * *

БихъарабІан цІильайги,
ЦІильарарабІан канльайги,
Аллагъасул баркаман,
Аварагасул бакъул нур!
Байги, кІодо, чвахунцІад,
Чвахайги, кІодо, гонгал,
Хвайги, кІодо, оцхІутІал,

Гурчичхер бакъван бугин.
ГурхІа, кІодо, нижеда,
Нижер рухІ баҳиялда,
Гисинал бесдалазда,
МацІ лъалареб боцІуда,
ХІетІ лъалареб лъимада!
Байги, кІодо, байги цІад.

* * *

Гияль қүйдүл чІахІальайги,
Чалда мохмох бицалъайги,
Хлайваналги гІемерлъайги,

Галах– мегІер бечельайги,
Лъимал– хъизан гІемерлъайги,
Гисиналги чІахІальаги,
ЧашІиязе сахлъи къеги!

* * *

БачІинги гъарзальайги,
ТІощелги гІемерлъайги,
Ракъ гІадин роль чвахайги,
ЧвахунцІад гІемер байги!

Махсародул күчідүл

* * *

Цо си буго, дир эбел,
Нижер росдал тарада
Жиндири бетір меседил,
Жиндири күчі жавгъаралъул.
Гъеб сида жаний йигі
Ціакъ берцинай меседо,
Рос гъечіолы гурони
Жинда багъана гъечіей.
Гладамазул къоролал
Хілла бугел рукіуна,
Гъечібищ, эбел, дурғи
Дольий гъабизе хілла?
Дий Меседо йокъула,
Меседой дун вокъула,
Амма дой цогидасе
Къезейилан рагіула.
Васас гъабураб амру
Тібазабизейилан
Къоролай Гедегіана
Гъадай Меседол қалтіе.
– Егарайиш, Меседо,
Къижарайиш, хірулгін?
– Егизеги егичіо,
Къижизеги къижичіо,
Щиб гъабизе, къоролай,
Дун къваригіарай дуе?
– Яхъя, яхъя, меседо,
Къаси дильйір рильльинин,
Базаралде унезухъ
Гіарац битіун буқіана,
Гъез бачіун буго дие
Гурдеялье лъикіаб ххам.
Гъеб лъутізе, буқызіе,
Къваригін йигі мун дий.
– Мете-метер лъутіла,
Мете-метер буқыла.
– Мете-метер лъутізе,
Мете-метер буқызіе

Тіасияб авалада
Хун рагіула нұцалчи.
Къоролалъул рагіаби
Үйин ккарай Меседо
Тиршун тәде яхъана,
Гъелда хадуй йилъльана.
Цең-цең Меседо,
Хаду-хадуй къоролай,
Гъенисан рильльун щвана
Къоролалъул бакіалде.
Ца бакизе канилан
Квалквадана къоролай, –
Квер къотіаяв ціогъорас
Бикъун буго каннахіехъ.
Чирахъалье нахилан
Сверсведана къоролай, –
Чехъ бихъаяб катица
Кванан буго нахучед.
Тиршун тәдеги яхъун
Тіамуна кіиго бусен.
– Шай тіамулеб, къоролай,
Дуца кіиябго бусен?
Цо бусада регила,
Цо бусада къижила.
– Воре-воре, Меседо,
Пантал харбал рицунге:
Гъаб араб рузман къояль
Арай дун дибираңде –
Регулел тіахъал руго,
Рицунел харбал руго:
Къоролайгун Меседо
Цо бусада регани,
Мунагъ кіудияб бугин,
Хіакъ кіудияб батулин.
– Царгъида нахъя бугеб
Хъваши-хъваши щиб, къоролай?
– Зарар гурел жал ругин,
Кутул-гіункіал ратилин...

* * *

Вас:

Бең къваридал къватПазда
Къвакан мун данде чІвани,
Гъай бихъила, берцинай,
Щиб дүй гъабулебали.

Яс:

Бең къваридал къватПазда
Къвакан мун данде чІвани,
Гисин Чинхил сиги бан,
Сида тІаде яхина.

Вас:

Гисин Чинхил сиги бан,
Сида тІаде яхина,
Сум – гүчІазул мали чІван
Хадув дунги вахина.

Яс:

Сум – гүчІазул мали чІван
Хадув мун ваханани,
ХлатІал багІар тІинчI – мокъокъ
Бакъльабазде боржина.

Вас:

ХлатІал багІар тІинчI – мокъокъ
Бакъльабазде боржани,
Мокъокъ кколеб къвекІаб цум
Хадув дунги воржина.

Яс:

Мокъокъ кколеб къвекІаб цум
Хадув мунги воржани,
Куръбал хъахІаб хъахІимкки
Къаябазде свердила.

Вас:

Куръбал хъахІаб хъахІимкки
Къаябазде сверани,
Курабго талихІилан
Танкан рокъой ячина.

Яс:

Курабго талихІилан
Танкан рокъой ячани,
Хъварабго къадарилан
Къвал дудаги жемила.

* * *

– Базаралда сверсведен
Свакарал дир маңІаби

До свак буссина бизе
Виччай, гъудул, жаниве.
Шамахалде балагъун
Макъихарал дир берал
Макъу хъвегІан къижизе
Рагье, гъудул, гъаб нүцІа.

– Базаралда сверсведен
Свакарал дур маңІаби,
Эбел бечедай йигин,
Нахуца чурун вега.
Шамахалде балагъун
Макъихарарал дур берал,
Лъади берцинай йигин,
Къвал бап вега, хазина.

Бертадул күчідүл

* * *

Биун лажбар тұраб چарбидада тела,
Шулбид меседилаб рагында яс,
Мунго къаралъизе къегірғи хъвела,
Къер-гъан бацілъизе дарай ретініна.

* * *

Мун лъикілай ятани, лъикілав инсул яс,
Лъикілазда аскілой ғюдой тун хъихъла.
Мун квешай ятани, вацал چахъаяй,
Ячарабго нухаль рокъое йітіла.

* * *

Базарул ххамида хаті меседилав
Мамадада вугев дур васал хъихъде.
Хулжиниб ғарцуде мугъру батпияв
Бабал вацілал вугев дуе вокъани.

* * *

Нижер бахіларасул эмен چахъаги,
Васасе рукінне қалғаби рарав.
Нижер бахіларалъул эбел چахъаги,
Қалғаби къачізә къайи гъабурай.

* * *

Вай, нижер бахіларав, нижер бахіларав,
Билил гъансинибе гъурараб чакар.
Вай, нижер бахіларай, нижер бахіларай,
Нодо маргъалуай, гъал меседилай.

* * *

Нижер бахіларалда хілур хъвалебилан,
Хілавадул гъветі буго тінде гъершелеб.
Бахіларалъул хілатіда хіларщ хъвалебилан,
Тіанса-салмаг буго ғюдөб тібітін.

* * *

Ячиней рагіула нижер бахіларай,
Меседил квераца кавуги рагын.
Бахіларалъул ағылу бачінеб буго,
Багілар чиниялъул чол гъокоги ціун.

Ункъмухъил кучидул

* * *

МугIул чIван бачIунеб чIор багIараб цер,
ЧIвала каранда квер, куна гынал ракI.
Щобал ккун бачIунеб чIегIераб нухъя,
Къунсруль гъава гъабун гъекъола берал.

* * *

Дир ургъиб гынал ракI гъалулеб бугин,
Васав, дур кин бугеб керемальул хIал?
Дир чIегIерал берал чвахулен ругин,
Дуе щиб къварильи, щай кIальаларев?

* * *

Дур чIегIераб чоца накаби чIаяв,
Накабийиш чIвалел дур эбелалье?
Чараб гормендояль габур бухъаяв,
Бахъун рухIиш къелеб дур къибилалье?

* * *

Борхатаб магIарда цо гъветI рагIула
Рокъуца хваразе загърульун бижун.
Гъваридаб кIкIалахъе зумзум ищул лъим
ГИшкъу бергъаразе балагъльун баккун.

* * *

Гладамазул гIадаб чIалтIараб гуреб,
Чи вихъун гъабула гынальул рокъи.
Чия-чияр гIадаб саяхъаб гуреб,
Сабураб букIуна берзул балагъи.

* * *

Полохъянчи хвани, гIодулин ясал,
Дунгоги угъдула гъудул хисани.
Хабаль рукъаразухъ къварильула халкъ,
Дунин къварильула, къотIи биххани.

* * *

Рокъийила, гъудул, дуе бокъулеб? –
Дицаги гъабилин гIисинккун рокъи.
Балайила, гъудул, дуе хирияб? –
Дунги балагъила дуда бадие.

* * *

Рокъи ккаралцинал къвагъулел ани,
Гендерил къурульун дун къвагъилаан.
Балай бергъанцинал херлъулел ани,
Херазулги эбел дун яхъинаан.

* * *

Борхатаб магIарде газу бан гъечIин,
Гладада дир керен киндай щоролеб?
Гъваридаб кIалахъе цер биун бугин,
Щорораб дир керен кин хинльулареб?

* * *

Ихдал къибил кварай къегIер гадай дун,
КъечIони гъаб дунял кинан босулеб?
Къиндал кIалици квараб барти гадай дун,
БихъичIони канльухъ кин балагъулей?

* * *

Кинан аниги щиб бахIараb гумру
Дуда берчIвалареб чунтараb росуль.
Члобого къуниги, бакъан гуро дий
Гъудул вихъуларел хъиндал кIалаbи.

* * *

Хариде щуб гадин щущан дунги тун
Щолиш дуда макъу, вокъарав гъудул?
Къалул бусен тамун къуруль годов чун
Глакълу биххарай дир хал гъабиларищ?

* * *

ХъахIилаб зодихъе моцIги холельул,
Хваниги кIваричIо бицараб рагIи.
ЧегIераб ракъалда лъезе ругельул,
Лъуни щиб, хазина, гъечIел бугътаби.

* * *

Борхатаб къурулье къоялги лъоге,
Дурго къолбъль вукIа, къурараб месед.
Къолареб бакIалде чиги витIуге,
Дурго къадру цуне, къоролалъулв ас.

* * *

Дир инсул ригъихъе чегIераб борохъ
Чван годобе рехе кири бокъарас.
Вацасул махIлабахъ цулал гъалдаби
Гъурун цадаре рай цул къваригIарас.

* * *

РечIчIараб чIор ани цIан бахъилаан,
Каридаса рокъи киндай бахъулеб.
ЧIорил ругъун ани местIер телаан,
Тезего кIоларин берзул балагьи.

* * *

Зобалда моцI гIадин яцIад йикIадго
МацIихъабаз лъуна хъубал бугътанал.
Хъахъаб кагъат гIадин дир ракI букиаго,
РакI батIа гъабуна гъоркъохъабаца.

* * *

Зодихъ ругел цIаваби цIалделелги тун,
МоцIрода квер бани киндай букина?
Ракъалда тIад ругел гаргалелги тун,
Лочнода къвал бани къимат хвеладай?

* * *

Гъал рорхатал мугIрул рикъулел ани,
Дир вокъулев вугеб росу бихъизе.
Зодихъ ругел хъухъал хъвадулел ани,
Берал берциниде цо ругъел базе.

* * *

Ихдаде зоб гIадин бералги гIодун,
Балай дие къураб къогIаб дуниял.
Ци бараб тIох гIадин керенги гIеккон,
КидалльягIан, гъудул, гъадин йикIиней?

* * *

Рокъи ккарапазда дир ракI гурхIула,
Диргоги рокъуца рукъбал рииндал.
Балай бергъаразда дун барахщула,
Диргоги балаяль берзул нур свиндал.

* * *

ВачIунарев ани гъобол росулье,
Гъинал ракIги бахъун нахъвуссун унев.
Вихъуларев ани росу батIияв,
Рагъда бухъараб чу хехго къололев.

* * *

Гъалдолеб лъадалье дун реханиги,
Лъедон къватIий ячIун къвал дуда бала.

Сверун цаги бакун дун юханиги,
Гъеб бухли хехъела, мун ключенаро.

* * *

Дирги дурги гадаб рокъи кканадай,
Рукъазда тегъараб, гад пихъ бижичиб?
Киязулго гадаб балай кканадай,
Я данде щолареб, я щущалареб?

* * *

Дунялалда дарман тагунги гуро,
Тюларого буго духъ ккараб рокъи.
Цойги дун йокъарав камилароан,
Карандаса рокъи кинан баҳыилеб?

* * *

Дурги дирги къадар данде хъвалищха,
Зодиб бугеб моцги маций буссиндал.
Киязулго мурад кинха тубалеб,
Хилникъ бугеб ракъги гъоркъоб лъугъиндал.

* * *

Гъациде цам балел мацхъабаца
Мацгалдай гъаруна нильеда гъоркъоб.
Цамутта хутт балел хиллачагаца
Хилладай гъабуна ниль киязего.

Дирни ана гумру гадалльялда,
Гадалаб рокъе бокъараб гъабун.
Рокъи гадалаб жо, гадан гъагаб жо,
Берал хъвадулел жал, хъул халатаб жо.

* * *

Магдарде щваниги, щва дун ракалде,
Гидраде щуб гадин, щущазе тоге.
Щобде ваханиги гъабе дир хиял,
Харилъе тегъ гадин якъвазе тоге.

* * *

Мунгун гаргадарал гордал рихъани,
Гирула, вокъулев, бадиса магиу.
Киялго хъвадарал къватхъ балагъун,
Къварилъи тамула гъинал рекиеде.

* * *

Дида гъаб дунялаль дабагъ ретIана
КъятIипадул гурде тIасаги бахъун.
Дандияв гъудулас хвайилан тана,
Хваял гIадамазул мурадги гъабун.

* * *

МагIарда гурони чан букIунаро,
Чанихъ балагъарал рахъаял берал.
Щобазда гурони мокъоκь чIоларо,
Мокъоκь кодоб ккурай квер bekajay дун.

* * *

Ячарайиш, гъудул, гъагай къоролай,
Гъунар гъечIониги гIамал толарей?
Гъабурабищ, гъудул, дуцаги берти^н
Имсул кули бичун квинзе жо босун?

* * *

Гъадин къварид арал къоялги кIочон,
Къаникъ лъезе кIвелиш хвани дун дуда?
Къвал бан регун арал сардалги кIочон,
Барщун чIезе кIвелиш, ракIальул гъудул?

* * *

МагIихъе гIодани, гIадан щакльилин,
КочIохъе гIодула дун гъудуласухъ.
Тлатун чIегIер бани, чIвалин хIинкъула,
Бальго чIегIер бала чIухIараб лочнохъ.

* * *

Я гъаб дунялалда дуй щиб бокъилеб,
ДумитIа как балев зодил малаик?
Цинги дунялалда дуй щиб къабуляб,
Ракъалда рештIарав ГIиса авараг?

* * *

МутагIилзабазул цIарго бахъуге,
ЦIар чIван восарав дир росу тун аин.
ЦIивуралщиназул биценго лъоге,
Бицараб рагIиги гIадада хванин.

* * *

Я гъаб рокъиялъул бугищ дуе къал,
Те, ясай, дуцаги, тела дицаги.
Цинги балаялъул бугищ хIалуцин,
ХIалхъун мунги йикIа, дунги вукIина.

* * *

Шагъасул хвалчада бекъараб гIарац,
Мун вокъарай дие чи вокъиларо.
Ханасул хвалчада жавгъарул мугъру,
Тоге, гIамал берцин, дихъ ккараб рокъи.

* * *

Цо дир вокъулесул къуарал михъал
Къури меседилал, рас маргъалулал.
РекIел гъудуласул багIар гIаларча
Жибго меседилаб, жал-квар гIарцулаб.

Микъмухъил күчдүл

* * *

Рокъи гъабе, дир гъудул,
Рохъоб бацIил гIадинаб.
ХIинкъичIого кIанцIулеб;
КIвахI гъечIого бортулеб.
Балай гъабе, хазина,
Гъогъоль царал гIадинаб:
Макру хIалаб, хIетI хехаб,
Хехго мурад тIубалеб.

* * *

Балагъуге, вокъулев,
Дунги балагъуларин –
Дурги дирги балагы
Балагълъанин халкъалье.
КIалъагеха, хазина,
Дунги кIальалей гъечIин –
Дирги дурги кIалалда
КИи-кИи хъаравул вугин.

* * *

Аллагъ, рекIел хIалуцин,
ХIасрат ккараб чанилгIан.
Черхальулги къварильи,
Къорид ккураб царалгIан.
Дида бугеб рокъул хIал –
ХIал бугелал гурхIаги.
РекIель ругел ургъелал
Бичас тIаса росаги.

* * *

Дур багIараb тIагъур, дур багIараb чу,
Балагъе, гъайбатлыи чергесаб логол.
Кыили меседилав, тIенк исхъалидул
Виун коцонивдай гIолихъан тIуна?
Дур багIараb тагъур гъурщазул цIеяв,
Гъурщил багъа гъечIей щайзе ячарай?
Гужгаталда килас меседил баяв,
ТIолго месед къуни дун йокъиларищ?

* * *

Мажгиталъул кIалтIа тIогъилаб гужгат
ТIаде хIур кканагIан гвангъулеб буго.

Тюхил рагIалалда хъахIилаб тIагъур
Гладамал хваниги рагIи хвеларо.
Метер гвайги буго Гургинаб хуриб,
Гул сверизе вачIа, сурмияб гужгат.
Сезе ясал руго росу хариниб,
Васандизе вачIа, гурараб тIагъур.

* * *

ХъахIилаб зодихъе хъахIаб гъеж бегъун,
Бакъул чIорал кколеб чIурканаб лага,
Сурмияб ральдада тIад кверги бахъун,
Гъуламаргъял ххалеб Гарцул ххадиро.
ГъоцIойиш бецIцIулеб дур мацIалдаса
Гъанже дур бицунин лъилго ясаца,
Цибилиш чвахулеб дур къунсруздасан
Духъ ялагъарай яс ичIго хун йигин.

* * *

ХIалихъатав дуда аскIоялдаса
КъулГадул росониб лъимльун йокъила,
Яриманав дуда хъолбохъалдаса
Борхатаб магIарда чанлъун йокъила.
КъулГадул росониб лъимльун йигони,
ЛъикIав Галимчияс каки чурила,
Борхатаб магIарда чанлъун йигони,
ЛъикIав чанахъанас Гужий йосила.

* * *

Гъадаб моцIхIаги, дир моцIрол канлъи,
МицIир бекун гуро, ракI бекун йиго.
МоцIрол гъумералхIа, йокъулей хваяв,
Дунял ЧалгIун гуро, духъ ЧалгIун йиго.
Гъаб дунялги ЧалгIун ЧегIер барай дун
Чагольун йихъани, дуе баркала.
Чаго дунял рехун хвел гъарарай дун,
Хабал Газаблъаги берзул балагьи.

* * *

РоцIараб зодихъе цIвагIан гIемераб
Щорол Ганси буго Гарцул каранда.
Глодосан баккараб хергIан гIемерал
Ургъалаби руго гъинал рекIее.
РакIаль гъабулареб хиял толаро –
ХутIиладай, Аллагъ, дун гъаб хIалалда?
Черхаль баккулареб Гамалги гъечIин –
Щиб къодай бихъила Гадалай дида?

* * *

Нилъер рокъиялда къагIудай чIвараб,
Къерилаzда гъоркъоб бицен лъун бугин.
Берзул балаялда хIурдай рекIана,
ХIал хъубал щиналги чIухIулел ругин.
Нижер росульехун мун вачIунаго,
Гъороца бачIуна гIадамасул маxI.
ВачIун годекIанив мун рештIидалго,
ГIурччинааб къер чIвала гIолохъабазда.

* * *

Меседил лъльяраниб лъама гIаракъи,
Лъихъго балагъичIo цо духъ гурони.
Гарцул гъансинибе къурараб чакар,
Дуйилан цIунараб чохъол эбелаль.
Инсул къибилалъул къичIи бухIаяв,
Къолбода гъикъунищ рокъи гъабулеб?
Къолбода гъоркъосан багъадур хваяв,
Багъана щиб бугеб гIарцул каранда?

* * *

Дурги дирги хабарал
Гъункарасда рагIани,
Гъункарасул дикирас
Хабаралье рицина.
КIалго нилъер къисаби

Мисриялде щванани,
Мисрияльул шарипас
ШигIруялье ахIила.

* * *

Гарац къотIулев къебед,
Курхъин бицатаб къотIе,
Дун тараб тайланида
Гъуждул гурун рихъизе.
Пашмакъ гъабулев устар,
Эгъе борхатаб гъабе,
Дун къолеб къибилалда
Эгъе къурун иихъизе.

Рокъул күчідүл

* * *

Якъун квананиги, квен билъльунаreb
Кинаб гыламат гъаб, гылилал ясал?
Сордо бачынаны макъу щолареб
Щиб гылда лъолеб цар, цар берцинав вас?
Гыаб дуниялалда ца рекианыги,
Цияв гыудул кквезе гъечю ракылда.
Ца рекиун дуниял бухынаныги,
Дур гарбида гуреб къвалги баларо.
Кие варачахъе дун ананиги,
Ватуларо тохтир дир унти лъалев.
Гыаптекалде лъугъун балагъаниги,
Батуларо дарман дыда рекъараб.
Ячинин абуран чарал рагылабаз
Чам дун гыдинайдай гыдал гыаюрай,
Теларин абуран кылзул жавабаз
Кызыкъ берал чалух чандай гуккарай.
Гынже дир гыдинан керен бухызе
Капурай эбелаль яс гыаюгеги,
Цинги дун гыдинан хутынелан
Хер кунеб хайванал тинчи гыабугеги.

* * *

Вихъизегогыаги вихъичев ани,
Бахын цылбол ахикъ алжаналъул хинчи.
Вихъун хадувгыаги кылъачев ани,
Кылдиб мацы пасихыл хыжалъул микки.
Дие мун гыдинан дуйго хирияб
Бахайги дуниял дуда кодоса.

Дие мун гыдинан дуйго хыасратаб
Бахъайги дуниял духъа Аллагъас.
Гынже дир гыдинан чара хванани,
Чарамалъул маххги бихх-биххун ина.
Цинги диде гыдаб багыари швани,
Багылараб меседги биун тылгына.
Дуниял кыеладай дир кыбилалъе
Боркъараб корониб чакар бассараб?
Хыакъыкъыт, хынкыичищ түлилал ясал,
Бакъвараб гыттыда гылбацы бухынине?
Гынже дун гыдинай щийго йигодай
Гыдилагун гыумру гыданда арай?
Щийго дун гыдинай гыдан йигодай
Баккулаго моцирол мицирек бекарай?

* * *

Ихдал къибил кунеб къегIер гIадай дун
Эбелги гIедегIун гIадада хвана.
ГIодоса баккулеб тIегъ гIадинай дун
ТIадго гъан бакъвараб къо бачIун буго.
РакIальали хиял чанги гъабулин,
Воре, чорхол чара хвезе биччаге.
Черхальали гIамал гIемер баккулин,
Воре, рекIел гъудул, гIадада хоге.
МугIрузул гIамирко, гIарщалъул гиго,
ГIайиб гурищ, лачен, мун чиярльизе.
Гъадаб моцIалхIаги, дир моцIрол канльи,
МицIир бекун гуро, ракI бекун буго.
МоцIрол хъибил ккураб канчIаб цIваялхIа,
Дун гIедегIун йиго дур хъибил кквезе.
Сордойил гъарула дунго хвайгиян
Дургун хиял къотIун къаникъ йикIине.
Къадарги хъвачIого, мунги щвечIого
Щибин дун хъвадилей бухIадил росуль.

* * *

Ихдал гIазу гIадин чапулей йигин,
Чи витIе, вокъулев, къеян гъаризе.
Чвахун балеб цIадльун ецIулей йигин,
Цо рагIиниги къе рокъи ккарай дий.
Халкъул гIаламальго гIайиб чIаваниги,
ЧIалгIуларо дида дур цIар ахIизе.
ТIолабго дунивал дие къуниги,
Къоларо дица дур берзул балагъи.
Борхатаб магIарде гIазу бан гъечIо,
ГIадада дир керен кин гъаб цIоролеб?
Гъваридал кIкIалабахъ цIер бетун гъечIо,
ЦIорорал дир лугбал щай хинльуларел?

* * *

Ворея, рекIел тIегъ, кин гIадин вугев,
Дирни керемалда ккуун бугин унти.
Цинги, лага чергес, щиб хIалалъ вугев,
ХIал дагъльулеб бугин дур хIисаб гъабун.
Дудаса ятIалъун тIамурал къоял
Къальилищ, дир гъудул, бакъ бакканиги.
Дур къвалакъе тIупун рогъарал сардал
Саналльун лъугъунин гъалгъарай дие.
Къаси рокъой ани, руќь батуларин,
Руќь бухIад, къосине щай дун гъаюрай!
Радал конторалъул каву лъаларин,

Карандаса дир ракI щайдай бахъараb!
Гюдулей гъечин дун, газизав гъудул,
Гадалал бераца магIу кколарин.
Гъалулеb хъаг гурин дир керемалда,
Карандаса хIухъел угъун гурони.
Бухъе, рекIел гъудул, гъитIинаб сапар,
Сардил макъу тарай тайлан йихъизе.
Агъваливе вачIа, жан берал берцин,
Жаниб цIа бакараб цо ракI бихъизе.

* * *

Меседил магIу тIун гъодизе ани,
Гладан-чи щолареб щобалдеги ун.
Гарцул хIухъел угъун угъдизе ани,
Аллагъ гурев гъечIел кIкIалабахъе ун.
Гъаб жаниб танани турулей йигин,
Тебетараб унин ургъиса хIухъел.
КъватIибе рехани сурулей йигин,
Сабаб щиb буkIунеб гъал унтабазе?
ЙикIинилан тола, кIолилан чола,
Уна гъаваялде гъагал хиялал.
Гъабилин йикIуна панаяб сабру,
Свердула гъинал ракI газул мугIрузда.
Хехго щолеб ани ахираб жаваб,
Дургин хивалги тун хвалде юссине.
ШайтIан гъород араб тIамах гъадинан,
ТIад гъарщалда буго дир бер сверулеб.
Алжаналда жанив ЖабрагIил малайк,
Цо дир гъарзаялье гъин тIамилариц?
МугIрузда сверулев Глиса авараг,
Щай къварид гъаюлей къо бухIарай дун?

* * *

– Дир мина-къай сверун ссанги дур гъечIо –
Дур сверсвердиго щиb, сурмияб микки?
Сверун авалалда хурги дур гъечIо –
Дур тиртириго щиb, тулакаб жайран?
– Дир мина-къай сверун ссанги дир гъечIо –
Дур сурмияб гурде бокъун буго дий.
Сверун авалалда хурги дир гъечIо –
Дур багIар мачуяхъ буго ракI бахъун.
– Дир багIар мачуял рокъун ратани,
Рахъилиц, вас, тIаса – къе йокъулерлье.
Дир сурмияб гурде бокъун батани,
Бахъилиц, вас, тIаса, ретIе дуцаго.
– Дир багIар мачуял гуро рокъарал –
Мачуял ретIарал мокъокъил хIатIал.

Дур сурмияб гурде гуро бокъараб –
Гурде тад ретарааб маргъалальул черх.

* * *

Берал, нужеши щиб, шай нуж гюдулел,
Гладада щолареб шунгъар сабабльун?
Щайзе инагъдулеб, ургъиб гъинал ракI,
Гъаваялде араб лочнода хадуб?
Бадисан бецIцIулеb магIу бихъизе,
Хъухъикъан бецIцIулеb цIадахъ балагъе.
Дир ургъисан унеб хIухъел бихъизе
Хъиндал кIкIалабахъе накIкIухъ балагъе.
Вокъулев, мун индал тIураб гъинал ракI
Тад хIаким таниги дир лъильиларо.
Дуца щобал регун щущарал берал
Лъица ракIарулел, рекIел хазина.
Берал берцин, дуца бицараб рагIи
Дунго хвананиги хвезе теларо.
Ханасул вас, дуца къураб сайигъят
Анкъабго ракъалде гъоркъоб босила.

* * *

Чилтиральул тIагъур дидеги хъвагIун,
Чу къололев вуго къагIазул тIимугъ.
Къаламул килищаца михъалги къурун,
Ярагъ балев вуго дир гъуждул гургин.
ВачIа, берал берцин, дунгун кваназе,
Мунгун кваначIони квен бильльунаро.
ВачIа, берал берцин, дунгун къижизе,
Мунгун къижичIони макъу щоларо.
Макъуги кин щвелеб лъадал беразда
Лъадигун вугев мун ракIалдеги щун.
Квенги кин бильльинеб гIарцул каранда,
Инсул рука бухIадил рокъов мунги тун.

* * *

МугIул чан бихъизе чанахъан гIадин
Чанги дун йихъизе хъвадрав лачен.
Чанил тIинчI бихъигун нихъва бацI гIадин,
Гъанже дун йихъигун шай тамаххъарав?
МугIул гIансида бай, вас, хъахIаб тIагъур –
Ясазе бахъулеб, дий хъубухъулеб,
Чалабаша къачIай ластикул гужгат,
Ясазе ричIулеб, дий кIичIал къалеб.
МугIул рагIалалда гIодовги вукIун,
ГIамал берцин, дуца кванараб керен.
Бахъун хъурайсинги хъибилалда лъун,
Хъергъу, дуца къарап чIегIерал берал.

Рокъул къисаби

* * *

Гъалгаб чуги рекIун
Чанав унев вукIанин,
Хур чIаралей ятана,
Аллагъ, цо берцинай яс.
Дир салам босуларо,
Диде гъей юссунаро.
– Нужер хурул тIиналда
БагIар меседиш бугеб,
Хурул рекIел тIиналда
Бахъин гIаращиц бугеб?
– Нежер хурул тIиналда
БагIар меседги гъечIo,
Щиб гъабунила кIалъалав? –
Лъаларел гIадамазда.
Хурул рекIел тIиналда
Бахъин гIарацги гъечIo,
Кин абундай балагъла
Дун чияр гъоболасде?
– Ханзабазги рекIунеб
Гъабаб дир гъалагаб чу,
Гъабги къела, ва ясай,
Цо дидехун кIалъани.

ЛъикIаб къубуд къотIараб
БацIцIадаб гIарцул ярагъ,
Гъебги къелиму, ясай,
Цо дидехун юссани.
– Дуралдаса гъалагал
Ругин вацауз чуял,
Дуралдаса чарамул
Дун ячунесул буго.
– Гъажабазул гургинлъи
Огъ дур руќь бухIаяльъул,
Ханзабаздай куцарай
ГъедигIан берцинай мун?
– Ханзабазги куцичиIo –
Эмсул гIадлу цIикIкIана.
Нуцабазги квегъичIo –
Эбел лъикIай йикIана.
– Эмсуда цIар щиб, ясай,
Гъоболльухъ дун вегъизе?
– Эмсуда цIар щай, васав,
Гъоболльухъ мун вегъизе?
Гъоболльухъ мун вегъани,
Богъул нухтIа тIамила.

* * *

Меседил гел кодоб ккун,
ГIарцул гIеретI мугъда чIван,
ЧуxIараб рилътин гъабун,
Лъадай уней йикIана.

– Гъадав васго лъил, эбел,
ГъададигIан берцинав,
Досухъ бахъун араб ракI
Жеги нахъе буссинчIин.

ТIаса билил рагъида
Вихъана цо гIолихъан,
Гъуршун тIагъур тIад лъурав,
ТIаргъикъ берал чалухав.

– Гъадав вуго, дир хирад,
Росдал ясазул тохтири,
ГIолохъанал ясазул
РекIел унти къачIалев.

Нахъюссун ячIунаго,
Рицана цо рагIаби,
Квеш букIараб лъаларо,
Мугъалда вуссун чIана.

– Эбел, яс унтун ииго,
Вас нильехъего ахIе...
Эбелалъ чIагIа тIуна,
Ясалъ чакар bekana.

Чакар кунев мун вugo,
Керен кунеб дир бugo.
ШагIа дуца гъекъола,
МагIу дица гъекъола.
Чу къололев мун вugo,
Къер босулеb дир бugo.

Къили чIвалев мун вugo,
РухI босулеb дир бugo.
Мун тохтур ватанани,
Дару щай гъабулареб?
ГПолохъанай ясальул
Керен бугин унтулеb.

* * *

Рокъи унтулебги гIадатдай бугеб? –
Дир вокъулев унтун анкъабилеб сон.
– Рильлья, Полил ясал, гъесде раккизе,
Росдал гIадамаца гIайбал чIвала.
– ЦIа босизейилан эбелги йитIе,
Эбел ахIизеян хадуй мунги а.
ЦIа босизейилан эбелги ана,
Эбел ахIизеян дунги йилъльана.
Дун хадуй ячIиндал хирияй эбел
Халат кватIичIого ана рокъое.
Вокъулесул къадру борхатги гъабун,
Гъанже байбихъана бицине рокъул.
– Унтунищ мун вугев, мун щулалъаяв,
Щокъльунищ мун вугев, мун бигъальаяв?
– Унтунги дун вugo – щулалъиларо,
Щокъльунги дун вugo – бигъальиларо.
Унтидал ячIине чIухIарай гъудул,
ЧIухIун гIодой йикIа дир магIирокъой.
Щокъльидал яккизе паxруяй гъудул,
Парх – пархун гIоде мун молода хадуй.
– Унтидал ячIине чIухIун йикIинчIо,
ЧIухIарав инсукъа xIинкъун йикIана.
Щокъльидал ячIине паxруяй гурде
Бахъилиш, дир гъудул, лъугъиниш аскIой?
Кидаго ричIичIел гъал дир бекIичIал,
РичIилиш дуй, гъудул, балиш дуда къвал?
– Кидаго бахъичIеб багIараb гурде,
Бахъуге ле, гъудул, гъечIин дир чара.
Кидаго ричIичIел чарамул кIичIал
РичIуге, дир гъудул, къанщулев вугин.
Гъенисан йилъльана инсул рокъое.

Лъухъулени руго чармил хвалчаби,
Чакарулаб дир гъан къотПизейилан,
Чархида ккун руго лебалал нусал –
Нусабго дир лага буссизейилан.
КъотПани щиб, гъудул, чакарулаб гъан,
Чвантиниб лъезе те мацПихъабазе.
Буссани щиб, гъудул, нусабго лага
Солбода бай абе херав инсуца.
Лъабавго вацасул бал бугеб ханжар
ГлатПалъ гладин къана Гищкул каранда.
Херав, мегеж хъахъав инсул хвалчаца
ЗинкПан рехун ана гарбилья бетПер.
Ясалъул жаназа бидульги босун,
Вацаца, инсуца нахъ лъуна хунжрул.
Цояв рокъул боснов гъалаглъун хвана,
Цоялъул черхалъул кескал гъаруна.

Къалул күчідүл

ГЬИДЕРИЛ ХОЧБАР

1

Шұхтарав ханасул хабар бегъана,
Гьидерил Хочобар Хунзахъе ахIун.
Хундерил Нуцалил нукар вегъана,
Гьидерил багъадур «берталъе» ахIун.
– Дир хирий эбел, мун ургъун йихъе,
Ун лъикIдай Хунзахъе ханзабазухъе?
Ва росу-жамагIат, гъал глақъилзаби,
Цо глақълу кье дие, къалда бергъунеб.
– Божуге, эбел хвад, ханзабаздаго,
Хунзахъ-нахъеялъул нух кквезе гурин!
Унге, ле Хочобар, тIад магIарухъе,
Ханасул къавулаz къор гъезе гурин!
– Валлагъ инев, эбел, дун ахIаралъув,
ХIинкъунилан ккела дун гъев ханасда.
Таллагъги вахинев, вацал, Хунзахъе,
Нуцал, чи ватани, чарлъуге абе!
АхIун вачIарасда дарай бухъана,
Нуцалие сайгъат-салам къачIана,
Ханасул Бахуе баргъич босана,
Росдал ағылуюлье оцги бачана,
Оцол лълъаралдаги мусру жемана.
– Къолой, гIолохъаби, багIараb айгъир,
МагIидаса ярагъ дица бахъилин.
Дир хулжиниb квен лъе, хирий лъади,
Дица гуржимачу, чухъа ретIинин.
ЧинчIодул рагIалалъ магIуги бацIун,
Газизай эбелаль абуна гъадин:
– Гъидаль улқаяльул саламги бицун,
Дуца абе, дир вас, Нуцал-ханасда:
АваргIурухъ гIин бан гIодой биччараб
ГанчIаб нильер улка эркенго теян;
ГIурул чвахиялде рохел чучараб
Рохалил жамагIат жахIабго теян.
Эбел-хъизамалда къо лъикIги гъабун,
КъватIиве лъугъана гьидерил лачен.
Гьидерил васазул квералги росун,
Сапаралъ вахъана бодул цевехъан.
ИгирагIалалде дун щвараб мехаль,
Дандего рачIана рекIарал-лъелал.

Цоцаде балагъун бералги къинкIун,
Дий хъваш-баш гъабуна «гъалбадерица».
ХъахIал къанабахъе дун щвараб мехаль,
АхIеделев рагIана хундерили магъуш:
– ХIама бугелаца хIамица босе,
ХIама гъечIелаца магъица босе,
ТIаса гъоцIабахъе цIатари бачче,
Хочобар вухIизе цIа багIареян!

– 2 –

– Асалам ГIалайкум, хундерили нуцал,
Нуцалил улка-ракъ, росу-жамагIат!
– ВагIалайкум салам, гъидерил Хочбар,
РещIая чодаса, вачIа цевегIан,
Дир ГIиял хъамулеб хъумуральул тIинчи!
Гъоболасул барти чолода бухье,
«Чамасдакил» таргъя кIалалдаги бан!
Чарамул хвалченги дир Бахухъе къе,
Меседил магIида дализабеян!
Къавул гъаби ГIадин, нахъасан речIун,
Нукарзабаз нахъе кверал рухъана.
Ракъарал бацIаца къан сверунги ккун,
КъвакIан дир бохдузда маххал рахана.
Дида цeve вачIун ЧухIарав Нуцал
ЧухIарал рагIаби рицунев вуго.
Макруялда квель бан, хиянат къолон,
Ханасулаб гъабун, гъимгъилев вуго:
– Хошгелди, багъадур, вегъаравго лъикI,
Вугъун холев вугин, хинльизе вильлья.
Мун ГIадав веңцула дица цевехъян,
Цадахъ бо гъечIого, мунго вачIунев!
Азарго баркала улка-ракъалъе,
Дие сайгъатгун салам битIараб.
Нуж ГIадал рокъила къалул дандиял,
Къал кодосел бутIрул кверде ритIулел!
– Гъай-гъай, вегъарав дун, ахIун вугельул,
Амма, Нуцал, дуда царапл махI буго!
ЧангI боялгунги вачIун вукIанин,
Мун щай ЧухIарулев, хIилляяв Нуцал?
Мун чи гуревльини лъалебан дида.
Лъан букIа халкъалда Хочбарили къиса!
Ханасда божунни бухъинчIеб сапар,
Бишаде букIаха кIиябго бодуй!

– 3 –

Бачея Хочбарил багIарааб айгъир,
Бахъун чловухъего, хъве дида цебе!
Босея гъанибе жавгъарул хвалчен,
Хочбарида бихъун, бакъульба беке!
Бода цIар рагIарааб багIарааб айгъир,
Дирго хвалчен бахъун, хъун биччантана.
Такъия къотIулеb къвакIчармиl хвалчен,
Дида кIалал гъикъун, кIихIи бекана.
ЦIоральул мугIрудзе хIихIи рагIулеb
БагIараab гIаларча гIебедe ккана.
Мунги бачун, Хочбар чабхъад аральуб
Чан «багъадурасул» бетIер мерхъараб?
Гарцуца угъараб алмасаб хвалчен,
Кескалиш рахъарапл къадирабазе?
Мунги бахъун, Хочбар хвалчад аральуб
Чан гургинаб горбол гирараб бетIер?
– Мун дир хъатикъ буго, хъумуральул тIинчи,
Дица цIан дудаса цIоко бахъила!
Ханасде гIасияв гIачияда вехъ,
Дица дур рукъбузул мукъур гъабила!
– Дун щиb бицаниги цохIо чи вуго,
Амма хIелиларо хIалихъатав дуй!
ХIилляль восарав цо асир вуго,
Аниш ккун жо течIо, бокъараб бахъа!

– 4 –

– AxIе, ле Хочобар , жергъен къабун кечI,
Жергъен къабун кочIой цIакъав рагIулин.
Къире, ле Хочобар, гъадил чагъана,
Чагъана хъвазе мун лъникIав рагIулин.
– Валлагыи axIилеб жергъен къабун кечI,
Жергъада кIутIизе кверал ричани.
Таллагыи къирилеб гъадил чагъана,
Чагъана тIад лъзезе хIатIал ричани...
Ричейилан абуn тIинал лъугъана,
Ричугеян абуn чахIиял чана.
Киниги гъитIинал тIаса ричIичIо,
Вичун виччан тана гъидерил Хочбар.

– 5 –

– ГIенекке, ханзаби ва гъал нуцаби!
Хабар-бакъан бугин нүжэй бицине.
Дун - гъидерил улка эркен гъабурав,
Боязул цевехъан, цIар арав Хочбар;
Ханзабазда данде хвалчен бахъарав,

Бергъенлъи босарав багъадур Хочбар!
Дур хъантIараб квераль хъамал гъабураб
Халкъаль дир къисаби къойил цIалила,
Дур тIурагал гъабзаз пасат гъарураг
Росабаз дир бицен чангি бицина.
Цулал рахъялде гIунтIун тIад лъурал
Дур магъалабаца гъанкъун буго халкъ.
Рукъ рикIкIун рорцунел борцарабаца,
Росу рихун, къватIиб биххун буго халкъ.
Дица гурищ, Нуцал, мискинзабазул
Биги боцIи-малги цIунун букиIараб?
Гъидалья вахъарас чабхъенги гъабун,
Дур чуязул илхъи лъица бачараб?
ЧаранмегIер цIурал гIиял рехъаби
ГIорккун эхедехун лъица къотIараг?
Нуцал-хан рекIунеб борхатаб айгъир
Тифлисалде нахъе рекIараб дица,
Нуцал-ханил Бахул дарайдул гурде
Гъадаб сивуниса босараб дица.
Дида сверухъ ругел бесдалахъ балай,
Хочбаргун данде чIван, умумул чIварал.
Гъадал тIохал цIурал къорол руччаби,
Росал чIваралдаса чIегIер бахъичIел.
Цакъаб жойиш, Нуцал, макрого гъабун,
Мугъалда нахъасан бидулаб хъат бай?
БахIарчиль гуро, ахIунги вачун,
Чу-ярагъги бахъун, багъадур вухIи!
– Зурма-къали гъабе цIадул ракъанда,
Ца сверун свердулев Хочбар вихъизе.
Свери гIатIид гъабе, гъал гIолохъаби,
Гъидерил Хочобар цIадаве гъезе!
Зурмил къва-къвай буго, къолол хъуй буго.
Хъат къабун, къурдулев къалул вас вуго,
ТIох-тIохазде рахун хундерил ясал,
Хочбарихъ ралагъун, панальун руго.
Гъелегъун ца буго, цIан болжал буго,
ЦIадав лъугъинехъин багъадур вуго.

– 6 –

Валагъун гъимула пасатав Нуцал,
Цере-цере къала Нуцалил васал,
Берал къапилалде, къвалакъ гъелги ккун,
КъвекIаб цIумалъул тIинчI цIадав кIанцIана.
Ца сверун рукIарагал гъал нукарзаби
Карариххун хадур ралагъун чIана.
– Дуе талихI къеги, гъидерил Хочбар,

Гъаб тIалу дуй къела, мун гъанив тела,
Клиго гъинальул вас вухIизе тоге,
Дун тIаса лъугъина, тIад вуссун вачIа!
– Нужер къир-къири щиб, ханасул тIанчи,
Жеги Хочобарил михъал чIурхIичIин.
Цинги щай гIодулел, гIисин нуцаби,
Жеги Хочбарида бухIи рагIичIин.
Хиянатаб тIалу ва тIекъаб ханльи,
Халкъальго бицина дир бице-кицен,
Эркенльи бокъарал къалул васаса
Къела дир хабарал цереса-цере!
ГIодугеян абе дир эбелалда,
ГIадада хвечIебин гIундул къоκъаб бацI!
Вореги, угъдуге, гъидериI васал,
Ханасул ракI регъун, багъадур хвечIин!
Радал къальизегIан сухIмат, бертин, кеп,
Кодове щун вуго гъидериIл Хочбар.
Къальудаса хадуб магIирукъ, кверкъей, –
Клиго ханасул вас рахъу лъугъана.

НАДИР-ШАГЬ ЩУЩАХЪ ВИХХИЗАВИ

Генекке, Гадамал, хабар бицинин,
Бицине лъарасе кици гIадинааб.
Чахъаял, гIинтIаме, къиса ахIизин,
АхIизе лъарасе турки гIадинааб.
Нусазар чи вугеб Хурасанальул
Боги хадуб бачун вачIарав Тагъмас.
Къандагъаралдаса рекIарал рачун,
Шираз-Килатальул лъалаби рачун,
ЧагIиги гIемерал гъамаданазул,
Чуял хазинадул цIезе гъарурал.
Базарги гIемерал дол табризазул
Базар цадахъ бачун, гъелги къачIарал.
Ханзабазулги хан, хваяв Надир-шагъ,
КъачIана Тагъмасхан дуниял кквезе.
Гарцуца къачIарал боялги рачун,
Меседаль къачIараб къажарги бачун.
Галамал риххулел гумпарабигун,
Чадиралги росун, топхана бачун.
Чи вихъун алапа хъатица бикъун,
Багъарана къажар дунял къвагъизе,
Магъриб - машрикъалде хIинкъи тIамизе.
Даб Тифлис рагIалде жал щвараб мехаль,
Суждаялда ккана Тифлисальул хан.
Клиазар ашрафи бодуй бикъана,

Тіад харж къотіун тана азnavурзаби.
Гъеб хАкъаб капурльи жинца къуркыдал,
Гъебщинааб улка— ракь квердеги босун,
Босанщинааб улка цадахъги бачун,
Багъарана къажар бехеб Гъолоде.
Я гъал гъолодисел жинца таниги,
Ибрагым-хан чІварал теларин абуn.
Ибрагым-хан чІварал щЕща рухІана,
Ща тІамун къвагъана къамущил рукъзал.
Я дол гъолодисел рохъазде ана:
Щаракухъе ясал асир гъаруна.
Чи вихъун алапа бодуйги бикъун,
РештІана Надир-шагъ Закаталанив.
Гъолода гъабураб гъезие гъабун,
Багъарана къажар Дагъистаналде.
Гъебщинааб улка-ракь квердеги босун,
Босанщинааб улка цадахъги бачун,
Вагъарана Тагъмас доб Гъумекиве,
Къивуде Сурхайил хАлбихъилилан.
Улка-ракь къудияв квер гъечІев Сурхай
Цо къо къальилалде кверде восана.
Квер гъечІев Сурхайил МуртазагІали
ИмгІал Нуцалихъе Хунзахъе ана.
Сверухъ щАр рагІарай Сурхайил Гашат
Гъев къажарасулгун бусен цольана.
Горда керен щучІел берцинал ясал
Дин тарал къажараz басра гъаруна.
Мунагъалье гЧечІел гЧисинал лъимал,
Майданалде рачун, чол бой риччана.
Гъебщинааб улка-ракь квердеги босун,
Босанщинааб улка цадахъги бачун,
Багъарана къажар Гандалльялде,
Гандалазул улка бухІизе абуn.
МохІоб-Чалда гъоркъоб чадиралги чІван,
Глабхъадерил магъиль чуялги рухъун,
Бухтибгимо-Сугъраль щаялги ракун,
Щун буго Гандалльи гъал къажаразул.
ХицІибе магъилье рагъ тИбитІана,
Сугъулдерил къади рагъде лъугъана.
Къоль гАкІа ахІула сугъулдерица:
— Жакъа чучарасул чилъи бухІаги,
Чучун вагъарасул лъадул щАр ккаги!
Вай, гъа гПолохъаби, гъа гПолохъаби!
Агиласул хУриб къаргъа гНагилу,
Хлебул рагІаллъуда болчІор гНагилу,
Жакъа чучаравги дир чукъа гуро,

Чучун вагъаравги дир гъалмагъ гуро!
Къабе, гПолохъаби, чарамул хвалчен,
Хвалчадул балада би бетизегIан!
Къвагье, гПолохъаби, дурусал хырмал,
Хъирмазул кIалазда кIкIуй бетизегIан!
Къабизе рекIана гъал гПолохъаби,
Хвалчен къабаральуб катангি жемун,
Къабезе рекIана кIалкъолал васал,
Гулла речIчаралъуб чIортоги бугIун.
Гъадинааб хIалалда хIайранаб куцалъ,
ЦIа рекIараb рагъда рагъулеб мехаль,
АхIедезе рекIана чIваяв Надир-шагъ:
– Балагье, балагье, квер гъечIев Сурхай,
Я гъал дур боязухъ, дир аскаразухъ;
Хал гъабун балагье, магIарул Сурхай,
Дурал гPункIказухъги дир кутузухъги.
– ГIемерав чIухIуге, воchорав Тагъмас,
Тибулеб-сверулеб гъаб бакъул дунял.
ЧIухIун гаргадуге, хваяв Надир-шагъ,
Бихъчесда лъаларин чIухIаб Дагъистан.
БацIил гIамал бугел гъал магIарулал,
Метериса лъала дуда гъазул хIал.
Гъанже ГIандалльияль ахIи тIамуна
Диналъул вацазде, магIарулазде:
Гъидгиму-къарапал, къелгиму-тIекъал,
Багвалал, чIамалал, кIкIаралал, тIиндал.
Анкъракъал, хъиндалал, тIолго НахъбакIал,
Аман-мададилан, тIаде щвайилан!
Гельцинал бахIарзаз ярагъ балелде,
Рагъде байбихъана Къешдул бахIарзаз.
Нахъияб бодуца чу къололеде,
Кълон магъди бана къарапазул бод.
БахъингIи гъурулеб гъалбацI киниги,
Гъерезе рекIана дов НурухIамад,
Махх къотIулеб чаран - Гъочоса ГIамир,
КъотIаризе вана дов ХIажимуса.
Къарапазул бодуй къурбанин абуn,
Къибла сверун чIана ГIисал Ибрагым.
Хъван кагъат битIана Хунзахъ ханасде,
Гъадин ругин абуn, лъикI гъечIин абуn,
Сверун къужрузги ккун, къварид ругилан.
Гъеб кагътил мухIканлы жидехъе щведал,
КъачIазе рекIана Хунзахъ Дайтилал,
БацIил лъулдул ругел туманкIал росун,
ХIанчIил бер толарел хырмал хъятикъ ккун,
Рорчун таманчаби рачлихъги рахъун,

Чармил къолдабигун, такъиябигун,
ТуманкIуй щулиял фиктарал ретIун,
Мугъзахъ рагI кутIулел ягъзияталгун,
Клиябго рукъалда рукъамаххалгун,
Маххда рукъарулел, къан ккун чоларел,
КланцIун чан толарел чуялги рекIун,
Чергесазул къалал чуяздаги лъун,
Гандисел буртаби нахъаги рухъун,
Агъалда кIетIолел байтулмалалгун,
Зодихъ мацI бахъулел дугъалги рорхун,
Цо къукъа бахъана гъазаваталде.
Къукъадул цевехъан Хунзахъа Нуцал,
Къолдаби ретIарааб бодул цевехъан.
Гъесда хадур ругел гъел глохъаби
Цадай кланцIизеги нахъе къаларел.
Гъадинаб халалда рильльун унаго,
Гланада майдан тун цере унаго,
Нуцалид ахIана лъалхъеян абуn.
– Лъалхъе, глохъаби, вагIза гъабизин:
Гландаллы къажараз кодоб босани,
Басралы нильеда тласа инаро,
Сугъаралъегин Шохъе малгIун ворчIани,
Метер-сезего гьев Хунзахъе щвела.
Гъабе, глохъаби, бацIцадаб тавбу,
Жакъа хваралазе хвелги шагъидаб,
Члаго хутIараразе царги кIудияб.
Ца тlamураб рагъуль жал рагъулаго,
КланцIун тладе щвана Хунзахъ Дайтилал.
Гъединаб халалда чивадарулаго,
Цо гъугъай бахъана гъазизабазул,
Дал хъахIилал зобал гъугъалел Гадаб.
МагIарде тIупулеб накIкIги жо гуро,
Балай кIкIудул парча XIебул рагIалда.
НакIкIухъе бадулеб цадги гъереси,
Арал бидул гIорал чвахун лъарахъе.
Тласа кIкIуй инелде кIи-клияв чиваля,
Чиван нахъ восилалде щу-щуяв хола.
Истанбул хъирмазул къвагъи рагIидал,
Къер босун сорона вочIорав Тагъмас.
Хунзахъ Дайтилазул гъерей бихъидал,
Мугъ базе жубана къажаразул бо.
ЖужахIльун боркъараб къал гъабулаго,
Клаильазе жувана хваяв Надир-шагъ:
– Дуе гIумру къеяв, квер гъечIев Сурхай,
Тладе щвараб къукъа щиб рахъалдасан?
ТалихI къун вохаяв, квер гъечIев Сурхай,
ЧегIераб чодулав щиб улкайльул?
– Тладе щвараб къукъа – Хунзахъ Нуцалил,
ТуманкIул кIкIудуца дунял къвагъараб.
ЧегIер чодулав – дир МуртазагIали,

Клиябго жиндир квер хвалчад къотIаяв,
Клиябго жиндир бер нухьид бахъаяв!
– Огъ, дурго къотIаги, квер гъечIев Сурхай,
Абизе кин кIварараб чохъол къинльде?
Дуралго рахъаги, квер гъечIев Сурхай,
Бицине кин кIварараб къадарааб рагIи?
Дир бугеб улка-ракъ дурани, Сурхай,
Хунзахъа Дайтилал дираны, Сурхай,
Дур МуртазагIали дираны, Сурхай!
Гъенисан лъутарааб къажаразул бо
Хвалчаца бацIана гIолохъабаца.
Щоральул Коралда керен цузегIан,
Хъамуна Надир-шагъ магIарулаца.
Агъалдисеб чакма бидул цезегIан,
Чодасан рагъана дол Дайтилал,
Черхалдесеб ярагъ цед бинегIан,
Цвадарун свакачIo дал Огъузилал.
ХIанчIил би тIинкIичIеб ХицIиб магъилье
Къажаразул бища хъитIал рахъана.
Ракул хIама щвечIеб махIадерил мегъ,
Гъанал мачIу чIвана лъикIал бахIарзаз.
Щадал чучай щвечIеб гIабхъадерил кIкIал,
Бидул гIор биччараб гъазизабаца.
– Гъаб сапараль нужер харбий чи тела,
Тпадруссун рачIани, гIильун хъвехъила.

ГIУМАХАНАСДЕ

Чанги хан вахъана гIатIирақъалда,
Пулаво кваналев, чалтук бекъулев,
Цо хан вахъун вуго хунздерил ТIалтIа,
Харица галамал зодихъе ралев.
Маххул гъабуниги, галам толарев.
Гачил гъаруниги, сиял толарев,
Маххда рукъарулен, къазе кIоларел,
ТIад чагIи толарел чуялги рекIун,
Чуядеял къалал килисалъулал,
Вахъана ГIумахан гъизилбашалълье.
ТIад тарихал хъварал дугъалги росун,
АбцIил лъулдул ругел хъирмалги росун,
Дайтилал рачун, угъузилалгун,
Гъениса вильльана нахъе Щорове.

Жанив гъиндив вукIун кIулден хъвагIидал,
Калаюриб каву кIал-кIала чIварав.
КъватIив ТIалде вахъун туманкI къвагьидал,
Тулписалда ханги жанив вахчарав.

АХГУЛГОХІДА ККАРАБ РАГЬ

ГъазимухIамад чIварал
ЧахIиял аскарзаби,
Жинца хвалчен бахъидал
Рахъ-рахъалде лъутарав,
ГохIде гурааб солдат
Гтурулье гъун гъураав,
Зирани тушманасда
Чол гъан кваназабурав,
Дагъистаналъул муршид,
Муридзабазул бетIер
Шамил Гадав аздагъо
Эбелаль гъавиларо.
ГIалил зурпукъян Гадаб
Жиндири мисрияб хвалчен
Чорхол рухI босизегIан
Солдатазда къабурав,
ТуманкIул гъабураб рагъ
Махсарольун рикIкарав,
Мисрияб хвалчен босун
Гъазаваталь вахъарав.
РакIалда чаран бугев,
Черхалда гъунар бугев,
Горбода хъирим барав,
Хъатикье хвалчен ккурав,
ГлашилтIаса Малачи
Чучи гъечIев багъадур
Щулалъул гохIда чIвайдал,
ЯхI хвана АхIулгохIил.
Бахъун хвалчен хъатикье ккуун,
Малачи вагъулелъул,
Гаргадана аскарал
Асадалъухъ балагъун:
Гладамасецин бикъун
Къураб гъунар гурилан,
Жиндиего бокъухъе
Боссельун тун бугилан.
Гелмуялъул мадрасал
Жинда жанир руссараб,
ЖамигIул азгъаралда
Щар хъван батила нужер.
Глақъуялъул камилъи
Киназдасаго тIокIаб
Истамбул шагъаралда
Щущан батила бицен:

Нуж Гадал гъазизаби
Жидеда рагIичИлан,
Пачалихъалде данде
Къей гъечIого рагъулел.
Рагълчунго рикIкIинаро
АхIулгохIда ккараб рагъ
Будругун УхIудалда
Гъугъарал гъазизаби
Щакъго дагъльун рихъула,
Гъельул хIисаб гъабигун.
Генекке, гъудулзаби,
Гъанжеги хабаралде,
Малачиги чукъиги
Тогейин битIарааб бо,
Нусго солдат ворчIана
ЧИкIасезул рохъазде.
Гъал гъадин риччанани,
Нильей нич букинилан,
ХIалчIахъаял чIикIасез
ЧIва-чIван рана Гтурулье.
Гъекъезе лъим тIагIиндаль,
ТIаде кIанцIун бахъулел,
Гулла-хер къваригIиндаль,
Солдатал ЧIван босулен,
ГъалбацIил тIанчIи Гадал
Гешдерил Голохъаби
ЧIвана Щулалъул гохIта.
Ярагъуневщинав чи,
Валлагъ, дозулги чIвана
ЧIухIараабщинааб аскар,
Кинниги Гемерльяиль,
ТIагIинабизе кIечIо.
Оғъ, мун Годобе аяб,
Гешдерил Щулалъул гохI,
Шамилил къвекIаб цIудул
Щар къотIизе гъабураб.
ТIун Годорехун аял
АхIулгохIил къураби,
Чамги магъидул хъирим
Хъундагъ бекун хутIарааб.
ЛъагIрибе муцIидалъе
Щар кIудияб аздагъо,
Ахъбердилавги вачун,
Чачаналдехун ана.

Цоралъул авлахъалда
Хъузхъул толареб гъалбац –
Хириясул Галибег
Гараада речИчун чИвана.
Расуласул халипа,
ХатІтабил Гумар Гадав
Лачен Малачил Сурхай
АхГулгохІтла хутГана.
РагИанищ ле, Гадамал,
Гъадинааб хIакъаб хабар:

Цо лъабнусго муридас
Лъеберазар чи Чварав?
Сордо-къо тНагИнегІан
Тладе вуссун ургъидал,
Гъаб гуреб хатІру лъачІо
Хадуб хъваяб ракІалда.
Дунялалъул ахІбарал
Рицинилан вукІарав,
Рицинего эл кІвечІо
Пагъму гъечІеб кІалалда..

ХIАЖИМУРАДИЛ ГЪУНАРАЛ

Балай, Голохъаби, хабар бицине,
Хунзахъ вахъарасул къиса рикІине:
Инсул хабаде ун, Гараащи бикъун,
Бесдал лъималазе садакъаги къун,
Къорол руччабазе гордалги гъарун,
Сахалцинал рищун чуялги рекІун,
Чильи бугелцинал цадахъги рачун,
Нахъе цебе буссун тНикъва-магІги чИван,
КъачІаравин лачен ТешлахІаралде,
ТешлахІарго цураб хъузхъузул рехъед
Цалад кІутІун цебе къотІилин абуn.
ТешлахІаралде ун давлаги гъабун,
РекІел мурад тГубан, илхъиги хъамун,
Хадуб бугеб ахГуй гъоркъЧелал гъарун,
Илхъи бацІун, цере чуялги рухъун,
РачІунел рукІарал, байдаби къотІун.
Дарагун хъазахъаль Гараада бана,
КІудияв Даниял хадув лъугъана,
ЧуухІараб милица цебе кІанцІана,
Сверизе гъаруна гъел авлахъазде.
Авлахъ эзий тана, рохъоре щвана,
ЧахІияб гъветІ къотІун, галаван лъуна.
Сангар ГечІельубе синжир тНамуна,
Синжир ГечІельуре хъун чуял лъуна.
Чуязул чахъазда байрахъалги чИван,
Рагъизе квер бана гъитІинаб къукъа.
ГъотІодаса гъоркье гъеду кинигин,
Рортута чодаса гъел милицаби.
Катица гъурулел ГүнкІкІал кинигин,
Гъурун балеб буго чахІияб салдат.
ГлоштІоца чИван балеб рохъоб цул Гадин,
ЧИван Годобе бана дарагун хъазахъ.

Гъеб къо къасильиглан дандеги рагъун,
 Къаси нух бахъизе мальль-хал гъабуна.
 Хвалчаца рохъ чапун, чуяз нух бахъун,
 Къватирорчун ккана гъалбацил танчи.
 Хадуб ахигимо, сверухъ къвагъигун,
 Рачунеб мехалда Жунгути кланцун,
 Клудаб цар босараб давла гъабуна.
 Маххуца къачарааб Жунгутиб хъала
 Хвалчаца бахъана дур халчахъаяс!
 Хъалаялда жаний ханасул бика
 Чода нахъа къана Хажимурадид!
 Боцци цебе къотун, чуялги рачун,
 Цо тел нухар рагъун, жал цере рильльун,
 Рорчана бахтарзал тадмагтарухъе.
 Хъвехъизе хъихъарал ираван куйдул
 Къасаб гъабун тана Талгим киклахъе...
 Путазул хал лъялев къуларав шамхал,
 Путаз цамо риче дурго гурасал.
 Ражипер кваналеб гъоб лъараг агълу,
 Порой Голо кванай хъазахъазул гъан.
 Жакъани дун нухта аравин, шамхал,
 Тадвуссун щвелалде хадурго вукла.
 Рекле бокъухъе мурадги тубан,
 Хъул лъуншинааб давла кодобеги щун,
 Гъунараль рахъана, рокъоре щвана.
 Эбел къинай лъугъун, вас гъавунани,
 Хажимурад Гадав гъавеги Бичас!
 Гисинал чахтальун, бахтарзал гуни,
 Эсул къукъа Гадал рахъаги васал!

АХЪБЕРДИЛАСДЕ

Хунзахъахун баккараб
 Нур меседил багтар бакъ,
 Накиктулье тирхъун индал,
 Щайзе къварилъуларел?
 Къиралзабиги рекъон,
 Дуе гъабураб хвалчен
 Лъалиниб зигардула,
 Мун ракталде щолаго.
 Шамилие чужулъун
 Бика хъамурав лачен,
 Чармил раки гъурав гъалбац –
 Ахъбердилав, мун чвайдал,
 Шунтун ккана Дагъистан.

Моздокалде чабхъад ун,
 Чол илхъаби рачтарав
 Ахъбердил вас Мухамад,
 Вахъа дунял бихъизе,
 Мун чвайдал, чалу бекун,
 Чунтун кканин Дагъистан.
 Къваригина нилье
 Гъесул Гадал гъунарал.
 Нусго чи къунаниги,
 Чухъа жидер къоларел.
 Чангли лачен бегана
 Ахулгох бахъулаго.

ЯПОНИЯЗУЛГУН РАГЬ

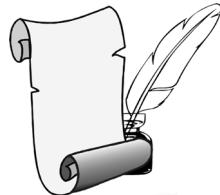
Генекке, гадамал, хабар бицинин,
Нижги олел ругин гъазаваталде,
Гурус хазинадухъ хираб рухI бичун,
Бичасул диналде хилипалцинал
Хвезе гъарилилан къотIиги гъабун.
Халикъас лавхIалда бихъизе хъвараб
Чияда бихъларин, бихъниалльун чIа.
БахIарзазда гъорлье ярагъги борчун,
БахIарал мусудул росуль хIалхъун тун.
Воре, гIолохъаби, чучун хъвадуге,
Чияй хIакъирльула, кIарчанлыи буни.
Михъ къурун чIезабе, къалуль яхI гъабе,
ЯхI баччиゼянин къватIир рахарал.
Ниж рагъде рахъунеб зухIа гIужалда,
Бакъулги нур суна, сипат хисула,
Сверун гIаламалда тIад накIкI хурхула.
НакIкI гIадин лъун бугин кIкIуялъул пача,
НакIкIулъянги къвагъи, вай, къалул кутак!
Къурульянги гъугъай – гъолеб тIад аскар!
Нахъего къачIого, къала гъель тIаде,
КъотIиго гъечIого, бала гIарада!
ГIодобе кколаро къвагъанцинааб жо,
Къабураль рехула кIихIи къотIун чи.
Рагъуй гъира бугел, гъараде цIакъал,
ГъалбацIалъул тIанчIи – тIадмагIарулал
ТIагIун улел руго цо-цо, кIи-кIиккун.
Я гъал чачаназул чиго хутIичIо,
Чодасан вагъизе жидер чи гъечIо.
Чачан, гъириязул – асатIиназул
Инсанцин хутIичIо харбие нахъе.
Гъединаб хIал-зудму хIехъезе кIивани,
ХIамил базарганги чода рекIина.
Черхальул рухI бичун, хвалчен хъвагIани,
Нужей гIарац буго, гIурухъ гъегъ гIадин.
Гъира бугев гIадан полкалде вачIа,
Бициндад лъачIесда бихъидад лъала.
Борхьилchoхъонисан чуялги рачун,
ЧчугIил мугъзадасан ралъадги баҳун,
Рихъизе тIаде ун тIуризаруна.
Низанги битIарал, закон бичIарал,
Зоб-ракъ бижараасде таваккал цIакъал,

Тамаша, вацал, капурал руго:
АхIадил шаргIалда рекъараб хIалаль
Гъез гъабулеб гъаза, гъурuleб Iурс.

Гибранияв Муса Мисри ханльана,
Мисриязул ракъда гъел байдабазда.
Чаго ругелазул саламги буго,
Саламат вугев чи къанагIат вуго.
Ругъун щварал руго, щокълъарал руго,
Чуял кодоса ун камльарал руго.
МачI гъураал руго, гъеж тIурал руго,
Гъваншида нахъаса рорльарал руго.
Медал-киласаца керен берцинлъун,
Каранда ругъун щун сахльарал руго.
Рахъуларел ругънал черхалдаги лъун,
Чол малаци мерхъун, гъоркъ тарал руго.
Гъарин эбел-инсуй лъян батиладай?
Гъаримаб хIалалда ниж ругеб лъани,
Ракъун квананиги, квен билълъинадай?
Гуллил цIад баниги цIер гIадин тIаде
ЦIар бакъвазе хъвачIев холевги гъечIо.
ЦIвабигIан гIарада тIаде баниги,
Жидерго динальухъ дунялги бичун,
Чанги японияс хъвагIула хвалчен,
Хъвар-хъварун рехула чодаса гъоркье
Чалабаца къарал абицерзаби.
Чанги баяр вуго бидуца вельун,
Бадиб туманкI речIчIун, щапун гIодов ккун.
ГъектIа чинал ругел чIахIиял полкал,
ЧiухIдай гIурс гъурун, гъзаги тIубан,
Къойилго камула цо-цо миллион,
Кодоб щвараб гъечIо, щвараб ун буго.
Щиб балагь букIараб падишагъасда,
Петербургалдасан полкалги рачун,
Порт-Артур бахъизе тIаде унаго?
Мукденалда бугеб салдат бакIарун,
Солдатасухъ ругел гIарадабигун,
Вильльана инарал элгун вагъизе.
Гъесда нахъа бугеб кутак бихъидал,
Куропаткинасул къер босун ана.
Къвагъулеб туманкIул тамаша бегъун,
ЦIцIани гIадин солдат гъоркье лъутана.
Наврудил си гIадаб хъалаялъул тIох

Хъазмил гІарадабаз гъалаг гъабуна.
Рагъуй гъира бугел магIарул полкал
Гъурра ахIун гъола гъорлье рагъизе.
Гъанир лъимал ругел умумузул къер,
Къавуца махх гІадин кваналеб гъечIиш?
Гъобогодай гъечIеб началихъальул,
ГъадигIанго нижей чед муkъсанльизе?

Кутангодаи бачIo гъазул ракъалда,
Кваназе чед щвараб къого бачIинчIин?
Я дур ханлъияльул хвалчен bekаяв,
Хвалчада би бетун чIалгIунеб гъечIиш?
Ханзабазда жанив гIодовгIанльяяв,
ГIазаб щай гъабулеб дурго халкъалье?
Улка гIемерлъияль гIей гъабуларо,
РакIгин кIал мукIурльун, кIибикIе бетIер!
Къиралзабаль вагъун мун бергъинаро,
Тункила мун гIемер, ккела мун гIодов,
Ккарав вахъугеги, я рабби Бечед!
Хъанч аллагъельун ккурав капураб хIама,
ХIилляль гурого, кутакаль вагъун,
КигIан щиб баxъараб, бихъизе гъабе!

Балладаби

КЬУРУЛЬ ХУТИАРАВ ГІАЛИ

- Вильльадила, Гали, чаан къурулье,
Исанаги лачен къинльун рагылун.
- Вильльинаро, вацал, чаан къурулье,
Я хилла батила, я рекик батила.
- Хилла букиунебдай түлил вацазул
Ва рекик букиунебдай түлбикъаразул?
Росдада тад рищун гаршалги росе,
Рильльининха, вацал, чаан къурулье.
Тамедила, вацал, таргъиниб можор.
Тамунила вацаз таргъиниб можор.
Талих къарав Гали, можороги къун,
Бакъульяги вухъун, гъоркье виччана.
- Аниб лачен гъечо, чаргъеду буго,
Лочнол бусен гъечо, гъадил гурони.
- Лочнол бусенилан лъица абураб?
Чаргъадил гурилан лъица бицараб?
- Нужей талих къеял, тулальул вацал,
Дие инсул щвараб щунусабго ги,
Щу-щуккун бикъила, дун таде вахъе,
Эбелальул щвараб росда цебе хур,
Гарщик Чван къотылин, дун гъанив тоге.
- Инсул дуе щвараб щунусабго ги
Щу-щуккун бикъила, мун гъенив тела.
Эбелальул щвараб росдал цебе хур
Горхы Чван къотыла, мун тад вахъларо.
Гъагъал цереса ун дагъаб мех индал,
Бачинеб бихъула турайдул нухъа,
Гюдю ракъ бухъурхъун, тад гъава гъабун:
- Боржунеб жо хъвачиб чаан къурулье
Лъил хилла бергъараб, гитинав Гали?
Чанил малъ күтичиб дир бусеналде
Лъил макру бергъараб, лъиклав баҳарчи.
- Боржунеб жо хъвачиб чаан къурулье
Тулальул вацазул хилла бергъана,
Чанил милъир хъвачиб дур милъиралде
Эбел цадахъазул макру цикана.
Дуе талих къеяб, турайдул нухъа,
Дун таде вахъизе рес рекъелариш?
- Мун таде вахъизе рес кин рекъелеб,
Малърал хулун руго, хок бекун буго,

Тланчазе хIелхIедун хIалакъльун буго,
НекIсияб замана дидаги гъечIo.
– Дуе талихI къеяб, чIегIараb нухъа,
Цо дир эбелалде хабар ккезабе,
Ячарай лъадуда вугеб бакI бице!
Гъенисан боржана чIегIераb нухъа,
Гъесул къайи сверухъ свердулеб чIана.
– Гъемераb свердуге, чIегIераb нухъа,
Пали къуруль вукIин дида лъан буго.
БачIун дур хъванкIди щиb, чIегIераb нухъа,
Эв вакъун вугебльи дида лъан буго...
Чакар бараб таргъа къвалкъеги ккун,
ЧагIдал цIураб парчи хъатикъеги ккун,
Гъенисан йильльана чарап къурулье.
– Пали! – ян ахIана. – Ва! – ян ахIана.
Воре! – ян рехана чакарул таргъа.
Гъесухъе щвечIого гъоркъа речIчIана.
– Пали! – ян ахIана. – Ва! – ян ахIана.
Босун рехун ана чагIдалаб парчи.
Гъесухъе щвечIого, гъоркъа речIчIана.
– Дуе талихI къеяй, чехъальул эбел,
Дагъай цеегIан къай, хал гъабун бихъе.
Дагъай цеегIан къан, хал гъабун бихъдал,
Маргъалул черхалда чарчураб гужгат
Бортун инеб буго къуруль гъоркъе.
Бахъинаb надалде хъурайсин тIагъур
Гирун инеб буго парсиса гIодоб.
– Ваба-бай, вада-дай, мацI бахъаги дир!
Огъо-гъой, агъа-гъай, гъан тураги дир!
Гъагардасан йильльун нухги батичIo,
РикIкIадасан йильльун, гъоркъе рештIиндал,
Маргъалул черхалде чакарльул гъан
Чапун унеб буго къурса гIодобе.
Чакарул гъаналье магъидул рукъби
Гъвеgъун унел руго гъугъдуль гъоркъе.
Чакар бараб таргъа рокъолги цIуна,
ЧагIдал цIураб парчи бидулги цIуна.
Гъениса йильльана гъасул бакIалде.
Инсул гъесий щвараб щунусабго гIи
Щу-щуккун бикъула кIиго тушманас.
Эбелальул щвараб росда цебе хур
Гъарщид чIван къотIула кIиявго вацас.
– Гъеб гIоларельбе гъабги босе! – ян,
Рокъол цIураб таргъа цебе рехана.
– Гъель гIорцIуларел нуж, гъаль гIорцIе! – илан,
Бидул цIураб парчи цебе чIехъана.

МУГІРУЗУЛ ГІАЛИ

Борхатаб магІарде гІигун вукІаго,
Гіияд цeve лъугъун, швантіх пулаго,
ВачІинев вихъула инсул хІанихъан,
Кіал чІегІераб хІама цебеги къотІун.
– Ассалам гІалайкум, мугІрузул ГІали!
– ВагІалайкум салам, инсул хІанихъан!
Бехебе росулье хабар щиб бугеб?
Дир чохъол эбелаль ругъел щиб бараб?
– Бехебе росулье хабарал руго:
Дур йокъулей лъадул гъулияб маргъал
Росдал гІолохъабаз бутІаде бикъун,
Гъажалда рукІарал меседил курхъаз
Жиндир вокъулесул ханжар къачІанин.
Дур чохъол эбелаль ругъелги бана
МаркІачІул какиде мун рокъов щваян.
Мех щвеғІан чІечІого гІиги бечІчана,
Глуж щвеғІан чІечІого хІангі бахъана,
МаркІачІул какиде рокъове щвана.
Как балей ятана йокъун ячарай,
Как бан лъугІизегІан сабру гъабуна,
Как бан лъугІарағо жанив лъугъана:
– Ассалам гІалайкум, йокъун ячарай!
– ВагІалайкум салам, мугІрузул ГІали!
Кидаго буқІкІинчІеб бахъинааб гъумер
Кин жакъа буқІкІарағ, рекІел хазина?
Дайм хъвалисичІел чІегІерал берал
Кин жакъад хъвалисун дихъ ралагъарал?
– Кидаго буқІкІинчІеб бахъинааб гъумер
Жакъад буқІкІинчІого кинан буқІинеб?
Дайм хъвалисичІел чІегІерал берал
Жакъад хъвалисичІел, хъвалсалел кида?
Дур горбода балеб маргъалгун якъут,
Кинал инсул васахъ чвантинир ругел?
Гъажалда рукІарал меседил курхъай
Щив багъадурсул хонжрод рекъарал?
– Дир горбода ралел маргъалгун якъут,
Мун гъечІеб бакІалда базе кІвечІого,
Гъансиниб лъун буго, басральилилан.
Гъажалда рукІарал меседил курхъай,
Къандальо тІаде цІан, гъоркье валагъе.
– Гъеб бицарай дуца бицинаreb щиб?
Гъеб абурай дуца абилареб щиб?
ГІалица битІахъе кІибалаб ханжар
Лъабго нухалъ чІвана лъадул рекІеда.

Тарун ғодой ккөлөй лъадуд абуна:
– Ханжар чIараав Гали, реццги дуй цIарги,
МацIал гъаруразул рахъаги мацIал.
Гүумрү халалъаяв, мугIрузул Гали,
Бидул хЮриниса дун нахъе яче.
Къураб гүумрү дуе талихI батаяв,
Хвалил бусадаса дун хвасар гъае.
Гъардолей лъадуде къурун вуссинчIо,
Къиршулел цабигун, къурун михъалгун,
Гъениса вортана эбелалъухъе.
– ТIаде мегIералде хабар щиб, эбел,
Инсул чапараасда ругъел щиб бараб?
– ТIаде магIардеги хабар битIана
Йокъун ячарай духъ чIалгIун йигилан,
Инсул чапараасда ругъел гъабуна,
Цадахъ гIиги бачун, рокъове щвайян.
Гъенисаги вуссун рокъове щвана,
Маргъал балагъизе хъвшаштIан вортана.
Гъансинив ваккидал батана маргъал,
Махмарул къандалъо тIаде борхидал,
Гъелда гъоркъ ратана меседил курхъай.
Гъанже мугIрул Гали ғодов виччана.
Сабру тIагIараав гъас керен хъвагIана:
Вахъун чIезе гъечIо гъаб дунялалда.
Лъугъарааб бицине дун нечон вуго.
Гъеб кIиябго рагIи кIалальги абуn,
КвачIида хъурщана холей лъадухъе.
Лъадуде валагъун Гали ахIана:
– Сабур гъечIев дие жакъа хунго лъикI!
Чидар мацIидаго кин дун божарав?
Лъадуда гъарана тIасальгъаян.
Гъеб рагIигин цадахъ тIаде вахъана.
Йокъун ячаральул бидуль тIерхъараab,
Кодоб ккун букIараab лебалаб ханжар
ЛъабцIусаго чIавана жиндирго каранль.
Клиго гъаримазул черхалдаса би,
Эхей унеб гIорльун, чвахана цадахъ.
Гъединан цоцазе хириял рухIал
Цадахъ поржун ана хъахIилзодихъе.

БАХТИКАЛ КЕЧІ

Меседил гъаркыца гъалал ххалаго,
Хабар бачIанила Шушаялдасан.
ГIарцул саргъасальуй дун чурулаго,
Чапар нахъ гIунтIараав гъарабагъазул.

Щибдай-киндай абуң къватий яккыдал,
Щурщудулел руго къерилал ясал:
«Гумаханасени гемераб Гарац,
Гъарим Бахтикае хъван тараб къадар!»
Ургъалил керен цун, тюхде яхана,
Хыхъарал вацазул мугъ бекагиян.
Магид берал хулун, гъоркье рештана,
Дие гъабуразе Бичас гъабеян.
– Къоге, вац Гумахан, дун Шушаялде,
Царго лъикаб гъечин Шуша ханасул!
Йитүге, яц хваяв, Гъарабагъалде,
Инсул тушманасул улка бихъизе.
– Къечиго кин телей мун Шушаялде,
Гумаханил калгя Гарцуца цедал.
Гелищ ийтчилиго Гъарабагъалде,
Гъоцидерил чункбузда дарай ретиндал.
– Гарацищ, Гумахан, дуе хирияб,
Тладе барабшинааб дуй Гарацльаяв!
Меседищ, түлил вац, дуе бокъулеб,
Доб хунздерил Талу дуй меседльаяв!
Дун ийчун босараб меседгун Гарцул
Пурцимаххал гъаре хунздерил бодуй!
Дун къуральухъ къураб мирзайхамалъул
Лъагилухъ тукен лъе, дир вац Гумахан.
Нусго яс гъаеги Галискандие,
Боци къваригиндал Гарцуухъ ричизе.
Гарцул лал тамаги хунздерил Талта,
Гъов дир вац Гумахан Гарцуд Горцизе.
Рокъоса къватие дун лъугъунаго,
Йигейанищ эбел хадуй Годизе!
Хунздерил Талтаса дун рештиунаго,
Хадув валагъизе Нуцалхан анищ!
Игилья эхе дун къокъунаго,
Горсан ваккизеан гъитинав Булач!
Загиса гебеде дун тавагъиндал,
Цо берчівазе анищ Мухамадмирза!
Я Аллагъ батаги нух гъечеб къуру,
Тушман ракъалде дун къолей ятани!
Цингиги батаги къого гъечеб Гор,
Байган Шушаялде щолей ятани,
– Нухго гъечеб къурде мун лъутаниги,
Къола мун, Бахтика, тушман ракъалде.
Къого гъечеб Горде мун кланцаниги,
Къадар хъвараб дус Гъарабагъалде!
– Нухда гъара балеб цогъораб Мукракъ
Диеги ратаги гъарайлье чун!

Вихъун чи толарел дол гъолодисел
Дида дандельаги, дур мугъ бекизе!
Гама гебегулеb хъахил Алазан
Дие гебегаги, дур ракI цорозе!
– Нухода гъара балеб цоГъораб Мукракъ
Дидани ратичIo, рацIиIун тIагIаял!
Вихъун чи толарел дол гъолодисел
Дида дандельичIo, къавуда щваял!
Гама гебегулеb хъахил Алазан
Дие майданльана, тIупан чучаяб.
Ургъелал гъенолел гъваридал кIкIалал,
Дир васигат бище хунздерил бода!
Гъаримал рахунел рорхатал щобал,
Дир хIакъ хIалал абе Гумаханасда!
Дун йигилан абе къваридаб куцалъ,
Къоринибе ккараб тIинчIмокъокъ Гадин!
Цинги танин бице захIматаб хIалалъ,
ХIатIазда хIехъ барай гуржияй Гадин!
Газу балеб къояль къватIий яхъани,
Капураб маxI буго росдадасаго.
Гъури пулеб къояль гортIе яккани,
МахIцараб маxI буго авалалдаса.
Кваназе квенилан дица абиgун,
КIутIун босун лъола больональул гъан.
Гъекъезе лъимилан дица абидал,
Гъекъезе бачIуна жагун Гаракъи.
Ханго-ханин абуn дидаги абуn,
Хвенехги кIудияв къажар ватана.
Бегго-беган абуn дидаги бицун,
Килицил малъ хIуларав хIама ватана.

АНКЬГО ВАЦАСУЛ ЯЦ ХЪАМИЯЛЪУЛ КЪИСА

Ризаб ролъул хурий чар бахъулаго,
Рахъун хвалчабигун рачIана лъелал.
ХъахIал килщал риччан тIугъдул тIолаго,
ТIаде щвана гъалде анцIго рекIарав.
РекIарасул бодул цевехъанасул
БетIер сверун ккана, гъалда берчIвайдал,
ИЧавго гъалмагъги Гишкъул гъугъаяль
Гогъльярал бутIрулгун тIаде рорхана.
– Киса мун, чIамалай, Ганаби багIар,
Лъил кваркъи жемараб, мунго мильиршо!
Дур беразул чапи, гъалазул къури,
РекIеe Гурав дун дуй вихъуларищ?
Хекко босе рухъен, магъ къай ГедегIун,

Гурони чода нахъ дицаго лъела.
– Я ле, кІал бечедав, керен бачилав,
Дуца чода лъезе дун щиян вугев?
Борхатаб чол кыли дуй щванин абуn,
Щиб хабар бицун мун дихъ вачІун вугев?
Гъабе дурго милат, хъваге дида квер,
Дир анкъавго вацас ратІа бахъила,
Бахъе дурго хвалчен ясалде данде,
Мунго бода сурун асир гъавизе.
Дий гъабураб калам нахъеги босун,
Нух босе, хазабе, гІанкІил ракІ, нахъе.
Ясал гъав васасда гІемер рихъана,
Амма гъадинаb рухІ гъасда бихъичІо.
Калам-каламали гІемер рагІана,
Амма гІебу гІадин къалел рукІинчІо.
Гъасул рокъи гучаб, чУхІаб букІана,
Берзул нур босичІо гъаль кинигинан.
– ВачІина, вачІина, чУхІараав аскІов,
Къвал бан мун ячина дидаго цадахъ.
ГІанкІил ракІан дуца ахІараав вахІид,
ХІелун дур гІанаби къочун вукІина.
Анкъавго дур вацас суризувуни,
Къвалакье мунги къан хвалчен бахъила.
Бахъараab бо бачІун тІадельяниги,
Дица мун кодоса нахъ йиччаларо.
Данде цІараab месед, давла битІунги,
Батта-хІуму-хІараash мукІур гъабила.
Гъанже дуе хабар гІадада буго,
Яха мунго йильлья багІараab чоде,
Данде къеркъон духъа бажариларо.
Бежараб каранде, ячІа, хъвай бетІер.
Ясалъул бадиса къер тІун босана,
Глагарал мугІрузде сверун юссана,
ЦІарал гъуниялде гъай ялагъана,
Чохъол эбелилан магІу чвахана.
Цин бахъарай ясалъ гъасдеги юссун,
Черхалда сири щун, гъадин абуна:
– ХІал дагъай ясалде тІадельизе кІун,
Бергъунев вихъула хІалихъатав вас,
Ярагъ-чу махІрумай, къалда цояй щун,
Мун цІакъав вихъула, цІуяв багалав.
Дур багІараab чода дунго рекІине,
РекІарал, лебалал, боль лъикІал вацал,
ХвечІого хуриса мунгун нахъ ине,
Зоб-ракъалда тавуш кІудияб къибил.
Къе дихъеги хвалчен, те духъго ханжар,

Къапи гурей, мунгун гочинаро дун.
Гъав рохел гъарзаго гъимана гъалде.
Бахъун хвалчен къуна, калам гъабуна:
– Дун нахъе къаларев лъаларогунищ,
Дунгун махсароде яхъуней йигей?
Дир хвалчал лебаллъи рагIичIогунищ,
СуркIа-кIуни берцин кIальалей йигей?
– Дур лебалльиялъул цар рагIун хадуб,
Хвалчаде яхъине къасд гъабилищха?
Дур бахIарчильидал махIичIван хадуса,
Дийго хвел босизе хиял гъабилищ?
Гъас хвалчен бегъана, билбагIарльана,
Клиялго рокъарал къалде журана,
Жемулеb букIана гъал клияздаго
РакIазе Гадалаб Гасияб Гажал.
Гъас ханжар паркъезе гъабулеб буго,
Гъаль хвалчен ботIорде хъвагIулеб буго,
Гъаль хъвагIараb хвалчен карапдаги щун,
БагIараb би чвахун гъав Годов ккана.
ИЧIавго рекIарав ТIаде къалельул,
Гъас гъаракъ гъабуна рикIкIад Чайилан.
Ясалдехун вуссун, дагъав къварильун,
Лъабго-ункъо рагIи гъалда абуна:
– РекIел чараплы щиb, дур чи ТагIаяй,
Дица мун хъамизе йикIана, бичIча,
Дур гъеб бахIарчияб чорхол къуряль,
Гъале дуца керен кIихIи борльана.
Болья кидаго дун бергъенльабигун
Вуссунаан рокъов, инсул росулье,
Багъулья лъльяр бекун, бугъа Гадинан,
Гъадин анкъаббоги рекъезе гъабун,
Дун рокъов витIуге, царгIаги бице,
Царухъего ТокIав модода лъурай.
Ясалъул рекIеда гурхIел батана,
Гъасул бахIарчили гъалда бихъана:
– Анкъавго вацасул, къолболгун инсул
Сси духье къолей яц дун гурей бичIча.
Чамалазул бодул бетIерасул яс
ПатIимат щийилан дуцаги цIехе.
Гъаль хъахIаб кверльадул мочIу бихъана,
Яхъун гъасул ругъун жинца бухъана.
Бахъинав васасда сагъвиллъун хутIун,
РекIел бугеб мурад бераз бицана.
Гъав бахIарав халид чоде вахана,
ТIагъур бахъун гъальий къо - лъикI гъабуна.
Цоцазеги гъимун гъудулъи ккаral,
Къал гъечIеб рокъи ккун, ратIальун ана.

Магаби

* * *

МугIрул щоб бегулеb гIангис буртина,
Молоде гIунадай гIолохъабазе?
ГIурул накIкI босулеb хъурайсин тIагъур,
Тушманасдай ана эбел хвяясул?
Мокъроkь чIалуй чIолеб чIурканаб лага,
ЧIорбутIдай речIчараб дир дарманасда?
ЧIвани хIобой чIолеб хIангIарцул кIигъеж,
Гулладай кванана тушманзабазул?
Цо хвалчацали мун къотIуларо,
Хвалчен мисриябдай гIолохъабазул?
Дир росилан гуро, росдал руччаби,
Бесдалазе эмен хIажат ватана.
Дий хIажалъун гуро хIалалав гъалмагъ,
ЗахIматаб хIалтIуе хIажат ватана.

* * *

Бакараб кан гуро дир керемалда,
Карандаса гурде бухIулеб буго.
Гъалдолеб хъаг гуро дир хъибилалда,
Хъабалахъа гIучIал реlъунел руго.
Нужеда рагIаниш, я гъал гIадамал,
Жергъен къабунилан кверал рищарай?
Росдал гIолохъаби, лъалей йикIаниш,
КечI ахIунин абуn къотI-къотIун ярай?
Вореги угъдуге, чехъальул эбел,
Чанги лачен араб хабал къаникье.
Дирги букIа абе къотI-къотIараb черх,
Дирги букIа абе бухIараb гIумру.
Цингиги угъдуге, эбелальул яц,
Чанги щунгъар араб чIегIер ракъулье.
Дирги букIа абе биш-бищараб черх,
Дирги букIа абе къотIараb гъаракъ.
КъватIире магIарде кагъталги ритIун,
Дир каранда ханжар чIавазе гъарурал,
МацIал гъарурарзул мацIал къотIаги,
Дун къотI-къотIун ярав Къурбан чIахъаги!
Кагътал ритIаразул кверал рищаги,
Дида ханжар чIварал вацал чIахъаги!
Зодибе мали чIвай, чIухIай мацIихъан,
Дур кIудияй тушман хабаль лъун йигин.

Дида бугеб гайиб лъалеб батани,
Бактаре гъаб росу, чвай дун гужие.
Къибил-тухумалъе рогъо батани,
Ахле къибил данде, къе дун хвалчае!

* * *

Угъун хухъел биччан, керен чучани,
Чиго вельиладай дир хабаралда?
Чара хварай дица магIу тIунани,
Гайиб гъабиладай дида гадамаз?

Нусабго логоца гъарай бачиндал,
Чвахун аният магIу гайиб чваниги.
Гелбащадал васал ракъалда лъедал,
Лъабго рагIи хъвана хъахIаб кагътида.

БитIун мурадалда къвал жемулаго,
Къадар батараб қуц дие хадурун.
Дааял рукIана, мокъида рана,
Къвал гъечIел ретIана, торитIун ана.

Къаси хамиз сордо, сухIмат гъабизе
Свере, къолбол ясал, васазда данде.
Щараб болжалалде заманги щванин,
ЩайзегIан чарал нуж пуй гъабичIого.

РекIел мурадалде щун хварал ани,
Аб дуниял тезе бертин букIана.
Чорхол анищ тIубан, къанщарап ани,
Рохалил лъелаан нүжее свери.

МагIида годула гатIасул кастум,
Дур лугбахъ урхъараб – вахъа ретIине.
Годилеб Чоларо хъахIилаб тIагъур,
ХъахIаб нодояльхъ гашчикъ бугилан.

ХатIида рекъарал чегIер чакмаби
Квераль хур ккун руго шкафальур лъун.
Бараб магI чухIараб чегIераб пальто –
Дун турулей йиго – вахъа ретIине.

Цо вас хванин абуун росуги буго,
Росдал ракI баҳъараб хъергъуги буқъун.
Васал тIагIанилан тухумги буго,
Биун чаран тIураб чорги ракъуль лъун.

Расанди сабруял, сухIмат гъуинал
Сундедай ракI гъолеб гIохъабазул.
ГIохъабазда гъорль тIабигIат берцин,
Лъидедай чучилий чара хвайи дун.

Маргъалалъул цаби къирuleб мехаль,
Къаданий йикIинчей тIулил яц хваги.
Къаламалъул килщал сукIунеб мехаль,
АскIой гIодой чечей гъудул къанщаги.

Нужер гъан чапарал чабхил бакъльазда
Шавкъаль гIадан холеб сипат баккаги.
Жаназа букIарааб къирбадул щобтIа
ТIезе барахщарап тIугъудул раккайги.

Магъиль чIичIидулел чIоролабазул
ЧIахIго бакъвалалде бакънал тIагIана.
Мокърокъ бусен лъурал мильиршабазул
Мильир хIулилалде хIухъел тIагIана.

Клиго бахIараасда тIаде ракъги хъван,
ТIокIаб бохиладай тухумальзул ракI.
ТIогъол квацIабазда квасквасги тIупун,
ГъечIo къибилалье сабруялье бакI.

ГIаламго урхъарал хъергъудал берал
Хабал мициралде рецIиIун инадай?
ЦIорол матIу гIадал тIадагъял лугбал
Бециаб лахIтуяльур хIарухIинадай?

Раккиго берцинал чIегIерал михъал
ГIонкIкIоца бусадуй russ-Russiladai?
Балалайка хъвалел хъахIгарцул килщал
Унго, гъвегъинадай чIарбил гвандиний?

Цо хабаль рукъаги мокъокъил тIанчи,
Къвалал ран кIиязго ургъел бикъизе.
Къено борхатаб чIай хабал къаданиб,
Къо щвелалде хварал халкъалда лъазе.

ТIокIаб бакъ чIваладай чIунтайб росуль
ЧIухIарал васазул берал къанщараб?
ГIидра чIегъаладай гIурчинмагъилье
МугIрул гIамиркаби гIурдалъ тIупараб?

Биценал

ГЬАБСАГІАТИЩ, ДАГЬАБ НАХЪАЙИЩ?

Киго вац вукIун вуго, гытIинав бечедав, кIудияв мискинав. Бечедас мискинасул сан гъабулеb букIун гъечIo. Киявгo цоцаль кутакалда барщун рукIун руго. Бечедасул рукIун руго цадахъ квана-гъекъолел, жидеде гъесул божиги бугел гъемерал гъудулзаби.

Цо къояль гытIинав вацасул глаckъилай чужуяль росасда абуn буго:

– Вацги нахъегIан тун, дуца чадилги гъакъиллги гъудулзаби цере кколел руго. Амма, дуде къо ккани, дуе вац гурони ватиларо. Бокъани цо xIалбихъизеги бегъила.

Рос xIалбихъизе разильун вуго. Цо кIудияб дегIенги хъун, гъез гъелда мусрал ран руго. Цинги киналго гъудулзабазда лъзабун буго:

– Къаси нижехъя тохаб жо ккун, цо чи хун вуго, гъев цевеса tIагIинавизе цо кумек къваригIун буго, – ян.

Щивас цо-ци багъанаги батун, гъудулзаби чухъарлъун руго. Вацасда лъзабураб мехаль, гъес гъикъун буго:

– ГъабсагIатиш, дагъаб нахъайиш? – ан.

– ГъабсагIат, – ан жаваб къураб мехаль, беркъанциллалде tIадеги щун, гъес абуn буго:

– Гъальие гъабизе кколеб жо дица гъабилин, жаназаги диде борхун, нуж паракъят рукIа, – ян.

Баччун къулагIигун кIудияв вац унеб мехаль, гытIинас абуn буго:

– Гъеб жаназа гуро, къулагIи буго, дуеги дур хъизанальеги xIалаллъаги! – абуn.

ГЬАБУХЪЕ БУКIУНЕБ ЖО ДУНИЯЛ

Гъедин хъван букIанила ШагъагIабас абулев цлаckъ бечедав, глаckъилав цо ханас.

ВачIанила цо tIадатияв Poloхъанчи ШагъагIабасихъе жив дур вацасул вак вугилан. Цадахъ бугила гъединабго гъалмагъльиги. Шагъас щибго xIал лъзазе течила, кIудияб xIурматалда гъобол жиндирго kIалгIаялде вачанила. Гъоболлъи-xIурматалдаса хадуб, аскIоса чагIиги нахъе ритIун, шаgъас абунила:

– Ле! Мунго кинав гIабдал, шагъ маxсароде кколев? Дир вацги гъечIo, вацасул васги гъечIo! – ян.

Васас къокъаб жаваб къунила:

– Дуца гъадин хъван батана, дицаги гъабуна, – ян.

Шагъас гъев витIухъ гъавунила. Жинца жиндирго вацасул вак вазирлъун толев вугилан халкъалдаги лъзабун, гъеб балъгольи бахчанила. ШагъагIабасил вазирзабазда гъоркъов гъасдаса глаckъилав, цлаckъав цониги вукIинчила.

ГЫТИНАБ ЖО КЮДО ГЬАБУТЕ

Хунздерил ханас магъало бакIаризе унел чукъбузда цадахъ жиндирго васалги ритIун рукIун руго. Инсуца васазда абуn буго, Гыданль вугевин цо гIакъилав херав чи, досда гIакълуги гыкъеян.

Ханасул лъимал, жидеда инсуца малъухъе, гыдерил гIакъиласда аскIоре ун руго.

– Вай дир лъимал, вай дир лъимал, – ан абуn буго херас, – ханасул васазе къезе гIакълу киb букинеб дун гIадав мискинчиясул...амма нужеца гытIинаb жо кюдо гъабугеха.

– Гъабищха гыдерил гIакъиласул нижеда малъизе букираб жо, – ян ханасул лъималаз гъев цIакъ гIад гъавун вуго.

Нухда ракIунаго, гъез, цояс цоясул гъалагаб чода мал тункулеб букин буго, тохльукье цал къабулеб букин буго. Щай жиндие гъадинаb жо гъабурабан вацасул ццин бахъараb межаль, гытIинаb жо кюдо гъабугеян цояв вацасги абуn, кIиялло рельул рукIун руго.

Ханасул лъималазда кIудияв чиясул гIакълуюльул ритIухъльи лъан буго, НакIикъ росдал цо рагIиятчияс магъалоде къолеб ражипорол гъал сабабльун жидер цояв вац чIвараb межаль.

КИГО НУХЛУЛАВ

Сапарладаса тIадвуссун, рокъове вачIунев вукIанила цо кIудияв чи. Гъесда цадахъ кканила цIалун вачIунев цо Погохъянчиги. Хабар - кIалалда рильльун ракIунаго, Погохъянчиас кIудияв чиясда абунила:

– КIудияв чи, нильго свакачIого рукIине, цоцазда рекIун рильльани, лъикI букинариш? – абуn.

– Мун гIадалльуниш, гIадамал цоцазда рекIун рильльунеб гIадатиш бугеб? – ан абунила кIудияв чияс, власасул суалалда гIажаиблъиги гъабун.

Васас щибго жаваб къечила. Гъедин лъикIалан бакIалде рильльараb межаль, цIакъ берцинго бижараb, лъильизе мех щвараб ролъул хурзабазда аскIоре кканила гъал.

КIудияв чияс абунила:

– Огъ, баркаман, лъикIго бижун бугеб күц бихъулиш гъаб роль! – ан.

Васас гъесда гыкъанила:

– КIудияв чи, гъаб тIощел кварабдай буго, квинчIебдай буго? – ян.

– Мун гIадалльуниш вугев, жеги лъильизего лъильичIеб тIощел кин квараб букинеб? – ан жаваб къунила кIудияв чияс.

Вас, щибго абичIого, вуцIун чIанила. Гъедин таманалго рильльараb межаль, гъель щванила цо росурагIалде. Гъениб хварав чи вукъулеb жамагIат бугоанила. КIудияв чияс абунила:

– Валлагъ, цо хвел букиулел чагIи рихъулаха гъанир, – ан.

Васас кIудияв чиясда гыкъанила:

– Хварав чидай вукъулев вугев, хвечIев чидай? – ан.

Херав чиясул ццин бахъанила ва гъес Погохъянчиасда абунила:

– Мун гIадалльуниш вугев? ХвечIел чагIи рукъулеb гIадатиш бугеб? – абуn.

КватIичIого кIудияв чиги Голохъанчиги щванила кIудияв чиясул росулье. КIудияв чияс вас къаси жиндихъего сордо базе гьоболльухъ ахIанила. Васасги хIукму гьабунила къаси гьенив члезе. Жаниве лъугъунеб мехаль, кIудияв чиясул рокъой цо берцинай яс ятанила. Голохъанчияс, ишанги гьабун, цин цо килищ, цинги кIиго килищ цебе ккунила. Ясалъ васасда цебе цо килищ ккунила. Инсуда гьезул ишанал рихъанила. Кин бугониги, гьоболги вугельул, гьев васасдехун рагIи абичIого танила.

Къаси гьенивги вукIун, радал гьезулгун къо-мех лъикIги гьабун, вас нухда вахъанила.

Гьев ун хадуб, инсуца ясалда абунила:

– Валлагъ, тIубан гIакълу камилав чисяда рельльунаро гъадав вас, – ан.

Ясалъ цеханила, щай дуца гьедин абулебан. Инсуца гъелда бицанила васас нухда рагIунаго жиндиего къурал суалал. Ясалъ инсуда абунила:

– Эмен, гьев чи дуда вичIун гьечIо, амма гьев гIакъилав чи вукIине кcola, – ян.

Инсуца гъикъанила дуда ричIулелищ гьесул суалалан. Ясалъ абунила ричIулилан. Инсуца яс тIамунила гъел суалазул магIна бицине. Ясалъ абунила:

– СвакачIого рукIине, цоцазда рекIун рильльинин абураб жояльул магIна кcola, нух теялье, цоцазе лъикIал харбал рицунаро рильльинин абураб. Квараб хурдай, квинчIеб хурдай абураб суалальул магIна кcola, хур бачIинегIан, тIорщелги тIагIун, хурул бетIергъанац къарзалье босун, гьезие рецIалихъ къезе кколебдай тIорщел, ккечIого, жидецаго квине бугебдай абураб. Хврав чидай вукъулов вугев, хвечIев чидай абураб суалальул магIна кcola гъадинаб: цо-цо чи вукIуна, дунялалда жиндирго напсалльул гурони ургъелги гьабичIев, лъиениги лъикIльиги гьабичIев. Гъединав чи хун хадуб, дунялалдаса хеккого гьесул цIарги тIагIуна. Гьев чи кcola, хIакъикъаталдаги, хврав чи. Цоги Гадмал рукIуна Чаго ругеб мехалда халкъалье жидедаса кIудияб пайды-хайир баҳарал, халкъалье Голо жидеца лъикIа-лъикIал ишалги гъарурал. Гъединал чагIи хабаль рукъаниги, гьезул цIар халкъалда жаниб Чаго букина. Гъеле гъединльидал, гъов васас дудаги гыкъун буго, гъов чи кинав чидай вукIарав абун. Рокъове жаниве лъугъунаго, васасги ясальги гъарурал ишаназул ясалъ бицинчIого тедал, инсуца гъелда гъикъула:

– Гъанже дуца бице, жаниве вачIунаго, дов васасги дуцаги цоцазе гъарурал ишаназул магIна щиб кколеб? – ан.

Дагъай нечарай гIадинги лъугъун, ясалъ гъадин жаваб къола:

– Гъос дида цин цо килищ, цинги кIиго килищ цебе ккуна. Гъольул магIна кcola, мун росасе арайищ, яги инчIейищ абураб. Дица гъосда цебе ккураб цо килишталъул магIна буго инчIей йиггин абураб, – ан.

Гъемехалда инсуда бичIун буго вас гIакъилав чи вукIин, ва жиндирго ясти къун, гьев вас дурцлъунги гъавун вуго.

ГЪУНАР КИНАЗУЛ ЦИКІКІАРАБ?

ВукIанила, вукIинчIила цоцазул хъатир кIудияв, цояв цоясе цIакъ хирияв кIиго вац. КIиясулго лъимал-хъизанги букIанила, аскIорегIан рукъзалги рукIанила. Гъел вацал жалго жидеего хириял ругел Гадин, гьезул хъизамалги

гъединго лъималги цоял цоязе хириял рукIанила. Цоязул рокъоб къварильи ккани, яльнуни гIатIильи ккани, гъебги кIиязего башад букIанила. XIасил, кIиявго вац, вацал гIадин, вацазул хъизан-лъималги, вацазул хъизан-лъимал гIадин рукIанила.

Вацазда гъеб божи-рокыги гъуинлъиги жидер гъунарльун, жидеда хъизан-лъимал куцазе лъайлъун бихъулаанила. Амма кIиявго вацасул чIужуялда гъеб иш жиндиргоги жиндир дандияй нусальули гъунар букIин лъалаанила. Щияль жиндиргро росасда гъеб гъунар жиндир букIин бичIчизабулаанила. «Нуж, бихъиналищ, лъикIал, ниж, руччабийиш лъикIал» абураб суалги росасе къун, гъелда тIасан къец кcolaанила.

Цо къояль гъитIинав вацас куй хъун букIанила. АскIор кIудияв вацасулги жиндиргоги васалги рукIанила. ГъитIинав вацас лъималазухъе цо - цо ургысала къунила. Кодор гъелти кIанцIезарулаго, гъев кIиявго вас кIудияв вацасул бакIалде анила.

– Ниль вацги вацасул хъизамгиян холел рукIуна, нильеца куй хъун букIарабани, кIудияб ургысала гъесул васасухъе къун, гъитIинаб нильерго васасухъе къелаан. Бихъулищ, гъоз, нильер васасухъе гъитIинаб къун, жидерго васасухъе кIудияб къун буго, – ян гъулгъудизе лъугъанила кIудиясул чIужу.

– Ниль гъелилан холел ругеб мехалъ, гъезул балагъи гъединабища букIараб, – ан, кIудияв вацасулги ракI квшельянила. ГъитIинав вацги ахIун, гъесие бадибчIвай гъабизе, гъесде семизе, вагъизе хиял гъабунила гъес.

Шужу, лъикIав чиясул пирхи – къвагъи бихъулищан, балъго ехъанхъилей йикIанила. Цинги гъель росасда абунила:

– ГIадаллъуге, дир гъарин, цо куялда кIиго батIияб: цо кIудияб, цо гъитIинаб ургысалаги букIунаро, руччабаз бица - бицаралдаги божун, хехдаризе бегъуларо, – ян.

Цинги гъесда бичIчанила вацльиги, божилъи цIуниги, гъоркъоб гъогъен ккезабиги руччабазда бараб букIин.

ХЪАБЧИЛЬ ВАТАРАВ ГІАКЪИЛ

Цо нухаль ханас пуланаб росулье хехаб кагъат босун чапар витIун вачIанила. Ханасул цIаралдасан гъениб хъвалеб букIанила: гIакъилзабазул бишун гIакъилав лъазе нильер вилаятальул киналго гIакълучагIи dane ракIарулел ругин ва гIакъилзабазул мажлисалде нужецаги росульго бишун цIодорав вакил витIеян абуни. Гъеб рагIидал, жамагIаталъул никру кканила ханасухъе цIодорав чи витIичIого, хан махсароде ккvezelъун, росульго гIабдалин тарав Хатанил XIурхIи абулев рохъдохъян витIизе.

XIурхIи ханасухъе кIудияб гъираялда анила ва ханасул кIалгIаялда жаниб гIакъилзаби ракIарараб рукъальул бокIниль Годов Чанила. Сверухъльялдасаго рагIарал цIар бугел, чIухIун къачIарал гIакъилзаби, гъурмада лъим хъвачIев, тIутIураб ретIелалъул гъасда тIад рельянхъулел, гъев махсароде кколел рукIанила. XIурхIиян абуни, жинда щибго рагIулеb гъечIеб ххвелги гъабун, сабуралда гIенеккун Чанила.

Байхъанила ханас суалал къезе. Киназдехунго вуссун, ханас цо нухаль кIалдибе рехун кунеб бишунго тIарIамаб квен щиб кколебан гъикъанила. Киналго гIенеккун Чедал, XIурхIица абунила:

– БетIерчIахъаяв хан, бицине бегъилищ? – ан. – Гъеб кcola гIанкIудал хоно.

Гъесул жавабаль хан кутакалда хIайран гъавунила.

Хадуб ханас цIеханила, лъида кIвелеb жиндие дунялалда гъечIеб къеральул

оц бачун бачинеян. Глакъилзаби цоцахь ралагъанила, гъурмал къер хисанила, бан глетгун, гюдоре руссун чанила. Гъезда ццин баъзарав XIурхИца, цо жо ккелин гъльулан абуn ракIалдеги ккун, тIаде вахъун, дида къвела, глакълу тIадегIанав ханилан абунила.

– Кида мун вачинев? – ан цеханила тамашальярав ханас.

– АрбагI гуреб, хамиз гуреб, рузман гуреб, итни гуреб, талат гуреб, гъатлан гуреб, шамат гуреб – бокъараб къояль радалго вахъун вачина, – ян жаваб къунила XIурхИца.

Гъесул жавабаль виххун ккарав ханас мун кисайлан цеханила ва дур росдал гадамал кин ругелали баян гъабеян абунила. Глемерго ургъичIого, XIурхИца жаваб къунила:

– Чужу лъикIл лъикI руго, чужу квшал – квш руго, – ян.

Хасмуш гладав гъесие цодорльяильгул цар къезе бокъичIев ханас ахирги гъикъанила, нужер росуль бишун лъикIаб жо щиб бугебилан.

XIурхИда бичIчанила гъесул пикру ва байбихъанила тIуванго хан маҳсараде кквэзе:

– Валлагъ, хан, нижер росдал къуруль бижун буго унтулареб, холареб, херлъулареб пихъ, – ан жаваб къунила гъес.

Гъесда божарав ханасда ракIалде кканила гъелдаса жиндие хажатаб жого щибха бугебан ва цеханила, кидаха мун гъебги босун вачине вугеван. Ханас гъедин цехезе бугебльи цебеккунго лъалеб букIараф гадин, XIурхИца хехго жаваб къунила, чи гъечIеб базаркъояль вачине къвела. Гъесул къварарап къалъял ва цодорал жавабал рекIе гедал, ханас жиндасан тIубазе бокъараб мурад гъечIищан цеханила.

– БетIер чахъаяв хан, риидалил рукъги рукъальул хубиги къуни, дие Нелаанха, - ян абунила гъес.

Хан дагъаль лъалхъанила ва гъесие мукIурльун бетIерги кIибикIун, магIидаса баъзун буртинаги гъесухъе къун, абунина:

– Ма дие риидалил рукъ, рукъальул хубиги росульба балагъе, – ян.

Рукъ цурал глацъилзаби XIурхИде ццидаханила ва гьев къолеб XIилляльги ургъанила. Гъезда ракIалде кканила XIурхИл хучарал, халатал михъал, гъоцIогун тIех кунаго, данд седезе ругилан ва гъесда цебе херчI цураб тIехги хъаба гъацIулги лъунила. XIурхИда жинда тIад рельянхъизе бокъун букIин бичIчанила ва кваналелде цин гъацIуль килщалги ччун, лъикI михъал къуранила.

ГорцизегIан кваназеги кванан, чехъ цедал, хадур балагъун глацъилзабиги тун, ханас къураб буртинаги босун, рукъальул хуби – чужу щийдай ячун лъикIиан пикрабиги гъарулаго, рокъобе хазабунила гъес.

Гъелдаса нахъе щуго сон ун букIанила ва жиндирго богун хан сапаралдаса вачIунев вукIанила. Гъеб заманалда гъоркъан тIаде вачIунев довго XIурхИ вихъидал, вакъун вукIарав ханасда гланкIудал хоно ракIалде щванила.

– Ассаламу галайкум, хоно щибгун? – ан гъикъанила гъес.

– ВагIалакум салам, цамгун, – ан салам буссинабунила XIурхИцаги.

– Яльачи, нужер гъаниб багIаргъалида накъищал рахъизе вачIун вукIарав чиго щив? – ан гъикъанила нахъеги ханас, гъеб суалалъIаги гьев мекъи ккелин абураб пикрюялда.

– Нужер чегIергъалида сагъри биччалев устар вачIун вукIана, – ян жаваб къунила XIурхИцаги.

– Глацъилзабиги хъабчиль рукIунел руго, – ян абуn, хан жиндирго нухда анила.

Хайваназул хәкъалъуль марғаби

ХИАМАГИ БАЦГИ

Хасало гьирал раччун, гьодги ччуқIун, хъалбаздаса расги хIулун, цо хераб хIама ихдал Гурчинхарда кваналеб букIарабила. Майданалдаса хер кун, лъарахъ лъим гъекъон, бакъ бухIидал, рохъобе лъугъун, гъогъомидал, сагаялда кванан, бокъараб хIалалда букIанила. Гъанже дидаса лъикIаб хIалалда дунялалда щибго гъечIилан ракIалдеги ккун букIанила гъелда.

Цо къояль хIама лъим гъекъезе лъарахъе бачIанила. Маргъал гIадаб чабхидасан, тахта гIадин кIургIун чвахулеb лъадал каркариялъулги, сасаб гъороца гъулчулеб ральяд гIадин, цояб рахъалде чвахун унеброхъил вациялъулги гъайбатаб бакъан букIанила.

Лъим гъекъолеб хIамида тIадехунисан цо чвархъи рагIанила, эхеде борханила. Таса гъоркье цо бацI бачIунеб бихъанила. ХIамил нусабго лага букIанила, ругелниги расал рахъун чIанила. Берал чIваркъанила, гъекъолеб букIараб лъим кIалдиb кковухъе хутIанила, тIуртIудулаго, бацIихъ балагъанила. БацIица, мун гъаб бакIалда щибулебан, гасияб гъаракъ гъабунила.

– Дун гъаниб къойилго букIуна, бетIергъанчиас ниж кидаго гъанире гъола,
– ян хIама хIелхIедизе лъугъанила.

– Кидагояли гъаниб церекъад дица чIараb хIамаги букIун буго, цебего лъараbани дидагъанир хIамул рукIунеллъи, – абуn бацI тIаде-тIаде къанила.

РухI мукъулукъалде бахаралбъи бичIун, хераб хIамица бацIие батIияб наку бачанила. Гуккун, батIа гъабун турони, жиндир богоIолабазукъа бацI хIинкъуларебльи лъараbго, гъель гъадинал жал рицанила:

– Гъай пакъир, бацI, цакъ бакъун батила мун. ЧохIоца хвараб, баккизе би гуреб, чIурхIараб къехъ гIадаб дир гъодал хъарсунилан мун гIорцIиларо. Хераб гвадаралдаса дуe гъиниал, рахъ рекIарал кIуртул лъикI. Дир рокъор ругел кIуртул кванай. Гъел ункъо руго дир. Гъезул цоялда цар ГIебса, цогиялда Халаса, лъабабилелда Лъараб, ункъабилелда цар ЛъачIеб буго. Дун чIолеб бацI Гемер рикIлад гъечIо. Гъадале, гъадаб бакIалда буго. Къаси бачIа, къан ккун дуего бокъараб къела, – ян гаргаданила хIама.

БацIида ракIалде кканила: абухъего, рахъ рекIараб кIертги щолаго, дие цацIазе аб хераб больонго шай къваригIараб абуn. ЛъикIаб жоялде ургъанин мунилан абуn, хIамие баркалаги къун, бацI цо рахъалдехун балагъун анила.

ХIама квана-гъекъон, парахат букIанила. БацIги, кидадай къаси мех щвела, сордо бачIинаян, кIартиде бугеб хиялаль хуликъивачIа бихъулеб хIалалда букIанила. Роол къо анила, бакъанил гIуж щванила. ХIама, рокъоебги билльзун, щула гъабун, рахан нуцIагун, парахалъанила.

Къаси, чи къижараб, гIадамасул чIинхъи гъечIеб гIужалъ, хIамил кIалтIеги бачIун, цо жо тенкезе лъугъанила. ХIамида лъанила бацI бачIун бугеблъи. Лъаниги, кIальчIого чIанила. Аб жегиги рокъоебги бачIинчIогодай бугоян, бацIица «ГIебса!» абуn ахIанила. ХIамица: ГIебса хIос буган абунила. БацIица «Халаса!» абуn ахIанила. ХIамица: халаса къено тIамун буgilan

абунила. БацIица «Лъараб!» абуn ахIанила. ХIамица: лъарабани, лъарабхъго чIалаанилан абунила. БацIица «ЛъачIеб!» абуn ахIанила. ХIамица: лъачIельул гурищха, рокъобеги борчIун, хIама парахат бугебилан жаваб къунила.

БацI, гъабилеб жоги тIагIун, цIакъго-циакъ тенкезе, нуцIа гъуризе лъугъанила. ХIама гъагIанила, чIичIичIиданила. Рахъун бетIергъабаз бацI гъородухъ босизабун анила.

ЦЕРГИ МОКЬОКЪГИ

БукIанила, букIинчIила, гIанкI цолотIа букIанила, ци больтоIа букIанила.

Роол гIуж букIанила, цIакъ багIарааб къоги букIун, цер цо ганчIида гъоркъ къижун букIанила. БачIун гъеб ганчIида тIад цо мокъокъги рештIанила ва берцинал бакънал рачине лъугъанила. КIудияб ганчIил биццатаб рагIдуку къижун букIарааб цер борчIанила. ТIаде бахъине бокъичIого, добехун буссанила, гъанибехун буссанила, кинго мокъокъица макъу биччачIила. ЛъикIаб къо цониги бихъугегиха дудаян, тIаде бахъанила. Мокъокъида цебе подобги букIун, балагъун чIанила. Цинги мокъокъида гъадин кIалъанила:

– Ялъачи, гъеб бакъан дуда, ралагъун бералгун, бачине кIолеб жойиш, къанщунги бачине кIолеб жойиш? – ян.

– Балагъунги къанщунги – элъул батIальи щиб? – ан мокъокъица цер тIад-хочIалье гъабунила.

– Тамашаха, батIальи букIунаreb батани, – ян, цараца бетIер хъвагIанила.

– Гъедин батани, бачинищха, – ян, тIир-тIиран бералги къанщун, бакъаналде байбихъанила мокъокъица.

– Къанщун дуца гъеб тIадеги лъикI бачунеб буго, – ян, цер аскIобе Пагарлъанила. Цойидасан, тIадеги кIанцIун, цараца мокъокъ кIалдибе босанила.

Мокъокъида бичIанила жиб цараца квш махсароде ккурабльи. Цо сабабIаги кkelародаян, царада гъадин абунила:

– Унго, цер, дур хIалихъальи, гъадигIан берцинаб дун гъедигIан бигъаго кодобе швараб мехаль, Аллагъасе щукругийщха гъабулареб! – ан.

Мокъокъил гъеб рагIи битIарааб бугилан цер, алхIамдулиллагъ, щукруян абулеб букIанила. Пархан боржун мокъокъ, дандбитIарааб цоги ганчIида тIадги чIун, царае квшезего бакъан абчине лъугъанила.

Хадуб балагъунги хутIун, цараца абунила, кигIан чара тIагIарааб мехальцин кIалъани, кIал цIорогиха диран. Данде мокъокъициаги жаваб къунила, къижизе гIашикълараб мехальцин данде къани, чарчурал берал дирги рахъагихаян.

ГЪАЛБАЦIГИ, БАЦIГИ, ЦЕРГИ

ГъалбацIилги, бацIилги, царапи гъудул - гъалмагъльи, божа-рокы ккуун букIанила. Гъезул гъеб гъудул - гъалмагъльи гIемер гъварильун букIинчIила. Жеги лъикIго цоцазул хIал лъалароанила. Цо - цо рокъор - къватIир данделъарааб мехаль, хъваш - баш гъабун, гара - чIвари гъабун, ратIалъуаанила.

Цоцахъ урхъун, гъадин рукIинчIого, цадахъ рукIун лъикI гуродай абураб масъала гъоркъобе реханила гъалбацIица. СихIирааб цер дагъаб кIкIвен-кIкIвелеб букIанила. Цидулгун квине лъикIаб гуреб гени, гъалбацIалъулгун

квани, киндей букинайын букик-букикархъаданила. БацИил цакъ гъира баҳъун, пачахIасул рагIи ритIухъ гъабунила. Чара къосараб цер тIад рекъечIого гечIила, – квеш– лъикI, киналго разильун, къайицадахъльи гъабунила.

Цо заманалда гъезухъе лъикIго чан щванила, дур-дир гъабичIого, тIибитIун кваназе жоги букинанила. Дағыаб чан къанагIалъанила. Цинги гъезда гъоркъоб щвараб жо бикъулеб къагIида бакканила.

Гъаб къагIидаиль ниль ракъун хутIизехъин ругин, жакъа кир речIунги, цIикIкIун жо балагъичIого чара гъечIлан, пачахIас гъезде амру гъабунила. Эхере рортанила, эхеде рортанила, гъезухъе гъеб къояль цо хамаги, цо цIцеги, цо бурутIги щванила. Чан бикъизе ирга бацIида букинила. Гъель чан гъадин бикъанила: пачахIасе хIама къунила, жиндиего цIцIе танила, царае бурутI къунила. ПачахI жиндаса цакъ разияб батилеб Гадин, бацI гъалбацIалде бадибе балагъанила. Амма пачахIасул гъолда цакъ ццин баҳъун букинила. Цойидасан бараб квачIаль бацIил бер баҳъун реханила.

Кколеб хIалаль гъаб чан дуца бикъеян, гъалбацIица царада амру гъабунила. Гъеб рекъезабизе дида цакъ лъалилан, цер кIанцIун тIаде баҳъанила. Цараца чан гъадин бикъанила: радал мачIикъаго ханасе бурутI гъечIого рес гъечIила, нильедаса кIудиябги бугельул, къуватабги бугельул, къадикование хIамаги букине ккелила гъельие, къасиялдеги цIцIегIаги гъечIони бегъиларила...

Цакъ разильун, пачахIас гъикъанила:

- Унго гъедигIан берцинго гъеб бикъизе дуда кин лъараб? – ан.
- Бихъун - бихъун гурищ жо лъалеб, гъагъале гъагъаль малъана, – ян цараца бацIил бер бихъизабунила.

Гажаibal маргъаби

РАЛЪДАЛ ЧУ

ВукIанила, вукIинчIила цо пачахI. ПачахIасул лъабго васги вукIанила. Щибаб къояль радал гъел инсуде тIаде унаанила, щибдай гъес абила, щибдай гъес малъиляян лъазе.

Цо къояль гъезда эмен ватанила накIкул парча тIад бигъарав гIадин, цакъ пашманго. «Дуе лъугъараб щиб, рагIараб квешаб хабарищ, тIаде гIунтIараб кIудияб балагъищ, щиб дуе къварильизе?» – ян гъикъанила гъез гъесда.

РагIараб квешаб хабарги гурин, тIаде гIунтIараб кIудияб балагъи гъечIин, дун ургъалилье рехараб жо бугин араб къаси дида бихъараб макъуян абунила инсуца. БитIун ралъдалъя къватIибе бакъ баккулеб гIужалъ, бакъалда хадуб ралъдал рагIалде цо гIазу хъахIаб чу кIанцIанин, бер къанцизегIан мехаль лъабцIул дунялги сверун, гъеб нахъеги ралъдалъе тIерхъун ани, гъелда хадуб ралъдал тIиналде бортун араб гIадин, дир ракIги лъугъанин. Гъаб дир улкаялдаса, тIолго дунялдаса дир ракI ани гъеб макъу бихъаралдаса нахъеян, макъуги бицун, генеккун чанила пачахI.

Гъеб чода хадур ниж ина, я эб батун, я хун, кIияльулго цояб лъугъинчIого ниж нахъруссинарин, рекIанила лъабавго вас чуязда. Цо-ко чу хадуб цанги бачанила, квине гъуниаб, босизе тIадагъабщинааб жоги тIадкъан, къабунила гъанже гъез.

Лъабабилеб къояльул къалъул гIужалда гъел щванила нух лъабиде бикъулеб бакIалде. Нухбикъуда чIван зани бугила, зонода хъван бугила: «Кваранаб нухальги квегIаб нухальги арасе щибго хIинкъи гъечIо, гъоркъохъеб нухаль арав я хвела, я, талихI къун, нахъуссина», – ян.

КIудияв вац кваранаб нухаль анила, гъоркъохъев – квегIаль анила, гъитIинас битIухъе бацIанила.

Киве мун, хвел-рахъин лъалареб нухаль унев, нижер цоясда хадув вильльяян, ахIданила вацал.

КIваричIин, Бичас хъвараб букIине батилин, талихIги гъорол къояль хIелкил рагIадаб жойин, щиб лъалеб дидехун хъвалебниги, а нужго, Бичасул цIобгун дун вуссинчIони, лъугъа-бахъараб инсудаги бицеян, жаваб къунила гъитIинас.

Гемераб дагIба-къең вацазги гъабичIила, къабун бухъизабун, гъевги анила.

Вильльанила гъев, вильльанила, гIемерав вильльанила, дагъав вильльанила, къаси вильльанила, къад вильльанила, инльер мегIер цо танила, чияр мегIер кIиго танила, гванзал рохъал къотIанила, гъваридал кIкIалал тирианила, щванила гъев цо заманалдасан цакъ ризаб, гъамилараб, кидаго гIоштIол гъаракъ рагIичIеб цо рохъове. Сверданила гъев гъенив, анкъица сверданила, моцIица сверданила, кIиго, лъабго, ункъо моцIица сверданила, я гIадамасул лъалкI гурила, я гIадамасул рукIел гурила, я рохъоса къватIибе нух гурила. Вакъанила гъев, къечанила, тIад ретIараб ретIел хохонила, гъоркъ рекIараб чу хванила, яргъида къаву чIанила, рухIалдаса хъул къотIанила.

Гъеб хIалалда вукIаго, цо къояль гъесда гIадамасул цо лъалкI батанила. НатI гIеблъуда бугила гъельул, лъабго натI халалъуда бугила, натIицаниги ракъулъе унги бугила. «Хвани – хvezеги, вахъани – вахъинеги», – ян абун, вилъльанила гъев лъалкIда хадув. Рохъ лъугIараф бакIалде щванила. Балагъанила: цIанбитIараф авлахъ бугила, авлахъ бакууль зобалазде араб анкъго хъала бугила, хъулби сверун маххул хъопаль хъухъараф чармил гарас бугила, гарас рикIкIун тIад къазабун гIадамасул бетIерги бугила.

Щванила гъев рагтIе. Жаниве лъугъанила: йигила гъасда гIодой йикIун цо залимай, мокърукъ тункулей гIадай чIужугIадан. Вортун ун, гъес гъельул керен кIалдибIиванила.

– Мун дир васльана гъанже, дун дур эбеллъана, гуревани, дица гъадин гъавилаан, – инги абун, кIихIи тIезеги тIун, рохъдольги ччу – ччун, кIкIун биччан танила гъель гъасда букиараф кету. Цинги гъель васасда гъикъанила:
– Мун щиб муҳъалъул чи, киса вачIарав, къваригIел щиб? – ан.

Жиндирго къваригIел букIа, нухда лъугъя – бахъараф букIа – кинабго жо ракIбацIцIадго бицанила васас.

– Анкъго вас вугев дир, анкъавгоги нартав, щибаб къояль чанаре хъвадула гъел. Жакъаги ун руго, нахъруссине меҳги щун буго гъезие. Мун гъаб цогъронивги вахчун вукIа, гурони, вихъун хадув гъез мун теларо. Дур мурадлъун бугеб жо дица гъезда гъикъила, цоясданиги лъачIого хутIилареб батилин гъеб, – илан абунила хъартица.

Цогъронив васги вахчанила, рагтIа руруй бахъанила. РачIанила нартал. Щивасул гъажалда лъун чинаридул гъветI бугила, щибаб гъотIода цо-ци оци бугила. РагтIе щвараб мехаль, гIодор къабун, тIахъди гIадин, гъутIби гъурунила гъез, хъаг лъеян эбелалдеги ахIанила. Гъаби гIадин сентIолаго, лъугъанила анкъавго вас жаниве: «ГIадамасул маxI буго, гIадамасул маxI буго», – янги абулаго.

– Нуж тIурунищ, гъаглъунищ, – ян семанила гъезде эбел, – киса букIунеб гъаниб гIадамасул маxI, кир-кирники свердулага, нужедего бахун батила эб.

Бельун гъанги лъунила эбелаль гъезда цебе, аскIобго цо рукъ гIанасеб чIагIада рагIги чIезабунила.

Кванан, гъекъон рагъараф мехаль, эбелаль гъезда гъикъанила:

– Ралъдалъан къватIибе бачIунеб, бер къанцизегIан мехаль лъабцIул дунял сверуле чу бушиш? – ан.

Анлъавго кIудияв нартав кIалъачIого чанила, бишун гъитIинас абунила:

– Бугеб, эбел, гъединаб чу, гъельул бетIергъанчиги - ралъдал тIиналда вугев ралъдал пачахI. Щибаб къояль, ралъдалъан бакъ баккулеб гIужаль ракъдаде кIанцIула гъеб чу. Бер къанцизегIан сагIаталь лъабцIул дунялги сверула гъель, ралъдал рагIалда бугеб цо рахъдал хIориниби чвердон, салуда тIад гебегахъдизеги гебегахъдула. Зобалазде гIаркъалаби риччараб цо чинари бугеб, гъелда тIогъиб гъеб чода лъолеб меседил къилиги, гъелда балеб гIарцул чIолорхъоги бугеб, – абунила.

– Гелин гъанже, къижка, сваканги ратилин, – ан абунила эбелаль васазда.

Реганила, къижанила анкъавго нартав.

Гъель гъев вас цогърониса къватIибе вачанила, ретIине ретIелги къунила гъесие, рекIине чуги къунила, базе ярагъги къунила, къваригIарафшинааб жоги къун, ралъдахъе нухги бихъизабун, анила валагъизавун. Эбелалда гъитIинав нартас доб чол хабар бицунаго, кинабго жо гъесда рагIун букIанила.

Гъанже вилъльанила гьев, къабанила, щванила ралъдал рагІалде. РагІалда цо гвенд бухъанила гъес, гъениве лъугъун, бер къанщиЧого, сордоги борчІанила. Рогъалил хъахІльги банила, ралъдалъан къватІibe бакъ баккулеб букІанила, бакъалда хадубго цун, ралъдал рагІалде чуги кІанцІанила. Бер къанцизегІан мехаль лъабцІул дунялги сверун, рахъдал хЮринибги чвердон, ралъдал рагІалда салуда тІад гебегахъдизе лъугъанила гъеб.

Тиршун тІадеги вахъун, борохъ Гадин жеманила вас гъельул горбода. ХъахІила б зобалда тункуледухъ, лъабцІул эхеде кІанцІанила чу, лъабцІул Годоб речІЧун, чІегІераб ракъ сородизабунила, кинго биччачІила васас ккураб габур.

– Бергъана мун дидаса, гъанже дун дурлъана, дида къилиги лъе, чІолохъжоги бай, тІад мунгоги рекІа, – ян абунила чоца.

ГъотІодаса босун къилиги лъунила гъелда гъес, чІолохъжоги банила, тІад живгоги рекІанила.

– Дуца щиб малъилем гъанже, дица щиб гъабилеб? – ан гъикъанила чоца васасда.

– Ваче дун дир инсул улкаялде, – ян абунила васас.

Боржунеб жояльул Гадаб рилътъин бачанила чоца. Рилътъанила гъел, рилътъанила, тІерхъун бакъги анила, рукІкІанила, бецІлъанила, лахІЧегІераб сордолъанила. ГъебсагІаталь нахъеги гвангъун анила зоб– ракъ.

Абго щиб Галамат абуn, цeve валагъанила вас: цАНбитІараb, балагъани бер свакалеб авлахъ бугила, бакъуль кунчІулеб цо жо бугила. Жиbgo бакъуца Гадин гъель канлъи бичталеб бугила. Щванила гъел гъелде аскІоре – бугила меседил хІули.

– Босилищ дица гъаб, босиларищ? – ан гъикъанила васас чода.

– Босаниги рекІекълъизе вуго мун, босичІониги ракІбухІизе вуго дур, – ан абунила чоца.

БосичІониги рекІекълъулеб, босаниги ракІбухІулеб гъеб босунго лъикІин абуn, тІогърода хІулиги къазабун, вилътъанила гьев. Щванила цо шагъаралде.

Шагъар сверун галан бугила, каваби къан ругила, жаниве лъугъине дунялалда бакІ гурила. Шагъаралъул рагІалда цо ицц батун, гъенив рещтІанила вас.

Чоца гъесда абунила:

– Дуца гъанже дун харда кваназе биччай. КъваригІараb мехаль, гъаракъ гъабе дуца, анкъго мегІер бегун добехун бугониги, бер къанцилалде дун дуда цебе чІезе буго, – ян.

Биччанила гъес чу. Гъоркъ тІенкги тІамун, къаданиб къилиги лъун, тІад буртинаги бай, тІогъродаса баxъун меседил хІулиги кисиниb лъун, къижанила гьев, Гемераб мехаль къижичІев чи Гадин.

Къад Гадин, гвангъун бихъидал, доб шагъаралъул халкъ цІакъ хІикмальанила, пачахІасухъе кІанцІанила, гъаб щиб Галамат абуn. Гъездасаги цІакъ живго пачахІиги хІинкъанила. Гъес сверун хъаравулъи тІамунила, рогъинегІан къижичІила. Рогъараb мехаль, нусго чи витІанила, рекІа– рорчун, шагъар тун къватІире.

Жеги ворчІичІого ватанила гъезда гьев вас. Тунка– Гусун вахъинавунила, пачахІасухъе вачанила.

– Мун щив, дур росу– ракъ, киса щварав, кинав чи мун? – ан гъикъанила пачахІас.

– Дидаогоцин лъаларо дун кисаяли, гъадинго чIалгIаде дунял сверулев чи вуго дун, – ан абунила васас.

– Гъаб араб сордояль дунял гъададин гвангъиялье гIилла щибали лъаларищ дуда, мун къватIивги вукIанин? – илан гъикъанила пачахIас.

– Гъельул гIаламат гъаб буго, – янги абуn, кисиниса баxъун, меседил хIули къунила гъес пачахIасухъе.

Гладамас бицун бажарулареб, дунял бижаралдаса кидаго гIадамасул ккечIеб гIасияб рокъи кканила пачахIасул доб хIули тIаса бортараb рухIагольяльхъ.

– Киса балагъунги, гъаб хIули тIаса бортараb рухIагольи щvezабе дихъе, гурони, дица дур бетIер къотIун рехила, – ян абунила пачахIас. Жиндие гъересильяларедухъ, эбелальул раxъ хIарам гъабун, гъедизеги гъавунила пачахIас гъев.

Гюдобе бетIерги къулизабун, вильльанила вас. Шагъар тун къватIиве щвараб мехаль, цо гIасияб гъаракъ гъабунила гъес. Киса бачIарабали лъачIого, цебе чIанила хъахIаб чу.

– Дур пашманлы щиб, къварилы щиб? – ан гъикъанила тоца васасда.

Гъесги бицанила пачахIасулгун лъугъа– баxъараб жо.

– Расги къварильуге мун, гъелдаса бигъаяб жо нилье щиб буkIунеб. Гъоб дун жаниб чвердараб хIор лъалищ дуда? Ралъдал пачахIасул лъабго яс йиго, щибаб къояль къалъуде баxъараб гIужалъ, маккаллъун раxъун рагIун, рагIалда жидерго макказул тIомалги тIаса раxъун, гъоб хIоринир чвердола гъол. Бишун гъитIиналдаса бортараb хIули буго гъоб нильеда батараб хIули.

ХIор сверун ругел хъархъазуль вахчун вукIа мун. Жанире дол лъугъараб мехаль, кIутIун босун, лъороб лъе дуца бишун гъитIинальул тIом. Лъедон рагIалде ячIун, гъель гъарила дуда гъеб тIом нахъе къеян. КигIан гъараниги, дуца гъеб къоге, мун гъельухъ генеккуге. Цинги дуца абураб гъабичIого, дуда хадуй йилъльчинчIого гъельул чара буkIине гъечIо, – ян абунила тоца.

РекIанила вас, цин кIанцIараль тоца хIорихъе щvezавунила. Хъархъазда гъоркъов вахчанила гъев. Къалъул гIужалда сурсуриялда бачIун, хIорил рагIалда лъабго микки рештIанила. ТIаса макказул тIомалги раxъун, нур гIадал мусудул лъугъун, рукъун гъел хIоринире анила.

КланцIун вахъун, лъороб къазабунила васас бишун гъитIинальул тIом. Лъедон рагIалдеги ячIун, гъитIинай яс гъарданила гъесда тIом нахъе къеян. КигIан гъараниги, генеккичIила гъев.

Жиде-жидер тIомалги ретIун, роржун анила кIияйго кIудияй яц. Гъезда хадуй ахIданила гъитIинай:

– Нужедаса ятIальулей йиго, дун гъанже гъаний хутIулей йиго. Дир къайи лъураб гъамасгIаги нужеца гъанибе щvezабе, – ян.

ЛъабцIул чу кIанцIизегIан нахъруссунги рагIун, хIорил рагIалда заргIанасеб маржаналъул гъамасги лъун, роржун хъахIилаб зодоре тIерхъун анила кIияйго яц.

Дица ретIел ретIинегIан, довехун вуссаян абунила ясалъ васасда. Гъабан абизе лъалареб, гвангъараб цо тамашаяб ретIелги ретIун, чIанила гай гъасда цее.

Нахъа ясги лъун, рекIанила вас чода.

– Кие дуца дун ячуней йигей? – ан гъикъанила ясалъ.

— Гъаб нильеда цебе бугеб шагъар бихъулищ дуда, гъаб шагъаралъул пачахIасе къезе ячуней йиго дица мун, — ан абунила гъас.

— Гъесие къечIого, дуцаго кин ячунарей дун? — ан абунила ясалъги.

Васас жиндиргоги пачахIасулги лъугъя-бахъараб къиса бицанила. Гъельул бицунаго, гъел шагъаралъул рагIалде щванила.

Гъенибе чуги биччан, ячун ясгун, пачахIасухъе анила гъев.

Ясалда берчIварабго, зар-заргIанасеб гIунила пачахIасул кIиябго бер. Мегеж тIуртIуданила, цаби цоцазда къабунила, щиго рагIи нахье тIамичIого, яс ячине къасд гъабунила гъес.

— Мун гIадав херасе дун ячIунаро, къого сон барав гIолохъанчилъун вахъа мун, гъебмехаль ячIина дун дуе, — ян абунила ясалъ.

— Араб гIумру дица кин нахъбуссинабулеб? — ан абунила пачахIас.

— Шагъаралъул рагIалда кIикъоялда анцIго натI гъварильдуда бугеб гвенд бухъизабе дуца. Гъеб гвенд рацIадал багIарал гIачиязул рахъдал цIезабун, гъелда жанив чвердани, къого сон барав гIолохъанчилъун вахъина мун, — ан абунила ясалъ.

— Дир улкайлдаго ратиларо гъеб гвенд рахъдал цIезабизегIан гIемерал багIарал гIачи, — ян абунила пачахIас.

— Ма гъаб, — ан абун, ясалъ, кисиниса бахъун, цо гъитIинаб квербацIи къунила пачахIасухъе. — Гъабги босун, цо чи витIе дуца гъаб нильеда цебе бугеб магIарде. ТIогъиве вахараб мехаль, гъеб хъвагIеян абе дуца гъесда, гъаб муҳъю цIелебин багIарал гIачиязул.

ТIолго шагъар гвенд бухъизе тIамунила пачахIас. Цо чи, квербацIи гIи къун, магIарде витIанила.

ТIогъиве вахараб мехаль, хъвагIанила гъес квербацIи — рохъаздаса, мутIрудзаса — азарго батIи-батIияб бакIалдаса, гIергIедулаго, кIанцIанила багIарал гIачи шагъаралъул рагIалде. РечIанила ясалъ гъел, цIунила гвенд.

Цинги хIинкъанила пачахI, кIвечIила жаниве лъугъине.

— Раче гъанире цо бишун херал рос-лъяди, — ян абунила ясалъ.

Вачун вачIанила нусго сон барав гIадав, къуларав, беразда канлъи бихъуларев цо чиги гъединайго Чужуги. Рукъизарунила ясалъ гъел гвандинир — къого сон барав гIолохъанчилъун херав вахъанила, анцIила щуго сон барай яс-гIаданльун херайги яхъанила.

ТIокIав дове-гъовего балагъичIого, кIанцIун виччан танила пачахI гвандиниве. ТIухъи гIадин, тIиналдеги ун, гъабсагIатги вугила гъев гъенив.

ЛъикI букIаян доб шагъаралъул агълюялдаги абун, вахун чодеги, нахъа ясти рекIанаюн, тIуризабунила васас хъахIаб чу.

Щванила цо шагъаралде. Базаралде вилъльанила гъев, къваригIараб-тараб жо босизе. Ватанила жиндирго кIудияв вац: хохораб, магъкъахараб ретIелги ретIун. Бадиса къерги ун, бетIербахъиялье чед бичулев вугила. Роханила, къочаранила цоцазда гъел, бицанила цоцазда жиде-жидер лъугъя-бахъараб иш. РетIине ретIел босанила гъев вацасе, рекIине чу къунила, базе ярагъ балагъанила, цадахъ вачанила.

Цо заманалдасан, унаго, щванила гъел цо росулъе. Анила гъел базаралде — ватанила гъоркъохъев вацги: дунялалда дарманги къосун, къасабчиясда цеве хъазахъльун чIун, гъан бичулев ватанила гъев. Босанила гъесиеги къваригIарабщинааб жо. Цадахъ гъевги вачун, вилъльанила гъанже лъабавго

вац. Цадахъ ясти йигила гъезда. Чор битIун, инсул улкаялде балагъун рачIунел ругила гъел.

Клудиял вацазул гъанже жахIда кканила гъитIинасдехун. «Ниль дунялалдаго кин рукIунел, инсуда кин рихъулел, руччабазда кин рихъулел, я нильго хвезе ккун руго рокъоре щвезегIан, яльуни гъав тIагIинавизе ккун вуго нильеца», – ян гаргаданила гъел.

Гъоркъохъев вацас абунила:

– Нильеда цебе лъабкъого натI гъварильуда бугеб, жаниб лъимги бакъвараб цо гвенд буго. Гъелда тIаде ѩолаго, нильеца вацасда абуn лъикI, рачIа чуял тIамизеян. Тамун унаго, гъоркъовеги ккезавун, витIун гвендалде тIаде вачина нильеца гъев, чуги живгоги гъениве жаниве рехун ина.

Клиявго вац гъелда рекъанила. Гвендалде тIаде ѩолаго, гъесда вацас абунила:

– РачIа чуял тIамизин, – илан.

Вельянхъулаго, гъес абунила:

– Бер къанцизегIан мехалъ лъабцIул дунял сверулеб дир чугун нужер чуял кин рекерулел? – ан.

КIваричIин, дур чол бекеригIаги бихъилеб батила нижедаян абуn, гъез лъабасго чуял тIамунила. Гъоркъовеги ккезавун, битIун гвендалде тIаде вачанила гъез гъев. ТIаде щвараб мехалъ, чIарараб магI гIадин хъахIаб чуги чанила, дегIениса жаниве рехун васги анила.

Гъанже гъесул чу кквезе рортанила клудиял вацал – квер бегъулаго, берзукъа тIерхъанила чу.

Ячун ястун, рильяннила гъанже гъел. Щванила инсул шагъаралде. Сида жаний ясти тIамун, тIад хъараувлъиги тун, рильяннила гъел инсуде тIаде. Цо гъерсида тIад анцIго рекъезабунила, анцIгоялда тIад нусго лъунила, дуда макыиль бихъараб чуги дунялалдаго гъечIеб жо букиун бугин, зобалда гъоркъ, ракъалда тIад, ниж щвечIеб, нижеча хъирничIеб бакIги хутIичIин, я гъеб чу бихъарав, я лъалев, я рагIарав щивнги инсан нижеда ватичIин абуn рекъезабунила.

Чуго кIваричIин дие, нужер гъитIинав вац киве араван гъикъанила инсуца.

Гъез абунила:

– Унгеян ахIдолел нижги тун, цо квшаб, хIинкъараб нухаль ана гъов, тIокIаль вихъичIо нижеда, хваравги лъаларо, вахъаравги лъаларо, – ян.

Эмен цIакъ пашманлъанила, шагъаралдаго рукъ рикIкIун, магIу лъунила, улкаяльго чIегIер банила.

Гъанже клиявго вацас дой яс мукиун гъайизе тIаде хъвадизаюнила цо къоролай, дие ячIаян цояс, дие ячIаян цогияс. Гъой ясалъ лъазабунила, чадилги гъаналги базар гъабулел чагIазе дун ячIунарин, дун ячунев чи дидаго лъалин, нужго цIодорго рукIаян.

Балагъун йикIанила гъей цо къояль сивул гордухъян. Клиявго берги гъелдехун буссинаабун, хъахIаб чу бугила авлахъалда жен-жедулеб. Гъель гъолде квер хъвагIанила – горда гъоркъе бачIанила чу. Дур бетIергъанчи кив вугеван гъикъанила гъель.

– Гвандиниве рехун вугблъи лъалариш дуда? – ян абунила чоца.

– Гъев тIаде вахъизе сабаб букиунрабищ? – абуn гъикъанила ясалъ.

– Цояб бетIералда кIичIги бан, лъабкъого натI халалтъуда бугеб квар рехе

дуца дир горбоде, – ян абунила чоца, – кIичIица дир габур ккуни, вахъила дица гъов тIаде.

Ясалда аскIоб квар батичIила. РакъанчIван жиндирго гъалалги къотIун, курунила гъель лъабкъого натI халалъуда бугеб квар. Цояб бетIералда кIичIги бан, анила гъоб чоде рехун. Хапун ккунила кIичIица чол габур.

ТIуринала хъахIаб чу гъениса, щванила гвенд бугеб бакIалде тIаде. Бегъанила жанибе квар, – ккунила васас гъеб. ТуркIанила гъель, – вахъун вачIанила тIаде вас. Хъата-масан чода рекIанила гъев. Боржараб хIинчI гIадин, щванила гъел шагъаралде.

Вацазде гъев вачIунев вихъанила, – цояв бакъбаккуде тIуринала, цояв бактIерхъуде лъутанила, гъабсагIатги унелго– унел ругила.

XIасил, пачахI воханила, халкъ бертаде жубанила, васас яс ячанила.

ЦИЛГИН

ВукIаравила цо заманалда цо пачахI. Гъев пачахIасул йикIарайила гIорхъолья араб берцинльялъул цо ясти. Щибаб, Аллагъас бижарааб къоялда жиндирго гъаравашгун, цадахъ ругел ясалгун инсул ахикъе хъвадулаанила гъей. Гъениб бокъа-бокъараб пихъги кванан, ЧалгIинеГан расандун, махсара гъабун, къасиялде нахъруссунаанила гъал.

Цо къоялъ гъедин махсаро-хочIалда гъал рукIаго, кисан бачIарабали лъачIого, ясазде гъорлъе кIанцIун бачIун, горбоде пачахIасул ясти рехун, анила цо ци. ЧIичIидулаго, хъархъалье мокъокъил тIанчIи гIадин, ясалги кIанцIанила. Хъамун пачахIасул ясгун, цо капурго хвараб къурул нохъоде кIанцIун циги чанила.

Заман гъоркъоб арабго, гъеб цидаса къинай яхъун, гIадамасул сурат бугев васги гъавунила гъель. Щарги гъесда ЦилгIин лъунила. Цо къо бараб мехаль моцI барав гIадинав, моцI бараб мехаль лъагIел барав гIадинав, цо залимав, къуват бугев чи лъугъанила гъесул.

Цо къояль къватIибе циги ун, жалго рукIаго, гъикъанила гъес эбелалда: «Гъаб къурул нохъоде ниль кин ккарап чагIи? Мун кисан гъание ячIарай? Дун кин гъавурав?» – илан. Бицанила эбелалъ лъугъанциаб жо.

Гъеб гара– чIвариялда гъал рукIаго, нохъоде бахун бачIунеб букIанила ци. Щан бахъун, речIчанила ЦилгIиница гъелда къурул цо свери. БотIроль гъебги щун, жанибе кIкIалахъе гебегун, кIихIи бихъун хванила ци. Абунила гъанже ЦилгIиница эбелалда: «Дурго инсуда аскIое а мун гъанже, дун вильльинаро, циялдаса лъугъарав дун щибизе гъесие къваригIарап? Киб бугониги камилареб батила диеги члезе бакI», – ан.

Инсул рокъоехун ялагъун ясти анила, къабун бухъизе гъабун, цо рахъалдехун валагъун ЦилгIинги вильльанила. Вильльанила гъев, гIемерав вильльанила, дагъав вильльанила, къаси вильльанила, къад вильльанила, щванила цо кIудияб шагъаралде. «Дун цeve толев щив?» – абуn ахIодалаго, сверданила ЦилгIин шагъаралда жанив. РагIанила доб шагъаралъул пачахIасда шагъаралде жаниве цил гIундул ругев чи вачIун вугилан. «Ваче гъев гъаниве, цил гIундул ругев чи кинав вукIунев?» – ан абунила пачахIас. Вачун вачIанила ЦилгIин. «Мун щив чи, хIалтIи щиб?» – абуn гъикъанила гъасда пачахIас. ЦилгIин вугин дун, дир пишаги, хIалтIиги, хIалги, гучги дун жинда цeve тарав чиясда лъачIого хутIиларилан васасги абунила.

Дида цeve чайин, дица хъихъилин мунан абунила пачахIас. ГезегIан лъикIин, челин дун дуда цевеян абунила ЦилгIиница, гъалдаса лъикIаб бакI дий щвеларин, бихъилеб батилин гъасда жиндагоян чанила гъанже ЦилгIин пачахIасе хъазахъльун.

Цо заманалдасан къачIанила пачахI нусго чи цуладе витIизе. «Дун гIадав хъазахъги цeve вукIаго, щай дуца гIадамал цуладе ритIулел?» – ан абунила ЦилгIиница пачахIасда. Дагъа-макъаб цул къваригIун гъечIин дие, гезегIан цул къваригIун бугин, цохIо дуца бакIарааб цулал пайды щибин пачахIасги абунила. «Нусавго чиясе гъабураб квенги кваназабе дуца дида, – ан абунила ЦилгIиница пачахIасда, – нусавго чиясул гIарщ-кварги кье дихъе, дуе гIураб цул босун дун вачIинчIони, хвалчен - дур, габур – дир». Нусавго чиясе гъабураб квенги кванила ЦилгIиница, нусавго чиясул кварт-гIарщги босанила ас, вильльянила рохьове.

Щибаб гъотIода цо – цо гIарщги базабун, чанила ас – къолболъян баҳъун бачIанила нусабго гъветI. Хадуб эбги бехъерхъун, вильльянила, щванила шагъаралде, цоясул къед тIезабулагун, цогидасул горду кIалагъоркье речIизабулагун.

«ПачахI, каву гIатIид гъабе, вачIунев вугин дун рохъоса!» – ян ахIданила ЦилгIин. Вахъанила пачахI къватIиве, балагъанила, цебе чIараб рохъаль дунялго бихъулирила. Хинкъанила пачахI, хинкъун тIуркIанила. ЦилгIинго гурев вукIун вугин ав, цил балагъ вукIун вугин ракIалде кканила. ЦилгIин хвезавизе, вуссунареб бакIалде гьев витIизе ургъанила гъанже пачахI. Абунила ас ЦилгIинида: «Гъаб нильъеда цебе бугеб мегIер бегун добехун хъартил рукIун буго, гъей хъартица некIогоядаса цо къали гъалил буго дие къезе, гъельухъа гъеб баҳъун вачIа», – ян. ВитIанила пачахIас гъав, хъартица гурони гъабиларин гъасие гъабулюб жоян ракIалъги абуn.

Вильльянила, щванила ЦилгIин. ГъоцIий лалда ятанила асда хъарт. «Нижер пачахIасе бугеб налъи щай къолареб дуца нахъе? – ян гъикъанила ЦилгIиница хъартида. – Хъата-масан бегъея дихъе къезе бугеб жо, гурони, дица мун ехъерхъун пачахIасухъе ячина», – ян абунила. Гъанив чайин дагъаб мехаль, рокъоса цияб, бацIадаб гъоло къелин дица дусянги абуn, жание рокъое лъуѓун хъарти анила, гъоцIу рагIалда авги гIодов чанила. «ВачIа гъанже босизе!» – ян ахIданила хъарт. Вильльянила ЦилгIин. Гъаб гъансиниб бугин гъоло, гъениса дуцаго босеян абунила хъартица, цо рукъIанасеб гъамасги бихъизе гъабун. ТIалъелги борхизабун, гъансида жанибе квер бегъанила ЦилгIиница, жого гъечIила жаниб. Нахъасан кIиябго бохги ккун, гъав гъансида жаниве рехизе къасд гъабунила хъартица. Къурун нахъехунги вуссун, хапун хъартил габурги ккун, югIа–юсун жийго жаний къазаюнила ЦилгIиница гъей. Гъей гъарданила йиччайн дун къватIие, дуе бокъараб жоги къелин абуn. Валлагъ йиччаларин, дуе диргун дагIба гъабиго щайнин букIараабан, мугъзаде гъамасги рехун, вильльянила гъанже ЦилгIин. Щванила пачахIасухъе. «Бахъарашиб налъи?» – ян гъикъанила пачахIас. «Налъи къезе гъалъги къабул гъабичIо, – ян абунила ЦилгIиница, цебе гъамасги рехун, – налъул бакIалда жийго ячине кканы, дуего ракIалъе бокъараб гъабе гъанже гъалда».

Ма, хинкъанила гъанже пачахI, сороданила гъав, вихханила пачахI, гъанив речIианнила, дова речIианнила, кланцIизе бакI тIагIун хутIанила. Гъарданила пачахI ЦилгIинида: мун вижарав Бичасе гIоло, гъологи бакъан турина дие,

гъейги якъан гурин, йикIаралье щвезаеян абунила гъес сородулага. Жиндирго рукIалидеги щвезаюн, мугъзаль малги бан «ТюкIай диди йихзызе йикIунге!» – янги абуни танила ЦилгIиница хъарт.

Цакъго ургъел кканила гъанже пачахIасда. Гъабилеб жо щибин гъанже, кида– къадги чегIераб къо чезабилин гъав чияс дир бетIералдаян живго жиндаго гаргаданила пачахI.

Цо дагъаб мех гъоркъоб бахъараб мехалъ, абунила пачахIас ЦилгIинида, гъаб нильеда бихъулеб рохъил доб цояб рахъалда цо аздагъо бугебин, дие гъель цо оц къезе бугебин, гъельухъа гъеб нахъе бахъун вачIайин абуни витIанила гъав ав.

Вильльанила ЦилгIин, щванила аздагъодул рукIалиде. «Къея, нажас, нижер пачахIасе бугеб нальи, кидалълизегIан гладамал маxсароде кколел дуца!» – ян абунила ЦилгIиница.

Бадиса ца перхезабулага, бортанила гъасде тIаде аздагъо. ЦилгIиница гъеб, катил гадин, ракъандаса кIудиябго гIинги ккун, бехъерхъанила пачахIасухъе. ПачахI гъанже тIадеги кутакалда хIинкъанила, бадиб къер хутIичIила, ахIданила ЦилгIинида, Аллагъасе гIолойин, оцги кIваричIин, оц гуребги кIваричIин, нахъе бачейин гъеб, жиндирго рукIалиде щвезабеян абуни гъарданила. ЖужахI батагийин гъальиеги дуеги, кидалълизегIанин вукIинев дун хъарталги аздагъабиги рукIа– рукIаральуре щvezарулеван ЦилгIиница аздагъоги биччан танила.

ТIурунила аздагъо гъениса жиндирго рукIалиде, жибго гъороца хъамураб тIамах гадин. Нухаса гIебеде дандчIараb пачахIасул гIулбузул рехъедги, нильеца хинкI гадин, къулчIанила гъель.

Мугъго bekанила гъанже пачахIасул, гъабилеб дарманго тIагIанила. ЛъикIалан заман гъоркъоб бахъун, лъикI ургъизеги ургъун, абунила пачахIас нахъеги ЦилгIинида, чмохIоца хвараб цо гIалаги бихъизе гъабун, гъаб гIалаги бачун магIараде айин мун, жибго гIанкIудал хоно гадин гъаб лъугъараб мехалъ гурони нахъги вуссунгейн.

Вильльанила ЦилгIин гIалаги бачун магIарде. Асда хадув жиндир улкаялда бугеб рекIараb-лъелаб богун пачахIги вагъаранила. Сверун ккvezеги ккун, лъунила пачахIасул боца ЦилгIинида тIад рагъ. Жибго гъагъаб тIад лъураб накIкIльун бихъулаанила тIаде балеб чIор.

ПачахIасул гIала хъихъун вугев чи вугин дун, тейин дун питнаялде вачинчIогоян ахIданила ЦилгIин. Толарила, жибго гъагъаб чIотIоца гадин гъалаг гъавулев вугила речIчулен чIораз. «ЦIуне гъанже дурго, бихъила киведай ворчIулевали!» – ян бодулъан ваккун ахIданила данде пачахI. Квешго ццим бахъанила ЦилгIинил. «Ма! Гъенивищ вугев мун?» – иланги абуни, ЦилгIиница гIодобги къабгIун, ункъиде пачахIасул гIалаги бихъанила, речIчанила ас цо бох – азарго чи ккезавунила гIодов, речIчанила цоябги – кIиазарго чи вегизавунила. Гъеб хIалалда нахъе цо течIого гъуранила ас пачахIасул бо. Дуниял тун пачахIги тIурун анила.

Гъеб гъунарги гъабун, вильльанила гъанже ЦилгIин. ГIемерав вильльанила, дагъав вильльанила, балагъанила цеве, вачIунев вугила цо чи данде, къолболя бахъун кIиго чинаридул гъветIги гъежда лъун. «Щиб, гъудул, цакъ къуват бугев чи?» – ян абунила ЦилгIиница. Кисайин дие цЛакъльи, цЛакъав рагIулин ЦилгIин, ячун пачахIасухъе хъарт щвезаюран абунила дос. «Дун вуго гъев»,

— ан абунила гъас. «Мун ватани, дунги дур гъалмагъ вуго», — ян абунила гъутІбираччица.

Рильльанила гъанже кіяявго гъудул. Гіемерал рильльанила, дагъал рильльанила, балагъанила цере, вугила цо чи, нух бакъуль ғодовги вукIун, накалда гъобо ххенезабулев. «Щиб, гъудул, цАкъ къуват бугев чи?» — ян абунила аз. Дун гурин цАкъав чи, цАкъав рагIулин ЦилгIин, кету ғАдин, аздағо пачахIасухъе бачаравилан абунила гъабигъанас. «Дун гурищ эв», — ян абунила ЦилгIиница. «Мун ватани, дунги дур гъалмагъ вуго», — ян гъесги абун, рильльанила лъабавго гъудул. Доре хъваданила, гъоре хъваданила, тIарамагъадаги, чIезе лъикIаб ғАдаб бакIги балагъун, чIанила. Чанаре хъвадун бетIербахъиги гъабун рукIанила гъал.

Цо къояль къавуда гъутІбираччи тун, рильльанила ЦилгIинги гъабигIанги чанаре. Гъанал хъагги цIезабун, квен гъабулев вукIанила гъутІбирач. Генекканила, бугила цо щуршуди. Балагъанила, вугила рекъаб ғАнкIидаги рекIун, рекъ-щинкI, рекъ-щинкIлан абун тIаде вачIунев цо чи. Жиндано рокъо бугила, мажида лъабго бугила. «Дагъаб гъан кье», — ян абунила гъес, къунила гъутІбираччица. «Дагъабги кье», — ян абунила гъес. Чехъ бихъагийин дур, тIокIаб квинчIого вукIайин, айин дурго нухдаян тIаса вихъизавулев вукIанила гъев гъутІбираччица. Тирщун ғодовеги рештIун, мажидаса цо расги тIун, гъель вухъун гъутІбираччи тун, нахъе щибго течIого гъанги кванан, вачIарав ғАдин рекъ-щинкI, рекъ-щинкIан цевеса тIерхъун анила ғАнкIида рекIарав. Чанаса гъалмагъзаби руссараб мехаль гъез вичанила гъутІбирачч, бицанила ас жидиего лъугъа-бахъара жо.

Нахъияб къояль вильльанила ЦилгIин чанаве, цадахъ гъутІбираччи вачун, къавуда гъабингъанги тун. Добго хIалалда вачIун, добго жо гъасиеги гъабунила ғИнкIида рекIарас. Лъабабилеб къояль чанаре гъалмагъзабиги ритIанила ЦилгIиница, къавуда живоги чIанила. Хъгиниса гъан бахъулев вукIанила гъав, рекъ-щинкI, рекъ-щинкIан вачIанила тIаде ғАнкIида рекIарав. «Дагъаб гъан кье», — ян гъаранила ЦилгIинида. Къеларин абунила ЦилгIиница. Тирщун ғАнкIидасаги рештIун, мажидаса расги тIун, вортанила мегежкIodo асде тIаде. КIутIун кодовеги восун, бихъизе чинаридул гъотIол рохтиги гъабун, гъельда гъоркъоб мегежки къазабун танила ЦилгIиница ав. Чанаса гъалмагъзаби руссараб мехаль алги рачун вильльанила ЦилгIин дове ваккизе, — я гъветI гъечIила, я мегежкIodo гурила: къолболъан бахъун хадуб гъветIги бехъерхъун, лъутун ун вугила ғАнкIида рекIарав. ГъотIоца бахъара мухъ ккун рильльанила ал. Къо бакъинегIанги рильльун, къасиги рильльун, кIиабилеб къо къалъиладе щванила ал цо рохъоре. Гъеб рохъ бакъуль жаниса жанибе араб каратI бугила, рагIалде рехун чинараги бугила. Бакъульха ладатаб кварицаги вухъун, вегъанила гъабигъанасти гъутІбираччица ЦилгIин жаниве. Цин цIорон хвезе вахъанила ав, цин вухIун хвезе вахъанила, биччан кварги танила, чIарбida асул хIетIе чIанила. Балагъанила, баштаб ғарац-меседальул рукъзал ругила, ғIодой йикIун жиндирги нуральухъе юкъарулей, моцI ғАдаб гъумеральул цо ясгIаднги йигила, гъельул накалда мегежки лъун, къижун мегежкIодоги вугила. Вай мун щивин, кисайин вачIарав гъаниве, тIокIав балагъичIого нахъвуссайин, гурони, ворчIани, дир росас мун чIвачIого толарин абунила ЦилгIинил ғIумруялда барахщарай гъей ғАданалъ. Бичасухъ бугин хвел-рахъинальул ишилан абунила ЦилгIиница, хапун ракъандаса

досул мегежги кколаго. Катил гладаб гъаракъги гъабун, хурханила асда тад мегежкюдо. Ссуризе гъавунила Цилгиница, тун кодоб мегежги хутинила, къадаль реччун панкъ гладаб жо лъутъанила мегежкюдол. Гъанже гъикъанила Цилгиница ясалда, кисайин мун, меседо, дур эмен щивин, эбел щийин. Ясалъ абунила, бицен халат гъабун щибин гъабилеб, пачахасул яс йигин жий, инсул рокъосаги хъамун, жиндиего чужулуун ккун йикчанин гъасан.

Цилгиница абунила, гъанже авги хванин, тадеги яхъилин дица мун, инсул рокъое щvezайилин, амма дур пурман бугони, дие ячайин абилаанин дица дуда, цакъго рекле гун йигин мун диен. Щайн ячунарей дуе дун, дуца ячун хадуса, мун гурев чи диеги вакъан гурин, гъасул кверщаликъя яхъарай гурищин дуца дунан, ясти разильанила. Гъанже гъаниб батарабщинааб месед— Гарац, цогидаб хазинаги – кинабго бухъанила Цилгиница кварида. Щанила гъалмагъзабаз таде, бухъанила ас, щанила доз. Кинабго цан тадеги баҳъун, хутинила гъанже Цилгинги ясти. Яхайин гъанже мунги тадеян абунила Цилгиница ясалда. Гурин, цевеккун мун вахайин, дун цее яхани, дур гъалмагъзабаз мун гъанивго телин хинкъун йигин дунин абунила ясалъ. Теларевин гъез дун, гъединал чаги гурин гъель, яхайин мунгоян абунила ас. Къабул гъабуларого букчанила ясалъ. Кинги течила Цилгиница. Кварица таде яхъун унаго, абунила ясаль асда, щиб гурин лъалеб, нагагъльун гъалмагъзабаз мун гъанив тани, цо жо малъун телин дица дудаян. Щибан абуни, къаси сордоги рогъун, рогъалил хъахъли балеб гужаль киго куй бачинебин гъаб рокъобе: цо чегераб, цо хъахъл. Хъахълде таде кланцизе гамал гъабейин дуца, гъель мун тасадунялалде рехулевин, чегералде кланчани – гъоркъияб дунялалде кколевин. Гъебги абу, таде яхъун анила яс.

Тюкъаб цазе жо бугицан ахиданила гъутбирааччи гъабигъанги. Гъечин хуттараб жо. Дун вахъейин гъанжеян ахиданила Цилгин. Тюкъал калъачила дол. Гъоркье бортун кварги баччанила. Лъанила Цилгинида гъалмагъзабазул ламартльи. Хутинила гъанже живго цохю, мукъулукъалде цинги баҳун.

Ма, къаси сордоги рогъанила, рогъалил хъахълиги реханила. Бачун асда цебе, дункго дункан абу киго куйги чанила; чегераб цо, хъахъл цо. Хъахълде таде кланцизувун вукун, жиндирго хехълияль чегералде таде сканила ав. Рехун анила гъениса гъоркъияб дунялалде. Дванкан вахъанила цо рукъальул тохда. Балагъанила, бугила күдияб шагъар. Хъата-масан гъоркъеги рештун, лъугъанила рокъове жаниве. Йигила цо херай чужу, годойги икъун, кун дургъулей. «Дагъаб лъим кье, эбел, къечноца холев вуго дун», – ан абунила Цилгиница. «Таса дунялалдасагъаги гурищ мун вачтарав, гадамал махсароде кквезе? Гъезого гъечиб лъим дица киса дуе къолеб?» – ян абунила хераль. «Лъимго букунарешиц ножер?» – ан гъикъанила Цилгиница. Лъимни щайн букунаре, букунин - абунила аль, - букиналъе гоюн щибин, ищул бетералда ичбетераб аздагъо чун бугин. Лъагъалидаса лъагъалиде цо яс къолин росдаца эльие, гъеб къояль биччалин эль лъим, гурони, нахъеги лъагъалил кал цоцазде гунтизегъан нижее лъим къотгулин гъельян бицанила хераль. Бихъейин дихъе киго глерет, кин гъель лъим биччаларебали, цо дун балагъизин абунила Цилгиница. «Воре, воре, дир вас, унге мун! – ан чичичиданила херай. – Гъаниве мун тадвуссунаро, чвала аздагъояль, дудаса къадарал бахтарзал рукчинчи гъель чварал чаги». Чвани, чвалев ватилин, чвачлони, гурхун телев ватилин, къейин гъанире герталин абу, годулей херальухъа гъельги росун, вилъльанила Цилгин.

Вильльанила ЦилгІин, щванила иццухъе, цезабунила кІиябго гІеретI. Кыурун нахъуссанила. КіалъачІила асда аздагъо. Рокъоре гІертІалги чехъон, вильльанила, щванила иццухъе, нахъеги цезарунила гІертІал. Гъаб нухалъги кІалъачІила аздагъо. Шагъаралдаго тІибитІанила ЦилгІинил гъунар, пачахІасдеги баханила. АскІовеги ахIун абунила асда гъоркъа дунялалъул пачахІас: «Нижее льим гъукъуслеб аздагъо дуда чІавазе кІвани, дуе бокъара б жо къела дица, щиб мурад бугониги, т'убазабила дица, кІvezеги кІвела дуда гъеб чІавазе, кІоларебани, гъедигІанго хІинкъи гъечІого гъелда т'аде инароан мун», – ан. «Я дие къела талихI, я гъелье къела, дурго рагIи к'очон тоге дудаги», – ян абунила ЦилгІиница пачахІасда.

КИго буртинадул гІинги гъабунила ас, жиндирго гІундузда гъелги ххун, вильльанила гъав росун гІертІалгун иццухъе.

– Ле вас! – ан ахIанила аздагъояль, – цин вачIун гъоболин тана дица мун, кІиабизе вачIиндаль – гъудулин тана, лъабабизеги вачIине нечезегІагийиш нечоларев мун, дурго рухІалдагІагийиш барахшуларев?

– Дур талихI къаяб, нажас, – ан абунила ЦилгІиница, – мунго щай нечолареб Бичас бижараб льим г'адамазе гъукъизе, эбел– инсул рокъоса рачун, чагоял ясал кІкІвине? Щодор букIа, гъанже болжалалде щвараб мун!

Эхедеги борхун банила аздагъояль ЦилгІинида квачI, бахъун анила кІиябго буртинадул гІин. КъабгІанила ЦилгІиница мегежкІодол рокъоса щвараб алмас хвалчен, тахІанкан бортанила аздагъояльул ичІабго бетІер. ИчІабго бетІералъул анцІила микъабго гІинги къотІун, майилан къунила ЦилгІиница пачахІасухъе. К'удияб рохелльун, гъаб шагъар гуребги, дагъаб хутІанила гъоркъа дунялго гъагльизе, цоял рельанила, цоял г'оданила, г'емерав чи цоцалъцин къабгІанила г'емер рохияль. Г'адамал, х'амул, бачал, рухI бугебщина б жо бортанила лъеде. Таманав чи хун вуго гъеб къояль цоцаца мерхъунниги, лъадалъе ккунниги, льим г'емер гъекъон къватІунги.

Абунила гъанже пачахІас ЦилгІинида, диеги дир улкаяльеги дуца гъабураб лъикІлти кидаго бецIун бахъинарин. Исана дир ясалде букIанин ирга аздагъоялье кІкІвине къезе, бокъани гъейги ячейин дуца, дир тахидаги г'одов вукIайнин, гъелдаса т'юкІаб гъабизе хІалкІолебани, гъебги гъабилаан дица дуеян. ЦилгІиница абунила, т'аса дунялалъул чи вугин дун, дуда дун гъениве вахъизе кІвани, гъеб бугин дир бищун к'удияб мурадлъун бугеб жо. Дур ракъ бокъуларогоги, дур яс рекIе г'ечІогоги гурин дун вугев, чаго хутІагийин мунги, кинго дунго вижараб ракъалде хІасралти бугин диран. Абунила пачахІас гъасда, т'аса дунялалде мун вахъизе дир хІалкІоларин. Чинаридул рохъоб бугеб хъокода гурони, т'юкІаб рухI лъураб жоялда мун гъениве вахъизе кІвеларин, гъелда хадув чи витIунгIаги бихъизин, щиб гурин лъалеб, гъель мун т'аде вахъизеги бегъулин.

Анила чи витIун, гъев къабул гъавичІила хъокоца. Вильльанила гъанже живго ЦилгІин хъокое бетІер чІавазе, щванила чинаридул рохъове. Батанила хъокол бусен. Жибго хъвек батичІила. Балагъанила, бугила хъокол т'анчІазде харун бахун унеб лахIичІегІераб, лъаббетІераб борохъ. Панкъ г'адин гъебги къабул гъабун, гъотІокъ г'одов вукIанила ЦилгІин хъвек бачIинегІан. БачIунеб бугила цо заманалдасан хъвек, накIкIул парча г'адин, жибго рохъ, мегІер щущазабулаго. БачIун г'одоб букIанила бусада. «Чир-чир, чир-чир», – ян к'алъанила алда т'анчIи. «Ле, г'адамил лъимер, – ян абунила

хъокоца ЦилгИнида, – дирги дир рижулги тушман чвана дуца, биця дурго мурад, киглан захиматаб бугониги тубазабила дица гъеб», – ян. «Дица дуда гъаризесеб жо буго дун таса дунялалде щvezави», – ян абунила ЦилгИнициа гъелда. Кикъоялда анціго гамущ хъун гъанги, гъекъезе лъимги къачайин дуца, дуе бокъаральуве вахъилин дица мунан абунила хъокоца. Пачахласул рохъдольта бачун, кикъоялда анціго гамущи хъунила ЦилгИнициа, кикъоялда анціагбо тіом лъадалги цезабунила, хъокол цояб квarkъиялда Годов вукIанила. Багъарейин гъанже, эмехвадан абунила ЦилгИнициа.

Лапшго лапшан, хъваглезе гъарунила хъокоца куркъби. Гъанин абураб мехаль гъан къунила ЦилгИнициа алъие, лъимин абураб мехалда лъим къунила. Тладе рахъите цо рокьоглан манзил хутарааб мехалъ тагIанила гъан. Гъанин абунила хъокоца, гъасги жиндирго мачIалдаса къотIун ччобори къунила хъвекалье. Рахъанила тасияб дунялалде. Хъокодаса рештIун, рекъдулаго вильльанила ЦилгИн. «Ле вас, щай мун рекъдулев?» – абуn гъикъанила хъокоца. Гъадинго бох унтун бугин жаваб къунила ЦилгИнициа. Гурин, бицяян чанила хъвек. Гъан тагIарааб мехалъ, мачIалдаса къотIун, ччобори къун букIанин дица дуе, гъель вугин дун рекъдулеван абунила ЦилгИнициа. ЛагIанила хъокоца ччобори, тун хлацIугун лъунила бохалда тлад, букIахъе лъугъанила мачIЧI.

Вильльанила гъанже ЦилгИн, щванила жиндирго рукIалиде, генекканила, хъуй бугила жаниб. Балагъанила, хелкал Гадин, цоцаца ретIулел ругила гъутIбираччи гъабигъанги, яс диеян цояв, диеян цогидав. ЦилгИние гурони инарин чIичIчилей айги йигила... Щварасе щвараб абуn къабанила ЦилгИнициа гъазда. КIалагъоркье речIчIзe гъавунила цояв, лъун биччан танила цогидасдаги, гъевги чехъатIе реханила.

Гъенисан ясти ячун вильльанила ясалъул инсул улкаялде. КIудияб сухимат гъабун, гъейги чIужульун ячун, пачахласда хъолбох Годов вукIун гъанжеги вугила ЦилгИн кепалда.

Кицаби

* * *

АнцIул борце, цин къотIе.

* * *

Аралда хадув хандоге.

* * *

Басрияб наккдалъа цИияб бугIа бахъуге.

* * *

Батаральуб батараб гъабе.

* * *

Бахъунаreb бакIалде туманкI къвагъуге.

* * *

Бацизе кIолареб кIалтIуги рагъуге, бецIизе кIолареб нальиги гъабуге.

* * *

БацIилгун гъудуллъи те, гъойдулгун махсаро те.

* * *

Беканиги къоларев чисулгун хоно чIаваге.

* * *

Бер хъантIуге, боцIудаса чIухIуге.

* * *

Бихъарасул рагIи рагIарас гъереси гъабуге.

* * *

БитIараb бицине ккода, бицараб кквезе ккода.

* * *

Бичун нух босуге, боцIи къун къал босуге.

* * *

БоцIухъ Пумру бичуге, чадихъ намус бичуге.

* * *

ВакъичIого кванаге, кеп щвечIого вельуге.

* * *

Веццуге – какизе ккезе гурин, какүге – веццизе ккезе гурин.

* * *

Гъалмагъ къучIав ккве, гъудул божарав ккве.

* * *

Гъан бичун чед босуге, чи вихъун рагIи бицунге.

* * *

ГъитIинаb жо кIодо гъабуге.

* * *

Гъудуласдаса хЛинкъя, тушманасдаса хЛинкъуге.

* * *

Глайиб бадибе абе, бадибе рец гъабуге.

* * *

Глараб мацI лъалевщинав чи гПалимчи кколаро.

* * *

Гли цунизе бацI тоге.

* * *

Дурго рагIад кЛодольун бихъуге.

* * *

Дуцаго гъабураб лъикIльи кЛочон те, дуего гъабураб лъикIльи кЛочон тоге.

* * *

КланцIани бох бекулеб борхальуде вахунге.

* * *

Ле, – ян абурасда, Ва, – ян абизе кЛоларев чи къватIиве вахъунге.

* * *

Метер гъабилилан хАлтIиги тоге, регIарараб мехаль гъабилилан Паданльиги тоге.

* * *

Мунго цЛакъавилан ккун чи хЛакъир гъавуге.

* * *

Нахъасан дур чухъа ккурасул чухъил квенчIел дуцаги ккве.

* * *

Нух цо гъабе, роцен кЛиго гъабе.

* * *

Риидал хурив хва, хасало рокъов хва.

* * *

Рикъунибе къали баге.

* * *

Рододаса нах буххуге.

* * *

Сверухъе валагъичIого рагIи къвагъуге.

* * *

ТПоларев гъудуласда бихIунареб рагIи абуге.

* * *

ТПонацI букаригун нодо хъасуге.

* * *

Хасалил хинльиялдаги ханасул чучльиялдаги божуге.

* * *

Хурулги рукъзабазулги бутIа бакъулья босе.

* * *

Хъизаналъул Гайибал Гадамазе гъурщуге.

* * *

Хъитал тIадго Гор баҳунге.

* * *

Халихъатав чиясда хал лъазе тоге.

* * *

Цо ккве, цер ккве.

* * *

Цо хъатикъ кИго хъарпуз ккоге.

* * *

Щаназейилан бокъги баге, наязейилан рукигъи баге.

* * *

Щибаккараб босе, басральун хвараб нахъе рехе.

* * *

Щураб гIертIинибе лъим тIоге.

* * *

Чидар жо чидае те.

* * *

Чиякъа мунго къезе хиянат гъабуге.

* * *

Чияр зурмихъе къурдуге.

* * *

Чияр ракI бельиледухъ накуги чIваге, чи чильун вихьичIого
гъаваялдасанги хъвадуге.

* * *

Чияр сурукъльун бихъарааб дуцаго гъабуге.

* * *

Чол жал кколебилан хIамил рагI ккоге.

* * *

Чиясулгун гъудулъи кквезе ккани, чIужуялъул вацасулгун ккве.

* * *

ЧалгIарав гъудул гъитIинабго нальукъе ккезаве.

* * *

Щвараб гIор гъекъезе лъугъунге.

* * *

Щолареб жоялде хъул лъоге.

* * *

Глакълюяль къабул гъабулареб жоялда божуге.

* * *

Эбел-инсуе квшльуге, лъимал дуеги квшльизе гурни.

* * *

Эменлъи гъабурасе васлъи гъабе, вацлъи гъабурасе вацлъи гъабе.

* * *

Ярагъ къеда бай, къалам кодоб ккве.

* * *

Яс абураб сональ вагун кIальаге, яс унеб нухдаги чIоге.

* * *

Яс лъазе бокъани росохъ балагье.

Абиял

* * *

Агъаз гъечIес черх чIала, чехъ квешас рукъ чIала.

* * *

Анищазул хур бекъун, мискин бечельуларо.

* * *

Бекъарасе бекъараб ракъалдаса буссuna.

* * *

Вахъун чIун xIалтIани, вегун кванала.

* * *

Гагу хунилан хур бекъичIого толаро.

* * *

Гъабигъанасул чед кIудияб, чанахъанасул гъан кIудияб.

* * *

Гъабизе лъарасе кvasул дуниял, кваназе лъарасе нахул дуниял.

* * *

Гъабухъе букIунеб жо буго дуниял.

* * *

Гъакъуба бихъичIес къо xIехъоларо.

* * *

Дагъ кIальалесул xIалтIи гIемераб.

* * *

ЖамагIаталъул газа къурдаги рекIуна.

* * *

ЗахIматаль цагъур цIола, цагърица рукъзал цIола.

* * *

Ихдал къижани, къиндал вакъула.

* * *

Квер багъаричIони, кIал багъаруларо.

* * *

КIвахIаль унтизавула, xIалтIуца сах гъавула.

* * *

ЛъикI хъвадарав квеш холаро, квеш хъвадарав лъикI холаро.

* * *

Мискинлъиялье дару xIалтIийила, xIинкъиялье дару таваккаллъийила.

* * *

Мугъ чIавазе къед бугони, зарул тирхи букIуна.

* * *

Нильеңағо гъабичіб нильеңе батуларо.

* * *

**Нильеңа ціали лъабго къояль тани, ціалияль ниль лъабго
моңілъ тола.**

* * *

Ракібухұн ғодани, беңраб бадисаги магіу бачіуна.

* * *

Риидал ғодобе бегъараб квер чібого бачіунаро.

* * *

**Рукъаль бетіргъанчи гурев, бетіргъанчияс рукъин берцин
гъабулеб.**

* * *

Тігьоде хъвадичіб найица гъоціо гъабуларо.

* * *

Хурибе хъон, хъагинибе хинкі.

* * *

Хілтіи буго рухі гъечіб жо.

* * *

Абічігі тараб рагіи хазина буго.

* * *

Араб батуларо, тараб щоларо.

* * *

Ахир гъечіб авал бүкіунаро.

* * *

Багъана гъечігі барщарав, щибго къечігі рекъола.

* * *

Балагъ бүкіуна бачіарабги бачарабги.

* * *

Барщараб пихъалье дару – кванай.

* * *

Баңғи циги багъани, цараца би чікіула.

* * *

Бачіниилан къо бачіунаро, ккелилан чияде кколаро.

* * *

Бералда бихъараб ғадаб дарам бүкіунаро.

* * *

Бихъунгутіи гурони, хөхъогутіи гъечіо.

* * *

Битіун қіалъай гъабурав қіодольиялде щола.

* * *

Бищун чIухIараб жо – хIелеко.

* * *

Богун вагъун бергъунаро.

* * *

Вакъиялье дару – кванай, нальялье дару – беңи.

* * *

Вас хварай эбелалъул гIадаб магIу букиунаро.

* * *

ВачIине лъай – ине лъай, рагызе лъай – къазе лъай.

* * *

ВитIунчиясда нич гъечIеб, гъарчида берал гъечIел.

* * *

Гуллица цо чи чIвала, маңица нусго чи чIвала.

* * *

Гъеду къвакъвадунилан лочнол къадру холаро.

* * *

ГъабичIеб жояльул цар рагIуларо.

* * *

Гъакълица чехь бихъуларо, бетIер бихъула.

* * *

Гъанада къабураб рокъода унтула.

* * *

Гъарараб кIалалъе жо камулареб.

* * *

Гъари рекъераб, бикъи сурараб.

* * *

ГъацIуль нусго дару бугеб.

* * *

Гъой лагIунилан гIор хъубльулареб.

* * *

ГIадамасдасан хIайван, хIайваналдасан ца - рагI.

* * *

ГланкIудал мокъида мокъоқъ чIоларо.

* * *

ГIедал яс раса-цIалкIугун ягъулей.

* * *

Дармил эбел-эмэн гъечIел.

* * *

Жаниб жо гъечIеб къвачIа гонкIкIоца букиуларо.

* * *

Жинцаго бухъаральуве ахирги живго кколя.

* * *

**Кванач^Иониги, гъан къарияб лъик^Лаб, къеч^Иониги, мадугъал
бечедав лъик^Лав.**

* * *

Квешалдасан квшэлъи – лъик^Лалдасан лъик^Лъи.

* * *

Къададаги г^Лундул ругел, г^Лалхудаги берал ругел.

* * *

Къижарав чи – хварав чи.

* * *

К^Лалдисан араб бадиб реч^Ичула.

* * *

Мег^Лер мег^Лералде кколареб, г^Ладан г^Ладанасде кколев.

Бицанкаби

* * *

Аниб буқун, доба бусен тіамулеб жо (чорбуті, туманкі).

* * *

Араб – тілдүссұнареб жо (заман).

* * *

Ахадасан лым гъекъолеб, тіараңасан хоно гъабулеб (гъветі).

* * *

Багірааб мокъида хъашал ганкаби (цаби).

* * *

Бегун къаралъулеб, къижун бицалъулеб, лълъаранисан лым гъекъолеб – таршинисан квен кваналеб (хъабахь).

* * *

Бер гъечілого кіланциулеб, кіал гъечілого хіанчиулеб (гъорчо).

* * *

Берал гъечілого тіолеб магіу (шіад).

* * *

Берал ціик, шіоко квеш (къверкъ).

* * *

Беңіаб рокъоб яқъут (ракі).

* * *

Бищун бакіаб гыир (нальи).

* * *

Бищун борхатаб жо (бакъ).

* * *

Бищун гъуинаб жо (макъу).

* * *

Бищун къарияб жо (ракъ).

* * *

БуханагIан басандулеб жо (торгIо).

* * *

Гуллидаса хехаб жо (ракI).

* * *

Гъалал къватIир, яс жаний (циоросароль, ламадур).

* * *

Гъанал рахсида маххул гор (кИиликI).

* * *

ГъитIинаб гIурдада гIемераб боцIи (хIарччинир хинкIал).

* * *

Гъой гуреб – рукъ цунулеб (кIулал, рахай).

* * *

Гъумер бакъде буссараб, тIогъилаб тIегъ (бакъдебусс).

* * *

Гладамал кваназарулеб – жибго кваналареб (гъобо).

* * *

Гюдоб лъезе тIину гъечIеб, кодобе босизе магъ гъечIеб (хоно).

* * *

Гюдобе гъабуни цолеб, эхеде гъабуни чехъолеб (тIагъур).

* * *

Гюдулезе гюдулеб, рельузезе рельулеб (матIу).

* * *

Дунял бухIаниги бухIулареб жо (гIелму).

* * *

Дунял гюдичIони къурдулареб жо (михир).

* * *

Дунял свераниги свакаларел жал (берал).

* * *

Дунялалда тIад бишун тIагIунареб пихъ (гIелму).

* * *

Жибго гIодоб – ракI зодоб (хIелеко).

* * *

Жибго кунаreb, жиb гъечIого квенги кунаreb (цIам).

* * *

Ихдал къарияб, къиндал хIалакъаб (Iор).

* * *

Кето гуреб, гIункIказул тушман (гудур).

* * *

Къад гъанал цIолел, къаси гьорол цIолел (хъитал).

* * *

Къаси лагъ, къад хан (бусен).

* * *

Къваридаб бокъоб къарияб оц (цIулакъо).

* * *

КIал гъечIеб гIакъил (тIехъ).

* * *

КIиго эбел, анцIого тIинчи (кверал).

* * *

Лъеца гIорцIулареб жо (ччугIа).

* * *

Лъим кунеб, квен гъекъолеб жо (гIанкIу).

* * *

Маргъалалъул къедги бан, жаниб тараб тайи чу (мацI).

* * *

МаркIачIуда рештIунел, рогъалида тIагIунел (цIаваби).

* * *

Нильго гIебеде регун, чияца бан къолеб рукъ (хоб).

* * *

Риидал тIимгъ ретIунеб, хасало гIицIго букиунеб (гъветI).

* * *

СагIатги гуреб, гIадамалги рорчIизарулеb (хелеко).

* * *

ТIаде бачIунеб, тIаса унаreb, шагъар бугеб, базар гъечIеб (хабал).

* * *

Ургъимес багIараб, жибgo гъуниаб, гIурчинаб ретIел ретIараб (хъарпуз).

* * *

Хадур рекерани – лъутулеb, нахъруссани – хадуб бачIунеб (рагIад).

* * *

ХъвечIого гъан кваналеб жo (ччугIа).

* * *

Цояв кIальала, кIигояв валагъула, кIигояв гIенеккула (кIал, берал, гIундул).

* * *

ЩанагIан къокъульеb жo (хъалиян).

* * *

ЩахIилаб майданалда рикIкIен гъечIел ханал (цIавби).

* * *

Эбел чIавчIого, тIанчIи рихъулареб жo (хъабахъ).

* * *

Яс къали къабулей, эбел къурдулей (гъобо).

Гъари - раУъял

* * *

Чиякъа хинкъараб къо тIаде бачIунгеги.

* * *

Гъаб дуниял бугогIан ругольаги.

* * *

Нужеде чи хIажалъани гурони, чияде нуж хIажалъараб къо бачIунгеги.

* * *

Катида лъльурдул раккизегIан гIумру къеги.

* * *

Дуцаго дурго магжида хIетIе чIезегIан гIумру къеги.

* * *

Бихъараб гIакъубаги киридае хъван батаги.

* * *

Дуниялалъул балагъалдасаги ахираталъул гIазабалдасаги цIунаги.

* * *

Гъабулюб данде билъльаги.

* * *

Мун кIудияв гIеяв, гIебав лъугъаяв.

* * *

ХIал чIахъад.

* * *

Абураб берцинлъаги, бицараб гъунлъаги.

* * *

РакI херлъугеги, хоб билугеги.

* * *

Гъобол вачIун къер тIогеги, къибил бихъун хинкъугеги.

* * *

Гъаб кIочараб бихъугеги.

* * *

ХалтIияль вачунев гурев халтIи бачунев ватаги.

* * *

Тил битIарав ватаги.

* * *

Бихъугегиян ккараб бихъугеги, бачIунгегиян ккараб бачIунгеги.

* * *

ГурхIун гIоданиги, бухIун гIодизе ккогеги.

* * *

Гъобол вачIунаребги, чIагIа бухIуларебги къо бачIунгеги.

* * *

Гъоко мекъса къиругеги, гIакълу мекъса хъвадугеги.

* * *

Гладан божулареб гIумруялдаса цIунаги.

* * *

ГIакълу къеги, къвачIа цIун, къвачIа къеги, гIарцул цIун.

* * *

ГIодулареб бералдасаги цIунаги, гIорцIулареб чехъалдасаги цIунаги.

* * *

ГIуруца лъарал гъаракъ къотIизарурал къоял рачIунгеги, къоязул сардал гъарурал сонал рачIунгеги.

* * *

Квешаб тезе тавпикъ къеги, лъникIаб кквезе сабру къеги.

* * *

Квешав чи нухдацин данде ккогеги.

* * *

Къоролальул макруялдаса цIунаги.

* * *

Къвагъулареб туманкIалдаса цIунаги, ватуларев гъудуласдаса цIунаги.

* * *

КъвачIа баччуларев гъалмагъасдасаги цIунаги.

* * *

ЛъикIльи гъабурасул квшелтьиялдаса цIунаги.

* * *

Мискинчиясул яс берцинай лъугъаги.

* * *

Нагагъаб балагъалдасаги цIунаги, заман щвечIеб хвелалдасаги цIунаги.

* * *

Ниль рокъулелги нильеे рокъулелги нильеे бокъухъе хутIаги, ниль рокъуларелги нильеे бокъухъе хутIаги.

* * *

Нильеे кIал къолев, чияе ракI къолев гъудуласдаса цIунаги.

* * *

Пайда гъечIеб гIелмуялдасаги цIунаги, гIамал гъечIеб черхалдасаги цIунаги.

* * *

РачI халатаб гъоялдасаги цIунаги, гъод халатаб чуялдасаги цIунаги.

* * *

РекIел гIадлу биххугеги, чорхол гIамал хисугеги.

* * *

РетIине камугеги, кваназе тIагIунгеги.

* * *

Рии нахулаб бачIаги, хасел бечедаб бачIаги.

* * *

ТIаде гъобол къотIугеги, гъабихъе нух къосунгеги.

* * *

Херльи кинаб жо букиунебан лъзазе, херльи бихьичIого чи хогеги.

* * *

Хъул лъурсул хIакъалдаса цIунаги.

* * *

**Чехъ квешай кіалалъе ккогеги, кіал квешай мадугъалихъе
ккогеги.**

* * *

Чиякъльун чи хутІугеги.

* * *

Чияр бихъун кантІаги, чияр бицуел хутІаги.

* * *

**ЧуҳІарав хіакимасдасаги цІунаги, хІулараб тІагъуралдасаги
цІунаги, цІуяб бугъидасаги цІунаги.**

* * *

Щвараб гІоралдасаги цІунаги, гІурай ясалдасаги цІунаги.

* * *

Щиб бихъаниги, чІегІераб къо бихъугеги.

* * *

**ЯхІ гъечІесул цІобалде ккогеги, цІоб гъечІесул кверщалике
ккогеги.**

* * *

ЯхІаль къо рехугеги, къуваталь некъ рехугеги.

* * *

Къураб квер чІахъаги.

* * *

Гъарараб къабуллъаги.

* * *

Дарулъаги, сабабльаги, балагъаздаса цІунаги.

* * *

БетІер чІахъад.

* * *

**Махщел гъечІев устарасдасаги цІунаги, гІадлу гъечІев
дибирасдасаги цІунаги.**

* * *

Дуниялалда бижарбщинальул квешлъиялдаса цІунаги.

* * *

Хвел тІаде бачІинегІан лъикІльиялда хъихъаги.

* * *

Унтарасул кодове валагъарав тохтурасдаса цІунаги.

* * *

Унутун халальугеги, херлъун басральугеги.

* * *

Гъабураб кумек кирилъун хъван батаги.

* * *

РекІель илбис къинабизе къуват къеги.

Хъамиял

* * *

ГъечIеб лъурасде лъалареб бачIаги.

* * *

МацI лъаларев цIогъор хваги, цIар лъаларев тушман хваги.

* * *

Ихх щун ханзаби тIагIаги, хур щун нуцаби лъугIаги.

* * *

Умматальул гурилан Аварагас абеяв.

* * *

**Восизе мали щогеяв, чуризе раса щогеяв,
Хъорщода лъун чураяв, туртида лъун восаяв.**

* * *

Хоб бухъизе чи щвечIого, Хунзахъа солдат кквеяв.

* * *

Кашишасул «господи» ТПалкъенаялье цIалаяв.

* * *

Нух гъечIеб къуртIе ккаяв, къо гъечIеб гIортIе ккаяв.

* * *

Хасало гIазуль къаяв, риidal xIарщулъ къаяв.

* * *

Дунги хадуй ялагъун, хабзалалье вачаяв.

* * *

Гъалбал рокъичIезул рокъобе гIазу баги.

* * *

Гъудуллъи цIорозе таразул чуги хваги чиги хваги.

* * *

**Бичун васасе тохтирлъияльул диплом босарав, унтараб мехаль дару
гъабизе гъесухъе ккаги.**

* * *

**ГIурул мухъда чабаххIан черхалда хъирис байги, чинаридул
тIамахIан, тIингъида рукъи байги.**

* * *

Рокиялда гьоркъоб къал гъабурасе, къур - къурун батаги
сиратIаIуль къо.

* * *

НикIиегIан къокъльаги гIумру.

* * *

Нусазарго нагIана батаяв.

* * *

Къиямасеб къо чIаги дуда.

* * *

МагIарзухъан бачIаги дуда гъеб.

* * *

Шужу чIухIун хIорльаги, хIама къинльун вохаги,
ХIуруль дада вукъаги, рокъобе гIазу байги,
Божарав гъоболасе панкъие жо щогеги,
Гъалбал рагIарааб къояль къинльизе чIужу ккаги.

* * *

Дур инсул рукъ бухIаяв.

* * *

Бежун яхI кварасул, керен бухIаги.

* * *

Росдае хиянат гъабурав росдал цIеца вухIаги.

* * *

Дур инсул рокъоб руз къинльаяв.

* * *

Гъобол вачIиндад рагIулареб нуцIа къан хутIаги.

* * *

КIал тарасда кIальазе ккаги мун.

* * *

Аллагъасул цим баIъаги дуда.

* * *

Хадуб хъвад.

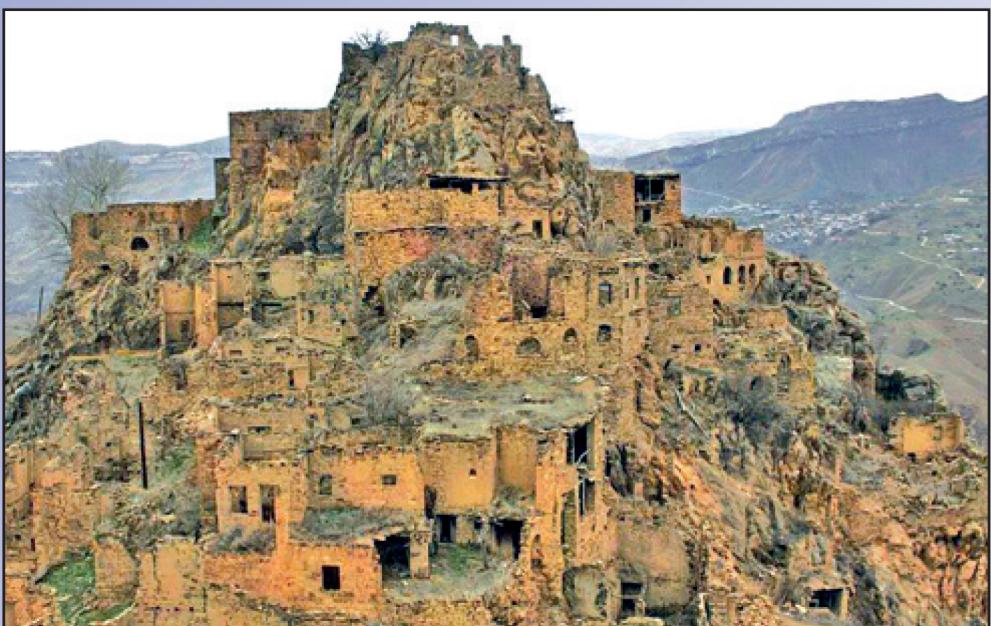
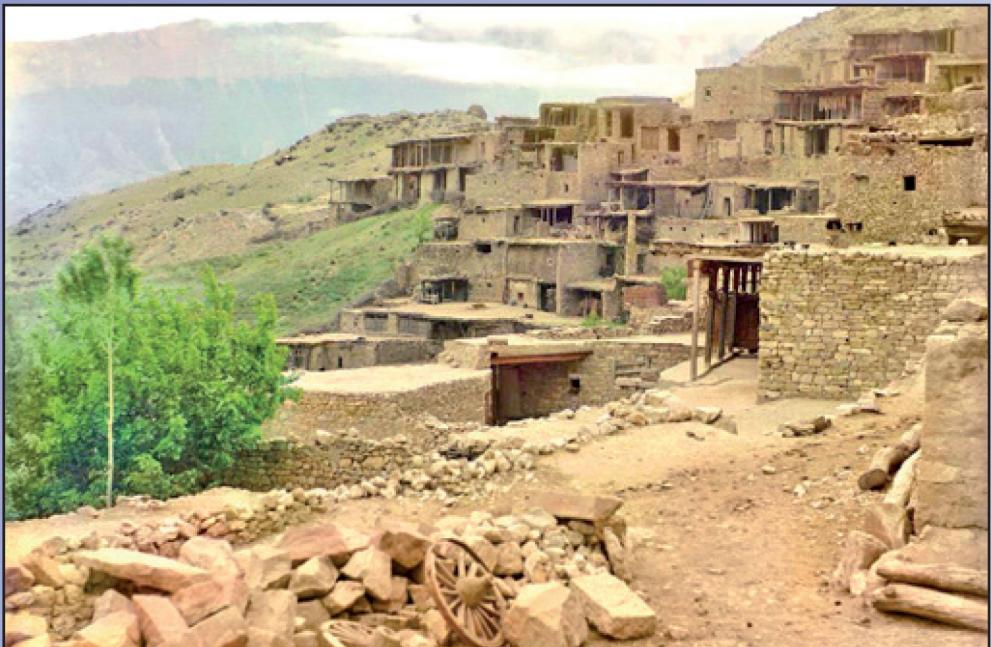
* * *

Хахараб рагI хIарамльаги дуе.

* * *

Капурго хвад.

—————

Индекс годовой 63333
Индекс полугодовой 73891

Гъудулъи

